

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

GORDON ALLPORT’UN DİN ANLAYIŞI

İsa ÖZTÜRK
2501030527

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ümit HOROZCU

İstanbul-2015

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : İsa ÖZTÜRK Numarası : 2501030527
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Tez Savunma Tarihi : 25/02/2015
Danışman Öğretim Üyesi : Yrd.Doç Dr.Ümit HOROZCU Tez Savunma Saati : 14:00
Tez Başlığı : Gordon Allport'un Din Anlayışı.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd.Doç.Dr. Ümit HOROZCU		KABUL
2- Yrd.Doç.Dr. ^{Gülşah} ~~Gülşah~~ GÖCEN		KABUL
3- Yrd.Doç.Dr. Sevde DÜZGÜNER		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr. Ali AYTEN		
2- Yrd. Doç.Dr. Müstakim ARICI		

ÖZ

GORDON ALLPORT'UN DİN ANLAYIŞI

Bu tez, 20. yüzyılın önemli psikologlarından kabul edilen Gordon Willard Allport'un din anlayışını konu edinmektedir. Allport, hümanist psikoloji geleneğinin önde gelen isimlerinden biridir. Modern psikoloji alanına en büyük katkıyı kişilik üzerine yapmış olduğu çalışmalarla sağlayan Allport, kişilikle ilgili görüşlerini dini alana uyarlaması ile din psikolojisi açısından da önemli bir psikolog haline gelmiştir. Allport, her bireyin öznel din duygusunun diğer bireyin öznel din duygusundan farklı olduğunu öne sürerek bireysel dini tecrübenin çeşitliliğini vurgulamıştır. Allport, insanı pozitivist bakış açısı ile değerlendirmeye çalışan modern psikolojinin hatalarına işaret ederken yeni bir insan anlayışı geliştirmiştir. Allport, insanın gözlenebilir davranışları yanında ruhsal yaşamı ve özgün bireysel özelliklerine de vurgu yaparak kişilik gelişiminin farklı boyutlarını araştırma konusu haline getirmiştir. Dini yaşantının bireyin kişilik gelişimine olumlu katkılar yaptığına inanan bir psikolog olan Allport'un kendi döneminin katı determinist ve pozitivist bilimsel yaklaşım tarzına şiddetle karşı çıkarak, bireyin dini yaşantısı üzerine yapılan araştırmalara yeni bir yaklaşım tarzı getirmesi din psikolojisine en büyük katkısı olarak düşünülebilir. Allport için din, bireyin kendini geliştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Allport, hümanist yaklaşıma sahip bir psikolog olarak, dinin bilişsel yönünün yanında olgun ve kendini gerçekleştirmiş bireylerin yaşamlarındaki yerini ve şeklini araştırma konusu haline getirmiştir. Allport'un düşünceleri günümüz din psikolojisinin önemli ve açıklayıcı görüşleri arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gordon Willard Allport, Din, Din Psikolojisi, Dini Duygu, Birey, Kişilik, Kişilik Gelişimi, Hümanist Psikoloji, Kendini Gerçekleştirme, Bireysel Özellikler

ABSTRACT

GORDON ALLPORT'S UNDERSTANDING OF RELIGION

This thesis examines Gordon Willard Allport's understanding of religion. Allport is considered as one of the most important psychologist of twentieth century. He is also one of the leading names of the tradition of humanist psychology. Allport has made the great contribution for modern psychology with his work about the personality. Allport has become an important psychologist in terms of the psychology of religion with adaptation of his opinions regarding personality to the field of religion. Allport has emphasized that each individual's subjective sense of religion is different from other individual's subjective sense of religion. So that he has emphasized the variety of individual religious experience. Allport has developed a new human understanding while he is pointing out errors of modern psychology, which is evaluating human with positivist perspective. He has also emphasized the unique individual characteristics and spiritual life of human besides behavior that can be observed. In this way, he studied the different aspects of personality development. Allport, who believes that religious life makes a positive contribution to the personality development of individual, object to determinist and positivist scientific approach of his era. Bringing a new approach to research on the individual's religious life is his greatest contribution on religion psychology. According to Allport, religion has got great importance in terms of the self-development. Allport, as a humanist psychologist, studied the importance and form of religion in self-actualizing people life besides cognitive aspects. Allport's thoughts are considered among important and descriptive views of the psychology of religion at the present time.

Key Words: Gordon Willard Allport, Religion, Psychology of Religion, Religious Sentiment, Individual, Personality, Personality Development, Humanistic Psychology, Self-Actualization, Individual Traits

ÖNSÖZ

İnsanın içinde yaşadığı evreni ve onu meydana getiren maddeleri inceleyip bunlar arasındaki bağlantıları keşfetme arzusu farklı bilimsel disiplinlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Astronomi, fizik, kimya, biyoloji, matematik gibi bilim dalları madde ile evren arasındaki sayısal ilişkileri ve genel geçer yasaları ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan bazı bilim adamları evrende yaşayan bireyin davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlama çabası içinde olmuşlardır. Daha sonraları felsefenin yanında sosyoloji, psikoloji gibi bilim dalları müstakil birer disiplin olarak ortaya çıkmışlardır. Bununla birlikte bireyi ve onun davranışlarını araştırma konusu haline getiren psikologlar doğa bilimlerinin pozitif metotları ve mekanik evren düşüncesi çerçevesinde araştırmalarını sürdürmüşlerdir. İlk dönem psikologların bu tutumu psikolojiyi, bireyin sadece gözlenebilir davranışlarını ele alan ve onu mekanik bir sistem olarak düşünen bir disiplin haline getirmiştir. Fakat psikoloji disiplini içerisinde ortaya çıkmaya başlayan bazı akımlar bu tür katı pozitivist ve determinist anlayışlara çeşitli itirazlar yöneltmişlerdir. Bu akımlar içinde yer alan hümanist psikolojinin önde gelen isimlerinden biri de Gordon Willard Allport'tur. 20. yüzyılın önemli psikologları arasında gösterilen Allport, modern deneysel psikolojinin kendisini laboratuvar ve klinik metotları ile sınırlandırarak “ruhsuz bir psikoloji” olmayı iftihar kaynağı saydığını ifade etmiştir. Bireyi ve onun sahip olduğu eşsiz özellikleri modern psikolojinin merkezine koyma çabası ile öne çıkmış olan bir psikolog olan Allport, kendi döneminin pozitivist ve determinist bilimsel yaklaşım tarzına şiddetle karşı çıkmıştır. Gordon Allport'un özellikle kişilik psikolojisi alanında yapmış olduğu çalışmalarda bireysel karakteristik özelliklerin ve buna bağlı olarak bireysel dini tecrübenin çeşitliliğini vurgulayan görüşleri psikoloji disiplini ile bu disiplinin alt dallarından biri olan din psikolojisi açısından oldukça önemlidir. Dinin, kişiliğin önemli bir parçası olduğunu dile getiren Allport, eserlerinde dinin ihmal edilmemesini gerektiğini; dinin psikoloji ve kişilik çalışmaları için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır.

Gordon Allport'un eserleri referans alınarak hazırlanan tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Gordon Allport'un entelektüel biyografisi ele alınarak, hayatı, akademik kariyeri, psikoloji ve din psikolojisine katkıları ile eserleri hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde, kişilik psikolojisi bağlamındaki görüşleri çerçevesinde Gordon Allport'un insan anlayışı incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Gordon Allport'un dine bakışı çerçevesinde din anlayışı, ortaya koyduğu dindarlık tipolojileri, bireylerin farklı gelişim dönemlerindeki din duyguları, dini inancın zihinsel sağlığa etkileri, inanç ve şüphenin doğası hakkında ortaya koyduğu düşünceler üzerinde durulmaktadır.

Bu araştırmanın belirlenmesi aşamasındaki yardımları için Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACÖŞKUN'a; hazırlanması aşamalarındaki yardımları ve her konudaki desteği için danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ümit HOROZCU'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışmanın tamamlanması inancımı kuvvetli kılan, Mustafa Yiğit ve Muhammet Emin'in anneleri, sevgili eşim Zeynep ÖZTÜRK'e teşekkür ederim.

İsa ÖZTÜRK

Erzurum - 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GORDON ALLPORT'UN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

1.1. Gordon Allport'un Hayatı ve Akademik Kariyeri.....	5
1.2. Gordon Allport'un Sigmund Freud İle Tanışması.....	8
1.3. Gordon Allport'un Eserleri ve Psikolojiye Katkıları	9
1.4. Gordon Allport'un Din Psikolojisine Katkıları	11

İKİNCİ BÖLÜM

GORDON ALLPORT'UN İNSAN ANLAYIŞI

2.1. İnsanı Anlamada Psikolojinin Rolü	19
2.2. Allport'un Kişilik Yaklaşımı	22
2.3. Bireysel Kişiliğin Oluşumu	28
2.4. Bireysel Kişiliğin Oluşumunu Etkileyen Faktörler	29
2.4.1. İlk Dönem Faktörler	29
2.4.1.1. Yatkınlık	30
2.4.1.2. Sosyal Olmayan Başlangıçlar	32
2.4.1.3. Erken Dönem Bağlanmalarının Önemi	33

2.4.1.4. Aile ve Çevre	35
2.4.2. Proprium ve Propriumsal Faktörler.....	36
2.4.2.1. Oluş Sürecinde Ben Kavramı ve Proprium	37
2.4.2.2. Propriumun Temel Fonksiyonları	39
2.4.2.2.1. Fiziksel Duyumsama	39
2.4.2.2.2. Öz Kimlik	40
2.4.2.2.3. Egonun Gelişimi	40
2.4.2.2.4. Egonun Uzanımı	41
2.4.2.2.5. Rasyonel Etmen	41
2.4.2.2.6. Öz İmaj	42
2.4.2.2.7. Proprium Arayışı.....	43
2.4.2.2.8. Bilen Ben	44
2.4.3. Proprium Dışı Faktörler.....	46
2.4.3.1. Şans ve Fırsatlar	46
2.4.3.2. Motivasyon ve Gerilim	47
2.4.3.3. Bilinç	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GORDON ALLPORT'UN DİNE BAKIŞI

3.1. Dini Arayışın Kökenleri.....	54
3.1.1. Dini Duygunun Ortak Formu.....	55
3.1.2. Dini Duygunun Oluşumunda Arzuların Rolü.....	58
3.2. Dini Düşünce Üzerine Önyargılar	60
3.3. Kültür ve Çevrenin Dini Yaşantıya Etkileri	62

3.4. Gelişim Dönemlerine Göre Din.....	64
3.4.1. Erken Çocukluk Döneminde Dini Duygunun Gelişimi	64
3.4.2. Ergenlik Döneminde Dini Duygunun Gelişimi	66
3.4.3. Savaş Gazisi Gençlerde Dini Düşünce	70
3.4.4. Olgunluk Döneminde Dini Düşünce	72
3.5. Dini Hissin Doğası	74
3.6. Dindarlık Türleri	75
3.6.1. Olgunlaşmış ve Olgunlaşmamış Dindarlık	77
3.6.2. İçsel (İç Güdümlü) ve Dışsal (Dış Güdümlü) Dindarlık	78
3.7. Olgunlaşmış Dini Hissin Özellikleri	79
3.7.1. Olgunlaşmış Hissin Farklılaşması.....	79
3.7.2. Olgunlaşmış Hissin Dinamikliği.....	81
3.7.3. Olgunlaşmış Hissin Tutarlı Ahlaki Sonuçları.....	83
3.7.4. Olgunlaşmış Hissin Bütünsel Karakteri	83
3.7.5. Dini Hissin Entegral (Uyumlu) Doğası	85
3.7.6. Olgunlaşmış Hissin Höristik (Sezgisel) Özelliği	86
3.8. Dini İncanın Zihinsel Sağlığa Etkisi	88
3.8.1. Zihinsel Sağlık ve Psikoterapi	89
3.8.2. Psikoterapi ve Din	90
3.8.3. Zihinsel Sağlık Açısından Çatışma ve Bilinç	92
3.9. Şüphenin Doğası	95
3.9.1. Rasyonel Şüphe.....	98
3.9.2. Bilimsel Şüphe	99
3.9.3. Referansiyel Şüphe.....	100

3.10. İnancın Doğası	101
3.10.1. İnanç ve Güven	102
3.10.2. Dini His ve Dini Niyet.....	103
3.10.3. Dua ve Dini Ritüeller	104
3.10.4. Bireyin İnancını Geçerli Kılması	107
SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	115

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
bs.	:	Baskı/ Basım
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
D.E.Ü.	:	Dokuz Eylül Üniversitesi
Fak.	:	Fakülte/Fakültesi
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	:	İstanbul Üniversitesi
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
s.	:	Sayfa
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	:	Sayı
vb.	:	Ve benzeri
Yay.	:	Yayınları

GİRİŞ

Bu araştırmamızda Gordon Allport'un psikoloji çalışmalarındaki anlayış tarzının din psikolojisi çalışmaları ve din anlayışı üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kişilik psikolojisi ve bireyin kişilik özellikleri konularında çalışmalar yapmış olan Allport'un din anlayışı çerçevesinde din psikolojisine katkıları; kişilik psikolojisi çalışmalarının yansıması olarak ortaya koymuş olduğu dindarlık tiyolojileri ve dini yaşantının psikolojik temelleri din psikoloji açısından değerlendirilecektir.

Çalışmamız ülkemizde Gordon Allport hakkında müstakil olarak yapılan ilk tez çalışması olduğundan Allport'un entelektüel biyografisi gerekli görülerek araştırmaya dahil edilmiştir. Yine, Allport'un insana yaklaşımı, bireyi ve onun sahip olduğu karakteristik özellikleri araştırmalarının merkezine koyan çalışmaları din psikolojisi alanındaki düşüncelerini doğrudan etkilemiş olduğundan Allport'un insan anlayışına tezde yer verilmiştir. Son olarak, araştırmanın temel konusu olan Allport'un din anlayışı "*The Individual and His Religion*" adlı eseri esas alınarak incelenmiştir.

Gordon Allport, bireyi ve onun sahip olduğu eşsiz özellikleri modern psikolojinin merkezine koyma çabası içerisinde olmuştur. Freud psikanalizini eleştirerek bilinçaltının herkesin kişiliği üzerinde baskın rol oynadığı teorisine karşı çıkan¹ Allport, Fromm ve Maslow'la birlikte hümanistik psikoloji geleneğinin önde gelen isimlerinden biridir. Modern psikoloji alanına en büyük katkıyı kişilik üzerine yapmış olduğu çalışmalarla sağlayan Allport, kişilikle ilgili görüşlerini dini alana uyarlaması ve dinin insan kişiliğine katkı sağlayan bir unsur olduğunu savunarak pozitivist ve determinist bilimsel anlayışa karşı çıkması ile din psikolojisi açısından da önemli bir psikolog haline gelmiştir.²

¹ Gordon W. Allport, **Birey ve Dini**, çev. Bilal Sambur, Ankara, Elis Yayınları, 2004, s. 7.

² Allport, **a.g.e.**, s. 8.

Çalışmamızın amacı, hem genel psikoloji hem de din psikolojisi açısından özgün ve önemli bir bilim adamı olan Gordon Allport'un düşüncelerinin her iki alan açısından değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme, Allport'un bireyi anlamak için kullandığı metot ve insan anlayışının, din anlayışı üzerindeki etkilerinin din psikolojisi açısından incelenmesi şeklinde olacaktır.

Allport'un görüşlerinin tanıtılması, ülkemizdeki din psikolojisi çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Zira ülkemizde Gordon Allport'un din anlayışı ile ilgili müstakil bir tez çalışması bulunmamaktadır. Bu açıdan çalışmamızın alandaki bir boşluğu dolduracağını ve bundan sonra yapılacak çalışmalara öncülük edeceğini ümit ediyoruz.

Tez çalışmamız nitel araştırma yöntemleri kullanılarak oluşturulmuştur. Çeşitli disiplinlere dayanan güçlü kuramsal temelleri bulunan nitel araştırmaya, sosyoloji, psikoloji, felsefe, antropoloji gibi disiplinler hem bakış açısı kazandırmışlar hem de yöntem olarak katkıda bulunmuşlardır.³

Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı bir araştırma yöntemidir.⁴ Bu veri toplama yöntemleri içerisinde yer alan, aynı zamanda tez çalışmamızın temelini oluşturan doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır.⁵ Tez çalışmamız doküman analizinin N. Forster tarafından belirlenen aşamaları çerçevesinde hazırlanmıştır. Dokümanlara ulaşma, orijinalliği kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve kullanma doküman analizinin aşamalarını oluşturmaktadır.⁶

Bu araştırmamızda Gordon Allport'un din anlayışı kendi eserleri çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırmamız esnasında ülkemizde Gordon Allport'un din anlayışı üzerine yapılmış akademik çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Doküman

³ Ali Yıldırım; Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yay., 2011, s. 35.

⁴ Yıldırım; Şimşek, **a.g.e.**, s. 39.

⁵ Yıldırım; Şimşek, **a.g.e.**, s. 187.

⁶ Yıldırım; Şimşek, **a.g.e.**, s. 193.

analizine bağı bir araştırma yöntemi kullanıldığından kaynak eser taraması yapılmıştır. Allport'un eserlerinin büyük bir kısmının yurtdışında özellikle de Amerika'daki kütüphanelerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Gordon Allport'un özellikle "*Personality: A Psychological Interpretation*", "*The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*" ve "*Becoming; Basic Considerations for a Psychology of Personality*" adlı eserleri ile Bilal Sambur tarafından dilimize "*Birey ve Dini*" ve "*Olmaktan Oluşa*" adlarıyla çevrilen eserleri referans alınmış olup onun görüşlerini desteklemek, eleştirmek ve karşılaştırmak için farklı yazılı kaynaklara da başvurulmuştur.

Araştırmanın doküman analizi aşamalarına uygun şekilde ilerlemesi için öncelikle çalışma planı hazırlanarak kaynak tespitleri yapılmıştır. "*Personality: A Psychological Interpretation*" ile "*The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*" adlı eserler İstanbul'da bulunan İSAM Kütüphanesinden; "*Becoming; Basic Considerations for a Psychology of Personality*" adlı eser ise İngiltere'deki bir yayınevinden temin edilmiştir. Ayrıca İSAM Kütüphanesinden ve yurtdışındaki kütüphanelerin internet üzerinden erişilebilen kaynakları arasından çalışma ile ilgili kitap ve makaleler tespit edilmiştir. Birincil kaynaklar konu ile ilgili diğer kaynaklarla birlikte okunarak fişleme çalışmaları yapılmıştır. Yapılan fişlemelerin değerlendirilmesi ile çalışma okuyucunun anlayabileceği bir şekilde tutarlı ve anlamlı bir doküman haline getirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GORDON ALLPORT'UN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

1.1. Gordon Allport'un Hayatı ve Akademik Kariyeri

Gordon Willard Allport, John Edwards ve Nellie Edith Allport çiftinin dört erkek çocuğunun en küçüğü olarak 11 Kasım 1897'de ABD'nin Indiana eyaletine bağlı Montezuma'da doğmuştur.¹

Altı yaşında iken ailesi ile birlikte Cleveland'a taşınan Allport'un babası bir kasaba doktoru idi. Allport, babasının aynı zamanda tedavi yöntemleri uyguladığı bir evde büyümüştür. Bu nedenle henüz çocukluk dönemlerinde tıp mesleğine dalmış olan Allport ve kardeşleri genellikle klinik asistanı olarak babalarına yardımda bulunmuşlardır. "Ofise bakma, şişe yıkama ve hastalarla ilgilenme benim erken dönem eğitimimin önemli yönleri idi"² diyen Allport, daha sonraları bu deneyimin çocukluk yıllarının ayrılmaz bir parçası haline geldiğini, çalışkan fakat utangaç bir çocukluk dönemi geçirdiğini ifade etmiştir. Allport'un eski bir okul öğretmeni olan annesi ise çocuklarının dini ve entelektüel gelişimine oldukça önem vermiştir. Allport, çocuklarına eğitim ve iş ahlakının önemini aşıl原因 annesini kendisi için gerçek bir eğitmen olarak görmüştür.³

Protestanlığın dini esasları ve iş ahlakı ile büyüyen Allport, ilk eğitim yıllarını Cleveland'daki devlet okullarında tamamlamıştır. 1915 yılında Glenville Lisesi'nden ikincilikle mezun olduktan sonra ağabeyi Floyd Allport'un da öğrenim gördüğü Harvard Üniversitesi'ne burslu öğrenci olarak kabul edildi. Fakat Gordon Allport'un eğitimi aynı yıl I. Dünya Savaşı'nda aldığı askeri görev nedeni ile kesintiye uğramıştır. Bu olumsuz duruma rağmen Allport, 1919 yılında felsefe ve ekonomi branşlarında lisans derecesi aldı. Mezuniyetinin ardından

¹ Bonnie R. Strickland, **The Gale of Encyclopedia of Psychology**, New York, Gale Group, 2001, s. 28.

² Larry A. Hjelle, Daniel J. Ziegler, **Personality Theories: Basic Assumptions, Research and Applications**, New York, McGraw-Hill Book Company, 1976, s. 172.

³ Edwin Boring, Gardner Lindzey, "Gordon Allport", **A History of Psychology in Autobiography**, New York, Appleton Century, 1967, c. 5, s. 3.

İstanbul'a giderek Robert Koleji'nde bir yıl boyunca İngilizce ve sosyoloji dersleri verdi.⁴

Robert Koleji'ndeki görevinin ardından ağabeyi Floyd Allport'tan ve deneysel psikoloji çalışmaları yapan Hugo Munsterberg'den etkilenen Allport, psikoloji öğrenimi görmek üzere burslu olarak Harvard Üniversitesi'ne döndü. 1921 yılında Floyd Allport'la birlikte kaleme aldıkları "*Personality Traits: Their Classification and Measurement*" yayınlamış olduğu ilk kitaptır.⁵

1922 yılında Harvard Üniversitesi'nde psikoloji alanında doktorasını tamamlayan Allport, ağabeyi Floyd Allport'un ün yaptığı sosyal psikoloji alanının kendisine yabancı geldiğini hissederek, o günlerde resmi bir alt disiplin olarak görülmeyen ve sosyal psikoloji kadar moda olmayan kişilik psikolojisi ile ilgilenmeyi tercih etti.⁶ Allport'un "*An Experimental Study of the Traits of Personality (Kişilik Özellikleri Üzerine Deneysel Bir Araştırma)*" adlı doktora tezi ABD'de kişilik özellikleri üzerine yapılan ilk çalışmadır.⁷ Doktorasının ardından Sheldon Seyahat Bursu almaya hak kazanan Allport, "ikinci entelektüel başlangıç" olarak nitelendirdiği bursunun ilk yılını Almanya'nın Berlin ve Hamburg şehirlerinde Gestalt Okulu'nda; ikinci yılını da İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde psikoloji çalışmaları ile geçirdi.⁸ Almanya'da bulunduğu süre içerisinde Wilhelm Windelband, William Stern ve Eduard Spranger gibi önemli psikologların psikolojik görüşleri üzerinde çalışmalar yapma fırsatı buldu.⁹

1924 yılında Harvard Üniversitesi'ne sosyal bilimler öğretim görevlisi olarak atanması ile birlikte kişilik psikolojisi, kişiliğin psikolojik ve sosyal etkileri gibi konularda çeşitli ders ve seminerler vermeye başladı. "*Personality: Its*

⁴ Strickland, **a.g.e.**, s. 28.

⁵ "Gordon Willard Allport", çevrimiçi: <http://psychology.jrank.org/pages/23/Gordon-Willard-Allport.html> Erişim Tarihi: 19.01.2014

⁶ "Gordon Allport", çevrimiçi: <http://allpsych.com/personalitysynopsis/allport.html> Erişim Tarihi: 19.01.2014

⁷ Barbara Engler, **Personality Theories**, U.S.A., Harcourt Publishing Co., 2009, s. 263.

⁸ Thomas F. Pettigrew, "Gordon Willard Allport: A Tribute", **Journal of Social Issues**, sy. 55(3), 1999, s. 416.

⁹ Allport, **Birey ve Dini**, s. 9.

Psychological and Social Aspects” başlığı altında verdiği dersler kişilik psikolojisi ile ilgili ortaya konulan ilk teoriler arasında yer almaktadır.¹⁰

Allport, 1925 yılında kendisi gibi psikolog olan Ada Lufkin Gould ile evlendi. Evliliğinin ardından Allport, ABD’nin New Hampshire eyaletinde bulunan Dartmouth Üniversitesi’nde yardımcı doçent ünvanı ile dört yıl boyunca dersler verdi. Buradaki görevi esnasında, ileride bir çocuk doktoru olan, oğlu Robert Bradlee Allport dünyaya geldi. Dartmouth Üniversitesi’ndeki görevinin ardından akademik kariyerinin sonuna kadar kalacağı Harvard Üniversitesi’ne dönen Allport, 1937 yılında doçentlik, 1942 yılında da profesörlük ünvanlarını aldı.¹¹

Akademik çalışmalarının yanında Allport, birçok bilimsel komite ve derneğin başkanlık görevlerini de yürütmüştür. 1939-1945 yılları arasında süren II. Dünya Savaşı sırasında Avrupalı mülteci bilim adamları ile ilgilenen Psikoloji Komitesi’nin başkanı olarak hizmet verdi. 1939 yılında Amerikan Psikoloji Derneği’ne ve 1944 yılında Sosyal Konular Psikolojik Araştırma Derneği’ne başkan seçilen Allport, psikoloji alanında yaptığı çalışmalar nedeniyle birçok ödüle layık görülmüştür. Bu ödüller arasında 1963 yılında Amerikan Psikoloji Vakfı tarafından verilen altın madalya ve 1964 yılında Amerikan Psikoloji Derneği tarafından verilen Seçkin Bilimsel Katkı Ödülü dikkat çekmektedir.¹²

1937-1949 yılları arasında “Journal of Abnormal and Social Psychology” dergisinin editörlüğünü yapan Allport’a, ABD’deki Boston ve Ohio Wesleyan Üniversiteleri ile İngiltere’deki Durham Üniversitesi tarafından fahri doktora ünvanları verilmiştir. 1964 yılında emekliye ayrılan Allport, 9 Ekim 1967’de

¹⁰ Kristine Krapp, **Psychologists and Their Theories**, U.S.A., Thomson Gale Co., 2005, s. 133.

¹¹ Strickland, **a.g.e.**, s. 28.

¹² John R. Shook , **The Dictionary of Modern American Philosophers**, c. 1., Bristol, Thoemmes Pub., 2005, c. 1, s. 55.

ABD'nin Massachusetts eyaletine bağılı Cambridge'de akciğer kanserinden hayata veda etti.¹³

1.2. Gordon Allport'un Sigmund Freud İle Tanışması

Bilinçaltı ve onun kişilik üzerine etkileri hakkında yazdıkları ile ilgili olarak Sigmund Freud ile yaptığı görüşme Allport'un hayatındaki önemli anlardan biridir. Harvard Üniversitesi'nde psikoloji alanında doktorasını tamamladıktan sonra Sheldon Seyahat Bursu ile 1922 yılında Almanya'ya giden Allport buradan Viyana'ya geçerek Freud ile bir görüşme yapmıştır.¹⁴

Freud'un Viyana'daki 19 Berggasse adresindeki ünlü evinde gerçekleşen bu görüşmede bilinçaltını harekete geçiren güdüler derinlemesine ele alınmıştır. Ayrıca Allport'un Freud ile paylaştığı bir olay psikoloji tarihinin en bilinen anekdotları arasında yer almaktadır. Allport, Freud'a tramvayda annesi ile yolculuk yapan dört yaşlarındaki bir erkek çocuğun kirli bir adamın yanına oturmak istememesi örneğini vererek tertipli ve dominant bir kişiliğe sahip annenin davranışları ile çocuğun kir fobisi arasındaki bağlantıyı açıklamasını istemiştir. Ancak hikâyesi bittiğinde Freud, Allport'un gözlerinin içine bakarak “Ve o küçük çocuk sen miydin?” der. Allport, bu soruyu kendi çocukluğuna ait bilinçsiz belleğin analizine basit bir gözlem yolu açmak için Freud tarafından yapılan bir girişim olarak görmüştür.¹⁵

Allport, bu deneyimi psikanalizin çok derinleri deşme ve ortaya çıkarma eğiliminde olduğunu kendisine hatırlatan bir anı olarak görmüştür. Psikanalizi reddettiği gibi sadece gözlenebilir davranışların incelenmesine önem veren davranışçılığa da karşı çıkan Allport, bunların yerine kendi özgün kişilik teorisini ortaya koymuştur.¹⁶

¹³ Strickland, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁴ Boring, Lindzey, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁵ Boring, Lindzey, **a.g.m.**, s. 5.

¹⁶ Boring, Lindzey, **a.g.m.**, s. 5.

1.3. Gordon Allport'un Eserleri ve Psikolojiye Katkıları

Gordon Allport, yirminci yüzyılın ileri gelen kişilik teorisyenlerinden biridir. Eserleri bireysel kişilik özelliklerinin ve William James'in geleneksel psikoloji anlayışının bir sentezi olarak görülmektedir. Her şeyden önce, bireyin eşsiz ve benzersiz olduğuna inanan Allport, hümanist bir psikolog olarak psikolojinin davranışsal ve psikanalitik teorilerine karşı çıkmıştır.¹⁷

Allport, her bireyin genel olarak üç seviye halinde bulunan yüzlerce kişilik özelliğine (traits) sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte Allport, her bireyin kendi kişiliği üzerinde birkaç belirli özelliğin baskın olduğuna inanan bir kişilik özellikleri kuramcısıdır. O, bu özellikleri bireyin merkezi kişilik özellikleri (central traits) olarak adlandırmaktadır. Bu merkezi kişilik özellikleri kişiliği desteklemede pay sahibi olmalarına rağmen Allport, zaman zaman bunlardan birinin daha baskın bir şekilde ortaya çıktığını da ifade etmektedir. Allport, bu baskın özelliği de temel kişilik özelliği (cardinal trait) olarak adlandırmaktadır. Geri kalan kişilik özellikleri ise ikincil kişilik özelliklerini (secondary trait) oluşturmaktadır. Hem merkezi kişilik özellikleri hem de temel kişilik özelliği çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Bir çocuğun gelişimi sırasında belirli davranışlar ve etkileşimler onun bireysel kişiliğinin bir parçası haline gelmektedir. Birey büyüdükçe bu kişilik özellikleri işlevsel özerklik (functionally autonomous) kazanmaktadır.¹⁸

Allport, bireyin davranışlarını güdüleyen iç ve dış durumlar olan genotip ve fenotiplerin varlığını da belirlemiştir. Allport, kişilik psikolojisi alanındaki çalışmalarına, güdülenme ile bireyin niyet ve arzularının doğasını inceleyerek devam etti. Güdü (motive) ve dürtü (drive) arasında ayırım yaparak bunları etkileyen koşulları araştırdı.¹⁹

¹⁷ Strickland, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁸ Gordon W. Allport, **Personality: A Psychological Interpretation**, London, Constable & Company, 1956, s. 193.

¹⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 194.

1931 yılında Allport, İngiliz psikolog Philip Vernon ile birlikte “*A Study of Values*” adlı eseri yayınladı. Alman psikolog ve eğitimci Eduard Spranger tarafından teorik, estetik, ekonomik, sosyal, siyasal ve dini olmak üzere altı grupta belirlenen temel değerlerin ölçümü üzerine yazılmış olan eser 1951 yılında Amerikalı psikolog Gardner Lindzey’in de katılımı ile gözden geçirilerek tekrar yayınlanmıştır.²⁰ 1933 yılında Allport, P. Vernon ile birlikte bir kitap daha yayınladı. “*Studies in Expressive Movement*” adlı bu kitap kişilik ve onun insan davranışına etkileri üzerine yapılmış ciddi çalışmalardan biri olarak değerlendirilmiştir.²¹

1937 yılında yayınlanan “*Personality: A Psychological Interpretation*” ortaya koymuş olduğu kişilik kuramı üzerine yazdığı en önemli eseridir. Bu kitap, o zamana kadar kişilik çalışmaları için gerekli konu başlıklarını tanımlayan ilk kitap olmuştur. 1947 yılında ise Leo Postman ile birlikte II. Dünya Savaşı’na ilişkin söylentilerin yol açtığı sosyal problemler üzerine yaptıkları çalışmalara dayanan “*The Psychology of Rumor*” adlı eserini yayınladı.²²

1950 yılında Allport, “*The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*” adlı kitabını yayınladı. Eser Türkçeye Bilal Sambur tarafından “*Birey ve Dini*” adı ile çevrilmiştir. Allport, bu eserinde kişilik hakkındaki görüşlerini dini sahaya uygulayarak dinin, kişiliğin gelişimindeki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır.

1954 yılında yayınlanan “*The Nature of Prejudice*” ise II. Dünya Savaşı sırasında mülteciler üzerinde yaptığı çalışmalardan oluşmaktadır. Önyargının doğası ile bireyin kategorik düşünceleri ve önyargıları arasındaki bağlantı sistematik olarak ilk kez Allport’un bu eserinde araştırma konusu yapılmıştır.²³

²⁰ Andrew M. Colman, **Oxford Dictionary of Psychology**, New York, Oxford University Press, 3. bs., 2009, s. 25.

²¹ S. Fiske, D. Gilbert, G. Lindzey, **Handbook of Social Psychology**, New Jersey, John Wiley & Sons Inc., 2010, c. 1, s. 11.

²² Hjelte; Ziegler, **a.g.e.**, s. 173.

²³ Hjelte; Ziegler, **a.g.e.**, s. 174.

Kişilik çalışmalarında çocuksu duygu ve davranışlar yerine yetişkin kişilik problemlerine önem veren bir yaklaşım tarzı sergileyen Allport, 1955 yılında yayınlanan “*Becoming; Basic Considerations for a Psychology of Personality*” adlı eserinde de benliğin önemini ve yetişkin kişiliğin eşsiz oluşunu vurgulamıştır. Allport, benliğin her bireyin teşhis edilebilmesine yarayan ve kişiliğin bütünlüğünden sorumlu olan bir organizasyon olduğunu ileri sürmüştür. Eser Türkçe’ye Bilal Sambur tarafından “*Olmaktan Oluşa*” adı ile çevrilmiştir.

1961 yılında yayınlanan “*Pattern and Growth in Personality*” adlı eseri ise “*Personality: A Psychological Interpretation*” adlı ilk kitabının gözden geçirilmiş hali olarak görülmektedir. Fakat Allport, bu kitabının yeni kavramlarla dolu olduğu inancı taşımaktaydı. Bu kitapta Allport, kişiliği etkileyen kültürel faktörler ve bilişsel süreçler üzerinde durmuştur. Kitapta tek tip faktörler ve bireysel biyolojik faktörler arasındaki dengeyi bulabilme problemi açıklanmaktadır. Allport’un son kitabı olan “*Letters from Jenny*” 1965 yılında yayınlandı. Bu kitap onun ilk yazışmalarında 58 yaşında olan bir kadından on iki yıl içerisinde aldığı 300 ayrı mektuptan oluşmaktadır.²⁴

1.4. Gordon Allport’un Din Psikolojisine Katkıları

Din psikolojisi yaklaşık yüz yıllık geçmişi olan bir bilim dalıdır. Birçok konuda uzun bir zaman dilimi olarak görülen bu süre bir bilim dalının ömrü olarak düşünüldüğünde uzun bir süreç olarak değerlendirilmemektedir. Bu itibarla kısa sayılabilecek geçmişine rağmen din psikolojisi birçok bilim adamından gördüğü katkılar sayesinde mevcut durumuna ulaşmıştır. Din psikolojisine katkıda bulunanlar arasında Amerikalı psikologlar ayrı bir öneme sahiptirler. Onların en meşhuru William James olarak görülmekle birlikte G. S. Hall, E. D. Starbuck, H.

²⁴ “Biography of Gordon Allport, Late Life”, çevrimiçi:
http://shrike.depaul.edu/~kmerz/late_life.htm Erişim Tarihi: 12.01.2014

C. Clark, J. H. Leuba ve G. W. Allport din psikolojisine önemli katkılarda bulunmuşlardır.²⁵

Din psikolojisi başlangıcından bu yana iki temel eğilim üzerine kurulmuştur. **Açıklayıcı eğilim** (explanatory trend) dini olgu ve olayların işleyişi ile ilgili açıklamaları ilkeler bütünü halinde ifade ederek olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini belirlemeye çalışmaktadır. Dine karşı sempati duyan bilim adamları tarafından geliştirilen **betimleyici eğilim** (descriptive trend) ise hayatın çeşitli dönemlerinde elde edilen dini tecrübeler üzerinde çalışan; dini olgu ve olayları görsel anlamda sınıflandırıp tasvir eden bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana hedefi din eğitimi ve pastoral din hizmeti vererek bireyin dini hayatını desteklemek olan betimleyici eğilimin önemli temsilcileri Edwin Starbuck, James Pratt ve Gordon Allport'tur.²⁶

Modern psikoloji alanına en büyük katkıyı kişilik üzerine yapmış olduğu çalışmalarla sağlayan Allport, kişilikle ilgili görüşlerini dini alana uyarlaması ile din psikolojisi açısından da önemli bir psikolog haline gelmiştir. Dinin bir savunucusu olarak dinin bireyin yaşamındaki pozitif rolüne dikkat çeken²⁷ Allport, W. James geleneğinin önde gelen temsilcilerinden biri olmakla beraber din duygusu anlayışı bakımından farklı düşüncelere sahiptir. James gibi dinî tecrübenin bireyselliğini vurgulayan Allport, James'in dini sadece duyguyla açıklama çalışmasını yeterli görmeyerek bilişsel süreçlerin de gözönünde bulundurulmasını savunmuştur.²⁸

Allport'un dine ilgisi kişilik ve özellikleri üzerine 1937 yılında yayınladığı "*Personality: A Psychological Interpretation*" adlı eseriyle başlamaktadır. Bu eserinde Allport, dinin kişiliğin önemli bir parçası olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Allport, kişiliğin vazgeçilmez bir bileşeni olarak dinin ihmal edilmemesini

²⁵ Hasan Kayıklık, "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", **Dini Araştırmalar**, 2003, c. 5, s. 121.

²⁶ David M. Wulff, "Din Psikolojisine Genel Bir Bakış -I", çev. Mustafa Koç, **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. 17, sy. 3, 2004, s. 258.

²⁷ Allport, **Birey ve Dini**, s. 12.

²⁸ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 123.

ve dinin psikoloji ve kişilik çalışmaları için önemini vurgulamak üzere yaptığı konuşmalarla “*The Individual and His Religion*” adlı meşhur eserini oluşturmuştur.²⁹

Din psikolojisi içerisinde en etkili hümanistlerden birisi olan Allport, din psikolojisi üzerine yazdığı bu kitabının yanı sıra bu alanda yapılan birçok deneysel araştırma ve düşüncelere yön vermeye devam eden dini yönelimleri ölçmek için bir ölçek geliştirmiştir.³⁰ Allport’un J. Michael Ross ile geliştirdiği “*The Religious Orientation Scale (ROS)*” ise dindarlık tipolojilerinin belirlenmesi ve dini yönelimlerin ölçümü konularında din psikologları tarafından kullanılmaya devam etmektedir. *İçsel (intrinsic)* ve *dışsal (extrinsic)* dindarlık şeklinde iki zıt kategoriye ayırdığı dindarlık tipolojisine göre dışsal (dış güdümlü, dışa yönelik) dindarlık, bireyin dini kendi çıkarları için bir araç olarak kullanmasına dayanmaktadır. İçsel (iç güdümlü, içe yönelik) dindarlıkta ise birey yaşam amacını bulduğu dinin ilke ve pratiklerini içselleştirmektedir. Allport, dinî önyargıların arka planında dindarlık oryantasyonlarını olgunlaştırmamış, bir bakıma dini içselleştirememiş bireylerin bulunduğu dikkat çekmektedir.³¹

İçinde yaşadığı zamana kadar birçok insanı hem psikoloji hem de dinle ilgilenirken bulduğunu dile getiren Allport, psikolojinin güçlü bir şekilde büyüyen bir bilim dalı olduğuna işaret etmiştir. İnsanoğlunun psikolojinin yanı sıra dine karşı olan ilgisi de sürmektedir.³² İnsanlığın ilgi alanları olarak psikoloji ve din konuları bireyin düşünce ve ruh dünyasında birlikte değerlendirilebilmektedir.

Bununla birlikte bir bilim dalı olarak psikolojinin kendine özgü çalışma alanları ve prensipleri olan dalları vardır. Bunlar arasında yer alan modern deneysel psikoloji henüz başlangıcında kendisini dinden kesin olarak ayırmıştır.

²⁹ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 123.

³⁰ David M. Wulff, “Din Psikolojisine Genel Bir Bakış –II”, çev. Mustafa Koç, **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. 17, sy. 4, 2004, s. 402.

³¹ Gordon W. Allport; J. M. Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, **Journal of Personality and Social Psychology**, c. 5(4), 1967, s. 432-443.

³² Allport, **The Individual and His Religion**, s. ix.

Allport'un ifadesi ile "ruhsuz bir psikoloji" olmak onun farkı ve iftihar kaynağı olmuştur.³³

Allport, uzun süre insan ruhunun tedavisi ve anlaşılması konusunun yalnızca din ve felsefenin uzmanlık alanı içerisinde görüldüğünü, diğer taraftan dini pratiklere ve filozofların görüşlerine sırt çeviren psikologların laboratuvar metotlarını ve klinik psikolojiyi benimsediklerini ifade etmektedir. Bu nedenle o zamandan beri psikolojinin ilerlemesi ve saygınlığı katı bilimsel tutumuna bağlanmıştır. Allport'un inancı ise bilim ve dinin daha gelişmiş bir insan karakterinin üretimi için işbirliği yapabileceği yönündedir. Böyle bir çaba birliği bilimi ve dini görünenden daha fazla ihtiyaç duyacakları büyük bir esnekliğe ulaştırabilir. Allport'a göre dar bir algılayışı olan bilim, dar bir algılayıştaki din ile asla işbirliği yapamaz.³⁴

Bir din psikoloğu olarak Allport, psikoloji ve din arasında da çaba birlikteliği ve işbirliğini savunmakla birlikte ortak çalışma programının nasıl olması gerektiği ile ilgilenmemiştir. Ona göre bireyin hayatında dinin yerini keşfetmek mantıksal olarak daha öncelikli bir konudur. Psikolojik olarak dini hissin doğası ve fonksiyonları anlaşılmadan bir yandan karşılıklı işbirliği için yapılanlar diğer taraftan dinin afyon ve hurafe olduğunu iddia eden konuşmalar önyargılı ve boştur.³⁵

Kişilik yapısında sübjektif dinin yerini tasvir etme çabasında olan Allport bunu yaparken yaklaşım tarzının psikolojik olduğunu, bununla birlikte dinin vahiysel iddiaları hakkında hiçbir sanı ya da inkârda bulunmadığını belirtmektedir. O sadece modern dinamik psikolojinin görüşleri ışığında din duygusunun doğası hakkında kendi yorumlarını sunmaktadır.³⁶

³³ Allport, **a.g.e.**, s. ix.

³⁴ Allport, **a.g.e.**, s. x.

³⁵ Allport, **a.g.e.**, s. x.

³⁶ Allport, **a.g.e.**, s. xi.

Allport'a göre kendi hayat felsefesini oluşturmak ve yaradılışına uygun kişisel değerlerini bulmak her bireyin hakkıdır. Bu hakkını üç seviyede kullanabilmesi seçme özgürlüğüne sahip olabilmesine bağlıdır. Bireyin seçme özgürlüğünün güvenliği için kişisel dini arayışta arzusunu kıran ve dar bilimsel anlayıştan kaynaklanan baskıları anlaması gerekir. Diğer taraftan birtakım hurafelerin kutsallaştırılması da dini arayıştaki insan zihnini karartabilmektedir. Bu nedenle biręok kişinin hayatında din, sadece korku ve kaygının belirtisi olmaktadır.³⁷

Yukarıda sayılan olumsuz özelliklerin daha ęok ęocuklar ve kaygılı, tedirgin nörotikler üzerinde baskın olduğu düşüncesinden hareketle Allport, bunların kişiliklerinde dinin oynadığı rol üzerine derinliğine yoğunlaşmamıştır. Din psikolojisi ęalıřmalarında normal ve olgunlaşmış kişiliklerde dinin gelişim biçimini ęok boyutlu olarak araştırmak istemiştir. Zaten onun ilgi alanı dini psikopatolojiden ęok din psikolojisidir.³⁸

Psikolojinin henüz ortaya ęıkımıř olduğu bir dönemde Allport, bu bilim dalı içerisinde “kişilik psikolojisi” adı ile bir alt dal oluşmasına katkı sağlayanların başında yer almaktadır. Allport'un kişilik psikolojisi alanında ortaya koymuş olduğu görüşleri, onun ilk dönem psikologların ęalıřma metotları ve insan anlayışları üzerine getirdiği eleştirilere kaynaklık etmektedir. İlk dönem psikologların, insan ve davranışını tek tip sistem içerisindeki mekanik bir varlık gibi gören anlayışına karşı her insanın farklı kişilik özelliklerine sahip olduğunu savunan Allport, insanı “birey” olarak görmektedir.

³⁷ Allport, **a.g.e.**, s. xii.

³⁸ Allport, **a.g.e.**, s. xiii.

İKİNCİ BÖLÜM

GORDON ALLPORT'UN İNSAN ANLAYIŞI

İnsan, gerek dışarıdan gözlemlenebilen fizyolojik özellikleri ve somut davranışları gerekse duygu ve düşünce boyutunun çeşitliliği açısından çok yönlü bir varlıktır. İnsan diğer canlılardan farklı olarak hemcinsleriyle nitelikli ilişkiler kurma, planlı eylemlerde bulunma, bilgiye ulaşp onu yorumlama, olayları akıl süzgecinden geçirip değerlendirme ve düşünme gibi özel yeteneklere sahiptir. Sosyal bilimler alanında çalışan bilim adamları insanı, yaşam süreci ve ortamı içerisinde ortaya koyduğu davranışları, düşünce biçimlerini ve diğer insanlarla etkileşimini farklı disiplinler içerisinde açıklayıp yorumlamaya çalışmışlardır. Bu disiplinler arasında psikoloji, insan davranışı ve nedenleri ile zihinsel süreçleri araştırma konusu edinmiştir.

Psikolojinin oluşum süreci içerisinde insan zihninin mahiyetini anlamaya yönelik yapısalcılık; zihnin faaliyetlerine dikkat çeken işlevselcilik; bilinçaltı öğelerini önemseyen psikanalitik yaklaşım ile doğrudan gözlenebilen davranışlar üzerinde duran davranışçı yaklaşım gibi birtakım ekollerin ortaya çıktığı görülmektedir.¹ Psikolojinin insanı ele alışı ile ilgili bu tür yaklaşımların temel özelliği sadece kendileri açısından önemli gördükleri parçalar üzerinden insan davranışlarının etiyojisini ortaya koyma istekleridir.

Öte yandan özellikle yapısalcılığa tepki olarak ortaya çıkan Gestalt psikolojisi zihinsel olayların bütününe dikkat çekmiştir. Gestaltçilere göre yaşantılar fiziksel, zihinsel, çevresel ve içsel birçok etmenin belli şekillerde örgütlenmesinden kaynaklanan bütün ve karmaşık olaylardır. Bu şekilde meydana gelen *bütün* kendisini oluşturan parçaların toplamından daha öte bir şey olup kendine özgü nitelikler gösterir.² Gestalt psikoloji insanı anlamanın yolunu onu bütün olarak ele almakta görmektedir. İnsanı biyolojik, psikolojik ya da sosyolojik unsurlardan sadece biri ile anlamaya çalışmak, bütün yerine parçaya bakmak olacaktır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir yaklaşım ise Gestalt ekolünden yararlanarak insanı merkeze alan hümanist yaklaşımdır. Carl Rogers, Abraham

¹ Ali Köse; Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, 2. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012, s. 10-13.

² Köse, Ayten, **a.g.e.**, s. 11.

Maslow ve Viktor Frankl gibi önemli temsilcileri bulunan³ hümanist psikolojiyi literatüre kazandıran ise Allport'tur. Hümanist psikoloji terimini ilk kez 1930 yılında Allport kullanmıştır.⁴ “Bilimin dini” şeklinde de tanımlanan hümanist psikoloji, evrenin odağı olarak gördüğü insanı doğuştan kusursuz ve ahlaklı kabul etmektedir.⁵ İnsanı irade sahibi ve kendi potansiyellerini gerçekleştirme arzusunda olan bir varlık olarak tanımlayan hümanist psikologlara göre din, bireyin kendini geliştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır.⁶ Bireye farklı bir yaklaşım tarzını benimseyen bu anlayış dine yaklaşım konusunda da yeni ufuklar açmıştır. Öyle ki bazen bu düşünce bizatihi din olarak algılanmıştır. Örneğin hümanistik inanç felsefesini esas alan Fromm, oluşturduğu sentezi dinî olarak nitelemiştir. Çünkü Fromm’a göre her tür hümanistik düşünce, dinî bir karakter arz etmektedir.⁷

Hümanist psikolojinin temel çalışma alanı insan kişiliğini anlamak olmuştur. Davranışçılık ve psikanalizin ardından modern psikolojinin üçüncü gücü olarak algılanan hümanist psikolojiye göre “her şeyin ölçüsü insansa, insanın ölçüsü de kişiliğidir”.⁸ Kişiliği sadece insana özgü bir fenomen olarak ele alan hümanist psikoloji, her bireyin özgün bir kişiliğe sahip olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Hümanist psikolojinin dikkat çektiği en önemli husus kişiliğin tek bir merkezi faktörün etrafında şekillenmediği; onun sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik ve dini faktörler arasındaki sürekli etkileşim sonucu gelişip büyüğüdür. Hümanist psikolojiye göre insan gelişime açık olan, kendi subjektif problemleri yanında insanlığın geleceği ile ilgili sorunlarla da ilgilenen, bir amaca sahip dinamik bir psiko-sosyal varlıktır.⁹

Hümanist psikolojinin öncülerinden olan Allport, insanı pozitivist bakış açısı ile değerlendirmeye çalışan modern psikolojinin hatalarına işaret ederken yeni bir insan anlayışı geliştirmiştir. Allport, insanın gözlenebilir davranışları yanında

³ Köse, Ayten, **a.g.e.**, s. 13.

⁴ Gordon W. Allport, **Olmaktan Oluşa**, çev. Bilal Sambur, Ankara, Katkı Yay., 2006, s. 8.

⁵ Nevzat Tarhan, **İnanç Psikolojisi**, 4. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2010, s. 98.

⁶ Köse, Ayten, **a.g.e.**, s. 24.

⁷ M. Doğan Karacoşkun, **Erich Fromm Ve Din**, İstanbul, İz Yay., 2012, s.25.

⁸ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 8.

⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 10-11.

ruhsal yaşamı ve özgün bireysel özelliklerine de vurgu yaparak kişilik gelişiminin farklı boyutlarını araştırma konusu haline getirmiştir.

2.1. İnsanı Anlamada Psikolojinin Rolü

Psikoloji, canlı varlıkların duyuş, düşünüş ve davranışlarını konu edinerek bunların bağlı bulunduğu kanunları bulmayı amaçlayan bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı kurulduğundan beri psikolojinin temel inceleme konusunu tanımlamakta birtakım zorluklar yaşanmıştır. İlk psikologlardan James, psikolojiyi “ruhsal yaşamı inceleyen bir bilim” olarak tanımlamıştır. Etimolojik açıdan da psikoloji, “psyche = ruh” ve “logos = bilgi” olmak üzere iki sözcükten meydana gelmiş olup “ruh bilgisi” anlamına gelmektedir.¹⁰ Fakat buradan hareketle psikolojinin doğrudan doğruya ruh üzerinde araştırmalar yaptığı anlaşılmamalıdır. Soyut bir gerçekliği dile getiren ruh kavramı ile ilgili felsefi ve dini açıklamaların geçmişi de psikoloji biliminden çok öncelere kadar uzanmaktadır.¹¹ Psikoloji “ruh bilgisi” anlamına gelmekle birlikte bu bilim dalının sosyal bilimlerin müstakil bir disiplini olarak ortaya çıktığı dönemde psikologlar sadece gözlemlenebilir somut insan davranışları ve nedenleri üzerine yoğunlaşmışlardır.

Psikoloji; edebiyat, sanat, felsefe veya din gibi toplumu oluşturan bireylerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda kurallar koyan normatif bir bilim değildir. Diğer taraftan fen bilimleri ve matematik gibi kesin formülleri olan kümülatif bir bilim de değildir.¹² Durum böyle olduğu halde bireyin ruhsal yaşamını göz ardı eden psikologlar, bireysel farklılıkları da yok sayarak, insan davranışlarını kesin bir nedensellik içerisinde değerlendirmeye çalışmışlardır.

Bazı psikoloji tanımları tecrübe ve davranışlara, bazıları bilinçaltına, bazıları da bilişsel zihni süreçlere vurgu yapmaktadır. Ancak Allport, kendi dönemi itibarı ile insanın bütüncül psişik varlığına vurgu yapan tanımların çok az olduğuna

¹⁰ Feriha Baymur, **Genel Psikoloji**, 14. bs., İstanbul, İnkılap Yay., 2001, s. 1.

¹¹ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 5. bs., Ankara, TDV Yay., 2003, s. 2.

¹² Gordon W. Allport, **Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality**, New Haven & London, Yale University Press, 1983, s. 4.

dikkat çekmektedir.¹³ Psikoloji ekollerinin insana bakış açısı onların çalışma alanı üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin pozitivistin katı bilimsel yaklaşımını benimseyen psikologlar insan doğasının iç işleyişi ile ilgili teorileri anlamsız bularak insanı makine bir birey olarak ele almışlardır.¹⁴ Kurumsallaşmış bilimler gibi olma arzusu, psikologları karmaşık konulardan daha çok pozitivist anlayışa göre değerlendirebilecekleri somut ve kabul edilebilir problemlere yöneltmiştir.¹⁵ Böylece psikoloji Allport'un ifadesi ile benlik, bilinç, özgürlük gibi konulardan hoşlanmayan "ruhsuz bir psikoloji"¹⁶ haline gelmiştir.

Allport'a göre insanı anlamada psikologlar bütün kapıları açık tutmaya özen göstermelidirler. Nitekim duyuşal süreçler, hayvan araştırmaları ve patoloji için çok uygun olan metotlar insanı ve kişiliğin gelişimini anlamada yetersiz kalmaktadır.¹⁷ Allport'un öncüleri arasında bulunduğu hümanist psikolojide bilim amaç değil, ancak bir araçtır. Psikolojinin nihai amacı da insanı anlamaktır. İnsanı anlama çabasında bir dogmaya kapılmaktan ve kapalı düşünce sistemlerine girmekten kaçınılmalıdır.¹⁸

Allport, ayrıca sağlıklı insanlar üzerine psikologların çok az teori ortaya koymalarını da bir eksiklik olarak görmektedir. Hastalıklı ve suçlu insanların olumsuz davranışları kadar sağlıklı ve kurallara saygılı insanların olumlu davranışlarının psikolojinin araştırma konuları arasında yer alması bir gerekliliktir.¹⁹ Allport, bu gerekliliği dile getirirken Freud ve onun görüşlerini benimseyenlerin sadece nevrotik şahıslar ve olumsuz davranış özelliklerinin nedenlerini araştırmada kullandıkları terapi yöntemlerini de eleştirmektedir.²⁰

¹³ Allport, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁶ Allport, **The Individual and His Religion**, s. ix.

¹⁷ Allport, **Becoming**, s. 18.

¹⁸ Baymur, **a.g.e.**, s. 298.

¹⁹ Allport, **Becoming**, s. 18.

²⁰ Allport, **Birey ve Dini**, s. 7-8.

Freud'un öncülüğünde bir kısım doktorlar, fiziksel ya da tensel kaynaklarını bulamadıkları akıl ve ruh hastalıklarının nedenlerini psikolojik açıdan inceleme yolunu benimsemişlerdir. Psikanaliz olarak adlandırılan bu ekolün kurucusu olan Freud, akıl hastalıklarının psikolojik nedenlerini incelerken bilinçaltını keşfetmiştir.²¹ Freud'a göre psikanaliz, daha çok bileşik olayların parçalara ayrılarak basit olaylara dönüştürülmesi anlamını içermektedir. Ruhbilimsel bir oluşumu geriye doğru izleyerek bunun doğmasına yol açan daha öncelerde kalmış bir yaşantının ele geçirilmesi psikanaliz yöntemini oluşturmaktadır.²²

Psikanaliz, çocukların ruhsal yaşamından kalkarak erişkinlerin ruhsal yaşamını ele geçirmeye çaba harcamış, çocuk erişkinin babasıdır kuralına önem ve ağırlık kazandırmıştır.²³ İnsanın geçmişine bağlı bir varlık olduğunu savunan Freud'a göre davranışların nedenleri de geçmişte yani bilinçaltında saklıdır. Bu bakımdan insan özgür bir varlık değil, aksine bilinçaltı tarafından yönlendirilen bir varlıktır.²⁴

Allport'a göre birey üzerindeki araştırmalar sadece geçmiş davranışları değil geleceğe yönelik duygu ve düşünceleri de kapsamalıdır. Kendini gerçekleştirme, olumlu davranışlar planlama ve sergileme şeklindeki oluş psikolojisinin problemlerini çözmek psikolojinin amaçları arasında yer almalıdır.²⁵ Bu düşünce tarzının insana varoluşçu bir pencereden bakan hümanist psikologlar tarafından da paylaşıldığını görmekteyiz. Örneğin, insana önem vermeyen anormal psikoloji yerine, insan aklına ve insanın kendini geliştirme yeteneğine önem veren hümanist psikolojiyi savunan Maslow, bireyi kendini gerçekleştirme arzusu ve yetkinliğine sahip bir varlık olarak görmektedir. Nitekim Maslow'un meşhur ihtiyaçlar piramidinin en üst seviyesinde de bireyin kendini gerçekleştirme ihtiyacı bulunmaktadır.²⁶ Fromm'a göre de insanın tek varolma nedeni kendini ve

²¹ Baymur, **a.g.e.**, s. 293.

²² Sigmund Freud, **Psikanaliz Üzerine**, çev. Kamuran Şipal, İstanbul, Cem Yayınevi, 1998, s. 80.

²³ Freud, **a.g.e.**, s. 81.

²⁴ Köse, Ayten, **a.g.e.**, s. 28.

²⁵ Allport, **Becoming**, s. 18.

²⁶ Ali Ayten, **Psikoloji Ve Din**, 3. bs., İstanbul, İz Yay., 2012, s. 123-127.

potansiyel güçlerini geliştirmesidir. Kendi içsel güçlerinin ve potansiyelinin gelişmesi yönünde çaba harcayan bireyin ödülü ise kendi gerçek kişiliğini elde etmesidir.²⁷ Böyle bir psikoloji anlayışı Allport'un da ifade ettiği gibi insanın amaçlarının netleşmesi ve bu amaçlara ulaşmayı sağlayacak yöntemlerin keşfedilmesi için en büyük umuttur.

2.2. Allport'un Kişilik Yaklaşımı

Psikolojide kişilik kavramının kapsamı oldukça geniştir. Kişilik bir insanın bütün ilgilerinin, tavırlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum tarzının özelliklerini özetleyen bir terimdir.²⁸

İngilizce'de "*personality*", Fransızca'da "*personnalité*" ve Almanca'da "*Persönlichkeit*" kelimesi dilimizde "*kişilik*" anlamına gelmektedir. Avrupa dillerindeki kullanımı Latince "*persona*" kelimesinden türemiştir. Eski Yunanda Romalı tiyatro oyuncularının oyunlarda yüzlerine taktığı maskelere de "*persona*" adı verilmekte idi.²⁹ Allport "*personality*" kelimesinin dilbilgisi, din bilimleri, etik, felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi farklı alanlarda kullanılan 50 adet farklı tarifi olduğunu belirterek bunların açıklamalarını yapmaktadır.³⁰

Allport, kişiliği insanın üstün bir özelliği olarak görmektedir. Bireyin doğanın güçlerinin eşsiz bir eseri olduğunu ifade eden Allport'a göre yaşamı boyunca birey diğer tüm bireylerden ayrı olarak kendine özgü yaşam tarzını davranışları ile sergiler.³¹

Allport'un öncüleri arasında yer aldığı hümanist psikolojinin temel çalışma alanı insan kişiliğini anlamak olmuştur. Davranışçılık ve psikanalizin ardından

²⁷ Karacoşkun, **a.g.e.**, s. 55.

²⁸ Baymur, **a.g.e.**, s. 253.

²⁹ Allport, **Personality**, s. 25.

³⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 25-49

³¹ Allport, **a.g.e.**, s. 3.

modern psikolojinin üçüncü gücü olarak algılanan hümanist psikolojiye göre “her şeyin ölçüsü insansa, insanın ölçüsü de kişiliğidir”.³²

Allport, her bireyin genel olarak üç seviye halinde bulunan yüzlerce kişilik özelliğine (traits) sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte Allport, her bireyin kendi kişiliği üzerinde birkaç belirli özelliğin baskın olduğuna inanan bir kişilik özellikleri kuramcısıdır. O, bu özellikleri bireyin merkezi kişilik özellikleri (central traits) olarak adlandırmaktadır. Bu merkezi kişilik özellikleri kişiliği desteklemede pay sahibi olmalarına rağmen Allport, zaman zaman bunlardan birinin daha baskın bir şekilde ortaya çıktığını da ifade etmektedir. Allport, bu baskın özelliği de temel kişilik özelliği (cardinal trait) olarak adlandırmaktadır. Geri kalan kişilik özellikleri ise ikincil kişilik özelliklerini (secondary trait) oluşturmaktadır. Hem merkezi kişilik özellikleri hem de temel kişilik özelliği çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Bir çocuğun gelişimi sırasında belirli davranışlar ve etkileşimler onun bireysel kişiliğinin bir parçası haline gelmektedir. Birey büyüdükçe bu kişilik özellikleri işlevsel özerklik (functionally autonomous) kazanmaktadır.³³

Allport, günlük yaşamda kişilerle olan doğrudan temaslarımızda bireysel farklılık durumlarının kolayca ortaya çıktığını; sokaktaki sıradan bir kişinin bile insan doğasının karakteristik özelliği olan bireyselliğinin farkında olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte Allport’a göre bilim adamı için durum farklıdır. Nitekim kendini yaşam süreçlerini çalışmaya adanmış çeşitli bilim dalları bu süreçleri karmaşık bireysel formların merkezi bir gerçeği olarak görmüştür. Bilimler bireyin varlığını kendi yetki alanlarını oldukça rahatsız eden bir durum olarak algılamışlardır.³⁴

Allport, bilim adamlarının bu tutumunu "**Scientia non est individuorum**" (bilim bireylerle ilgilenmez) şeklindeki meşhur deyimle ifade eder. İnsanın

³² Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 8.

³³ Allport, **Personality**, s. 337-338.

³⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 3.

bireyselliği üzerinde bilim ve sağduyunun ortaklaşa çalışamama nedeni Allport’a göre bilimin keyfi bir inanç haline dönüştürülmüş olmasıdır. Bilim kendini doğadaki düzeni izleyerek bir bütün olarak nesnelerin karakteristik düzeninin izini süren sistematik bir girişim olarak tanımlamaktadır.³⁵

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Alman filozof Wilhelm Windelband kanıta dayalı bilginin farklı formlarını ifade etmek için “*idiographic*” ve “*nomotetik*” terimlerini kullanmıştır. “İdiographic bilim” belirli olguları (fenomenleri) açıklamaya çalışan; “nomotetik bilim” ise genellemeler yaparak hesaplanabilir teori ya da kanunlara ulaşmayı amaçlayan disiplinler için kullanılmıştır. Bu iki kavram Amerikan psikolojisine James Hayden Tufts sayesinde girmiştir.³⁶

Amerikan Psikoloji Topluluğu (APA)’nın yedinci başkanı ve Gordon Allport’un Harvard Üniversitesi’nde danışmanlığını yapan Münsterberg psikoloji disiplini içerisinde henüz yeni ortaya çıkan gelişim teorileri açısından bireysel vakaların merkezi durumuna dikkat çekti. Pavlov, Titchener, Thorndike, Watson ve Rayner gibi ilk dönem deneysel psikologlar ile Kraepelin, Freud, James ve Piaget gibi klinik psikologlar bu araştırma yaklaşımını hem test ettiler hem de sürdürdüler. Bireyler üzerinde bir kere çalışılıp araştırma yapıldıktan sonra tüm bireyleri kuşatan genellemelere ulaşmaya çalışan bu modele sonraları “*Wundtian metodolojik modeli*” adı verilmiştir.³⁷

Münsterberg’in öğrencilerinden olan Gordon Allport kişilik psikolojisi çalışmalarında *idiographic* ve *nomotetik* ayrım teorisini kabul etmekle birlikte bunların anlamında bazı değişikliklere gitmiştir. Psikolojide popülerlik kazanmaya başlayan zekâ testleri ve Galton, Pearson ve Spearman’ın kalıtım araştırmaları ile geliştirilen grup temelli metodolojiyi “*nomotetik*” olarak adlandırmıştır. Grup seviyesinde sunulan veriler ve elde edilen istatistiksel

³⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 4.

³⁶ Oliver C. Robinson, “The Idiographic / Nomothetic Dichotomy: Tracing Historical Origins of Contemporary Confusions”, **History & Philosophy of Psychology**, 2011, c. 13(2), s. 32.

³⁷ Robinson, **a.g.m.**, s. 32-33.

bilgilerin analizi için “*Galtonian metodoloji*” adı verilen bu sistem kullanılmıştır. Allport, bir kişilik teorisyeni olarak bireysel kişiliğin derinliklerini araştıran vaka çalışmalarında ise *idiographic* metodu tercih etmiştir.³⁸ Allport böylece psikolojinin “*nomothetic*” bir disiplin olarak kabul edilerek kişilik psikolojisi alanındaki bireye ait özelliklerin, ilgi alanları ve kişisel tecrübelerin sadece genel psikoloji içerisindeki deneysel çalışmalarla sınırlı kalmasına karşı çıkmıştır.³⁹

Allport, bireyi geleneksel bilimsel yaklaşımın çalışmaktan her aşamada kaçındığı, tekrarı olmayan benzersiz bir olgu olarak görmektedir. Bireyin psikolojiden dışlanması ise bir çok anomaliye yol açmıştır. Allport’a göre bilim yaygın olarak insan doğasını kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır. Fakat psikoloji alanında bu tür kontrole uygun genel bir zihin yoktur.⁴⁰

Allport, kişiliğin gelişimi üzerine odaklanırken bireyin kişiliğini anlamamıza katkıda bulunan psikolojik doktrinleri ele almıştır. Bu konuda anlayışımızı gerilettiğini düşündüğü doktrinleri de eleştirmiştir. Allport’a göre modern psikolojinin bütün çeşitleri insanın bireyselliği ve kişiliğin gelişimi problemini anlamaya tek başlarına yeterli değildirler. Psikoloji dışında sosyoloji, antropoloji, teoloji gibi bilim dalları da insanı bir şekilde muhatap almışlardır. Bu bilim dalları insanla ilgili araştırmalarını kendi ilgi alanları içerisinde sınırlandırmışlar ve insanı bütüncül bireysel sistemiyle ilişkili olarak ele alamamışlardır.⁴¹

Allport, deneysel psikolojinin kuruluşundan sonra ortaya çıkan bazı akımların bireyin yaygın şekilde ihmaline karşı bir protesto olarak ortaya çıkmış olduklarına işaret etmektedir. Gestalt psikolojisi, diferansiyel psikoloji, personalistik psikoloji, tipoloji ve psikanaliz gibi akımların herbiri az ya da çok bu durumun gelişmesi ve belirgin şekilde etki yaratması için çalışmışlardır.⁴²

³⁸ Robinson, **a.g.m.**, s. 33.

³⁹ Allport, **Personality**, s. 23.

⁴⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 5.

⁴¹ Allport, **Becoming**, s. 9.

⁴² Allport, **Personality**, s. 7.

İnsanı ve onun kişilik gelişimini bütün yönleriyle anlamak esasında psikologların görevidir. Ne var ki, bilim dalları arasındaki değerlendirme farkları psikologların insanın bireysel sistemine bakış açılarına da yansımıştır. Psikologlar insan doğası hakkındaki farklı felsefi görüşlerin etkisinde kalmaktadırlar.⁴³

Allport, insanı anlama konusundaki farklı felsefi düşüncelerden iki zıt yaklaşıma değinmektedir. Bunlar modern psikolojide ağırlıklarını açık bir şekilde hissettiren Locke ve Leibnitz'in yaklaşımlarıdır.⁴⁴

Anglo-Amerikan psikolojisinde baskın durumdaki Lockçu bakış açısı laboratuvar ortamındaki bilimsel psikoloji üzerinde etkilidir. John Locke'a göre bireyin zihni doğuştan itibaren boş bir levha halindedir. Pasif yapıya sahip insan zihni içeriğini duyular aracılığı ile elde eder. Kısaca duylarda olmayan bir şey zihinde de olamaz.⁴⁵ Locke amprisizmini kendilerine temel olarak alan psikologlar gözle görünen ve dışsal olan şeyleri görünmeyen ve içsel olan şeylere göre daha önemli kabul etmektedirler. Bu yüzden kişiliğe etki eden motifler gözle görünen dışsal etkiler olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

Lockçu düşüncede küçük ve moleküler olan şeylerin geniş ve molar olan şeylerden daha önemli görülmesi türlerin eşitliği inancına yol açmaktadır. Bu görüşe göre insan doğasının her temel özelliğine insan dışı alt türler arasında da rastlanabilir. Bu düşüncenin sonucunda fareler daha karmaşık bir varlık olan insanın prototipi olarak deneylerde kullanılmıştır.⁴⁷

Locke amprisizminin diğer önemli bir düşüncesi, gelişimde erken olanın geç olandan daha temel öneme sahip olduğudur. İnsan zihni üzerine düşen ilk izlenimler ve ilk öğrenilenler sonraki zihinsel hayatın temel unsurları olmaya

⁴³ Allport, **Becoming**, s. 6.

⁴⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 10.

devam etmektedir. Dolayısıyla kişilik gelişiminde en önemli dönem çocukluk dönemi haline gelmektedir.⁴⁸

John Locke'un görüşleri psikolojiyi fen bilimleri ve matematik gibi bir bilim dalı yapma idealindeki pozitivizmle uygunluk göstermektedir. Pozitivizm, insan yaşamındaki soyut kavramları gözlenebilir somut ve sayısal verilere indirgeyerek psikolojide bilimsel birliği gerçekleştirmeyi arzu etmektedir.⁴⁹

Bir diğer temel teori sayılan Leibnitzci geleneğe göre birey, davranışların bizzat kaynağıdır. Bu davranışlar iç ya da dış uyarıcıların etkisiyle meydana gelmez. Bireyi anlamak için onun gelecekle ilgili beklentilerine bakmak gerekir. Bireyin her durumu gelecekteki olasılıklar yönünde gelişmektedir. Leibnitz'e göre zihin aktiftir ve bireysel benliğin bir parçasıdır. Arzu ve istekler, niyet ve çaba, aktif haldeki zihin gibi kavramları kullanması Leibnitz'in düşünce sistemini Locke'un düşünce sisteminden ayıran farklar arasında yer alır.⁵⁰

Allport'a göre hiçbir dinamik bilişsel teori, kişiliğin kapsamlı bir psikolojisi için gerekli altyapıyı sunmada yeterli değildir. Bireyin davranışlarını seçmesini, canlılığını, engelleyiciliğini ve olanaklı kılmasını açıklayacak bir motivasyon teorisine ihtiyaç vardır.⁵¹

Motivasyon teorisi davranışların oluşumunda güdü-dürtü kavramlarına yer verir. Allport'a göre güdünün dürtüsel niteliğinin organizmanın bizzat kendisinde olduğu doğrudur. Ancak güdülerin bireyi yönlendiren çoğulcu güçler olduğu unutulmamalıdır. Birey, güdülerin enerjisi ile ilerlemekte ya da gerilemektedir. Dolayısıyla bireyin kişiliğinin gelişimi ve kendini gerçekleştirme hayatın temel motifleri olan güdüler yolu ile olmaktadır.⁵²

⁴⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁴⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 11.

⁵⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 12.

⁵¹ Allport, **a.g.e.**, s. 15.

⁵² Allport, **a.g.e.**, s. 16.

Allport, zihni dış dünyanın pasif bir alıcısı olarak sunan, onu sadece duylardan oluşan bir bohça olarak gören yaklaşımların bu düşünce biçimi ile açık bir zıtlık halinde olduğunu ifade eder.⁵³ Bu nedenle Allport'un insanı ve kişiliği anlama metodunun Leibnitzci düşünce sistemine daha yakın olduğu söylenebilir.

2.3. Bireysel Kişiliğin Oluşumu

Allport'a göre kişiliğin *fiziki yapı, zekâ ve mizaç* olmak üzere üç temel hammaddesi vardır. Genetik miras yoluyla belirlenen bu unsurlar bireyin doğumundan hemen sonraki mevcut koşullara göre çeşitli değişimlere uğrar. Yaşamak zorunda olduğu dünyaya yeni gelen, kişilikten yoksun bebek henüz farklı uyum modları geliştirememiştir. Benzer durumlarda hemen hemen aynı ortak tepkileri veren bebeklerin kişiliği daha sonra oluşacaktır.⁵⁴

Bireysel kişilik sürekli değişim halindedir. Her birey kendisine özgü bir ifadeyi temsil ettiğinden kişilik gelişimi sürecinin sonunda ortaya çıkan ürün biriciktir. Allport'a göre psikologlar türler arasındaki ortak süreçleri araştırma eğiliminde oldukları için oluşun özgün modelini ihmal etmektedirler.⁵⁵

Klinik psikolojinin araştırmaları sonucunda ortaya çıkan sayısal veriler bireyin hayatında nelerin merkezi öneme sahip olduğu bilgisini vermemektedir. İnsan sadece tekrarlamalar, önemsiz değişiklikler ve türünün temel kalıpları ile yaşayan bir varlık değildir. Hayvanlardan farklı olarak sınırsız bir bireysellik kapasitesine sahip olan insan, biyolojik ihtiyaçlarını çeşitlendirme, manevi ihtiyaçlarını kültüre yansıtma ve kendisine özgü yaşam stili oluşturma arzusu içindedir. İnsan yaşam tarzı konusunda kaygıları bulunan, konuşan, gülen, hisseden, kişiliğinin gelişimi için çaba gösteren bir varlıktır. Bitki ve hayvanların

⁵³ Allport, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁴ Allport, **Personality**, s. 107.

⁵⁵ Allport, **Becoming**, s. 19.

aksine insan, salt hücre yapısının ve güdülerin bir ürünü değildir. Sadece güdülerinin ürünü olan diğer canlılarda bu sonsuz modeller bulunmamaktadır.⁵⁶

Allport, bireyin kendini gerçekleştirme şeklindeki oluş psikolojisinin temellerinin yine bireyin içinde olduğunu ifade eder. Kendi içine bakan birey kendi özgünlüğü ve diğerleri hakkında ihtiyaç duyduğu bilginin ipuçlarına ulaşabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bütün insanların birbiriyle aynı zihin hallerine, ilgilere ve değerlere sahip olduğunu düşünmemektir.⁵⁷

2.4. Bireysel Kişiliğin Oluşumunu Etkileyen Faktörler

Allport'un oluş psikolojisinin temel problemleri bireyin tercihleri, özgürlük tecrübeleri, çatışma ve kaygılarla mücadele etme biçimi, benlik bilinci, çevresel ve kültürel faktörlerin kişilik gelişimine etkileri şeklinde sıralanabilir.⁵⁸ Allport, bireysel kişiliğin oluşumunu etkileyen faktörleri ilk dönem faktörler, propriumsal faktörler⁵⁹ ve proprium dışı faktörler olmak üzere üç bölümde ele almaktadır.

2.4.1. İlk Dönem Faktörler

Allport'a göre genetik miras yoluyla belirlenen fiziki yapı, zeka ve mizacın kişiliğin üç temel hammaddesi olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu unsurların bireyin doğumundan hemen sonraki mevcut koşullara göre çeşitli değişimlere uğraması ile bireysel kişiliğin oluşumu başlamaktadır. Allport, bireyin dünyaya gelişi ile yetişkinlik dönemi arasındaki evrede yatkınlık, sosyal olmayan başlangıçlar, erken bağlılık, aile ve çevre gibi faktörlerin kişiliğin oluşumunda önemli roller üstlenmiş olduğunu öne sürmektedir.

⁵⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 22.

⁵⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 23.

⁵⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 23.

⁵⁹ Propriumsal faktörlerden kastedilen, bireyin özellikle kendisine ait olarak algıladığı ve merkezi derecede önem verdiği yaşam bölgeleri ile ilgili faktörlerdir. Bkz. Allport, **Becoming**, s. 40. Proprium kavramı ileride ayrı bir başlık halinde sunulacaktır.

2.4.1.1. Yatkinlık

Allport'a göre kişilik gelişiminin hammaddesi olan doğal yatkinlıkları üç kategori halinde incelemek mümkündür. Bunlar türlerin ortak eğilimleri, bireyin kalıtsal özellikleri ve orijinal yatkinlıklardır.

İlk kategoride refleksler, itkiler ve güdü olarak nitelendirilen, türlerin yaşamaları için ortak olan eğilimler yer almaktadır. Allport, bu kategori ile ilgili olarak Spitz ve Wolf tarafından çalışılmış olan toplumsal gülümsemeyi örnek vermektedir. Bu örnekte altı aylıktan üç yaşına kadar çocuklukta toplumsal gülümsemenin uğradığı değişiklikler sıralanmıştır. Altı aya kadar insan yüzleri ya da benzerlerine gülümseyen çocuk, altı aydan sonra gördüğü yüz tanıdık değilse bu algısının tersine tavır göstermektedir. Bu dönemden itibaren yabancılar çocukta gülümsemeye değil korkuya neden olmaktadır. İleri dönemlerde çocuk ve annesi arasındaki ilişkinin problemlili olması, çocukta toplumsal gülümseme gelişimini durdurabilmekte ya da anormal gelişimine neden olmaktadır.⁶⁰

Allport'a göre bu çalışma bireysel gelişimin arka planını oluşturan temel yatkinlıkların oluşma sürecinin, bireyin oluş durumu ile ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Toplumsal gülümseme örneğinde olduğu gibi ortak eğilim ve güdülerin ortaya çıkması için çocukluk dönemindeki sosyal ilişkiler sağlıklı olmalıdır.⁶¹

Yatkinlıkların ikinci kategorisini bireyin kalıtsal özellikleri oluşturmaktadır. Bu özellikler genlerle ilgili olup sayısal olarak sonsuz derecede ailesel ve ırksal nitelikler taşımaktadırlar. Bu çeşitlilik kişilikte sınırsız bir özgünlüğün olduğuna işaret etmektedir. Genel olarak sahip olunan genler türlerin tek tipliliğini sağlamaktadır. Bu sayede insan tür olarak iki gözlü, iki kulaklı, benzer iskelet yapısı ve vücut sistemlerine sahip olmaktadır. Allport, sınırsız özgünlüğü

⁶⁰ Allport, **Becoming**, s. 24.

⁶¹ Allport, **a.g.e.**, s. 25.

içermesine rağmen kalıttan bahsedildiğinde psikologların genellikle yukarıda sayılan türden benzerlikleri düşünme yanlıısına düştüklerini ifade etmektedir.⁶²

Üçüncü kategoride yer alanlar ise orijinal yetkinliklerdir. Orijinal yetkinlikler bireyin doğumu ile başlayıp hayatı boyunca devam eden, onun kendini gerçekleştirme arzusunu ve mensup olduğu türün üyelerinden farklı olma çabasını içeren oluş sürecinde önemli rol oynamaktadırlar.⁶³ Allport'a göre oluş süreci bireyin kendi olasılıklarını gerçekleştirmeye olan yetkinliği tarafından idare edilmektedir. Oluş sürecinin her aşamasının amacı, özgün bir insan bireyi olmaktır. Oluş süreci, erken dönemlerin sonraki dönemlere eklenmesi ya da bu dönemler arasındaki çatışma ile başa çıkılması sürecidir.⁶⁴

Allport, orijinal yetkinlikleri bireyin çocukluktan yetişkinliğe geçişini ve diğerlerinden farklı olmasını sağlayan potansiyel kapasiteler olmaları bakımından diğer yetkinliklerden farklı bulmaktadır. İnsan, hayvanlardan farklı olarak çocukluktan itibaren zamanla bir bilinç, benlik duygusu ve hiyerarşik özellik örgütlenmesi geliştirmektedir. Bu sayede insan mensup olduğu türün üyelerinden farklı olmak için özel bir çaba sarf etmektedir.⁶⁵ Allport'a göre bu kapasiteler Freud'un anladığı tarzda güdü değildirler. Çünkü Freud'un güdü olarak adlandırdığı şeyler, temelde hayatta kalmayı sağlama işlevi görürken bireyin doğuştan sahip olduğu potansiyel kapasiteler büyüme ve karakteristik gelişimi desteklemektedirler.⁶⁶

Örneğin, güdü ve kalıtımın etkilerini taşımakla birlikte bireyin orijinal yetkinlikleri arasında bulunan öğrenme kapasitesi; ahlaki bilinç ve benlik kavramı gibi yapıların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Allport, günümüz kişilik

⁶² Allport, **a.g.e.**, s. 25.

⁶³ Allport, **a.g.e.**, s. 26.

⁶⁴ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 65.

⁶⁵ Allport, **Becoming**, s. 26.

⁶⁶ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 64.

teorilerinde bireyin sahip olduğu potansiyel kapasitelerin büyük ölçüde ihmal edildiğini düşünmektedir.⁶⁷

Allport'un bahsettiği yatkınlıklar bireyin gelişimine ve kendini gerçekleştirmesine olanak veren, doğumundan itibaren doğal olarak sahip olduğu temel hammaddelelerdir. Bu bakımdan Allport, bireyin doğuştan sahip olduğu yatkınlıkları kişilik oluşumunun ilk dönem faktörleri arasında saymaktadır.

2.4.1.2. Sosyal Olmayan Başlangıçlar

Allport'un bireyin kişilik oluşumunun ilk dönem faktörleri arasında saydığı sosyal olmayan başlangıçlar, çocukluk döneminde görülen erken gelişmeler olarak ifade edilebilir. Allport'a göre sosyal açıdan bağımlı olan çocuk gerçek anlamda sosyal bir varlık değildir. Nitekim çocuk, her şeyi yıkan, her isteğinin yerine getirilmesini sabırsız bir şekilde bekleyen, tamamen başkalarına bağımlı, paylaşmayı sevmeyen, duygularını sınırlamadan ortaya koyan bir yapıya sahiptir. Çocukluk döneminin bu özellikleri oluş sürecinde sağlıklı bir şekilde değişip gelişmediği takdirde ortaya çocuksu ve kötülük dolu bir kişilik çıkacaktır.⁶⁸

Çocukların oyun ve eğlenceler sırasında gösterdikleri çaba geçici, bilinçsiz ve benliğe atfedilmeden gerçekleştirilen anlık davranışlardır. Çocukluk amaçlarının aksine, yetişkinlik döneminin olgunlaşmış amaçları uzun vadeye yayılırlar. Allport'a göre oluş süreci, geçici dürtülerin bir amaç ve çaba kalıbı içerisine sokulmasını içerir. Bu süreçte benlik bilinci önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁹

Allport, çocukluk döneminin tepkisel dürtüleri ve şekillenmemiş ilgilerinden yola çıkarak çocuğun kişiliği hakkında bilgi sahibi olamayacağımızı ifade etmektedir. Ancak yetişkinlikten itibaren aşk, sadakat, sevgi gibi gelişen ilgiler hiyerarşisi içerisinde bireyin kişiliğini gerçekten bilme imkânı bulunmaktadır. Allport tarafından sosyal bir varlık olarak kabul edilmeyen çocuk, sevgi, nefret, sadakat, ilgiler ve toplumda yer edinme şeklinde geçirdiği değişimlerle bir

⁶⁷ Allport, **Becoming**, s. 27.

⁶⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 28-29.

⁶⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 29.

yetişkin haline gelmektedir. Bu sürecin açıklanması Allport için oluş psikolojisinin temel problemlerinden biridir.⁷⁰

Duygulardaki gelişme süreci gerçekleşmediği için tam olarak sosyalleşmemiş bir çocuğun, öğrenme için gerekli olan ileri kişilik yapılarını göstermesi mümkün değildir. Bununla birlikte Allport, çocuğun ileri düzeyde toplumsallaşma ve sosyalleşmeye yatkın olduğunu ifade etmektedir. Bilincin, hayal gücünün ve egonun aracı yapıları geliştiği zaman kişiliğin gerçek değişimi ortaya çıkacaktır.⁷¹

Henüz sosyal bir varlık olarak kabul edilmeyen çocuğun erken dönemde ortaya koyduğu davranışlar sosyal olmayan başlangıçlardır. Sadece bu davranışları gözlemleyerek bireyin kişilik oluşumu hakkında sağlıklı bilgiler elde etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Allport, çocukluk döneminin asosyal ve hırçın davranış şekillerinin bireyin gelişimi sırasında sağlıklı olarak değişmediği durumlarda ortaya çocuksu ve kötülük dolu bir kişilik çıkacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle çocukluk dönemindeki sosyal olmayan davranışlar Allport tarafından bireyin kişilik oluşumunu etkileyen ilk dönem faktörler arasında sayılmaktadır.

2.4.1.3. Erken Dönem Bağlanmalarının Önemi

Oluş sürecinin erken dönemlerinin sonraki dönemlerle ilişkisi bireysel kişilik gelişiminin problemleri arasında yer almaktadır. Bu konu üzerinde değişik düşünceler mevcuttur. Freud'a göre karakterin temelleri üç yaşında atılmaktadır. Sonradan yaşanan olaylar ilk dönemde şekillenen özellikleri çok fazla değiştirememektedir. Bu konuda Adler de Freud ile aynı düşünceyi paylaşmakla birlikte kalıcı yaşam tarzının dört-beş yaş civarında şekillendiğini ileri sürmektedir.⁷²

Allport'a göre çocuğun karakter ve zihin sağlığı ilk yıllarda annesi ile olan ilişkisine bağlıdır. Yaşamının ilk yıllarında anne-çocuk arasındaki ilişkinin

⁷⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 29.

⁷¹ Allport, **a.g.e.**, s. 30.

⁷² Allport, **a.g.e.**, s. 31.

problemlili olması çocuğun ileriki yaşlarda önyargı, zihinsel dengesizlik ve suçluluk gibi antisosyal durumların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Sempatili ve şefkat gibi duyguları ilk yıllarda alamamış olan bir ocuk sürekli olarak bir güvenlik arayışında olur ve olgunlaşma sürecinde duraksamalarla karşılaşır. Sevgi dolu bir ortamda büyüyen ocuk ise kendisini daha kolay kabul eder, başkalarına karşı hoşgörülü olur ve yaşamının sonraki dönemlerinde karşılaşacağı çatışmalarla daha olgun bir şekilde başaıkabilir. Gelişiminin ilk aşamasını sağlıklı bir şekilde tamamlayan birey, çocukluk döneminin alışkanlıklarını terk ederek oluşun yeni bir olgunlaştırıcı aşamasına geçer.⁷³

Sosyalleşme ncesi dönemlerde gelişen ilk bağlılıklar oluş sürecinin altyapısını meydana getirir. Yetişkinlik yıllarında görülen patolojik kaygı ve suçluluk tavırları, çözülmemiş çocukluk problemlerinin bir yansımasıdır. Bu tip bir kişinin oluş sürecinin yaşamının ilk yıllarında durmuş olduğu söylenebilir.⁷⁴

Allport'a göre normal bir sevgi ortamı içinde büyümüş bir çocuğun kişiliğinin temelleri drt yaşlarında atılmış olur. Böyle bir ocuk, oluş için artık özgürdür. Devamlı ve engelsiz bir büyüme içinde olan çocuğun oluş süreci kesintiye uğramaz. Allport erken dönemleri bu şekilde aıklaşa da psikanalizin bakış açısından ayrıldığını ifade etmektedir.⁷⁵

Esasında kişilik gelişiminde erken dönemin rolü konusunda psikanalizin bakış açısının da Allport'un bakış açısı ile aynı paralelde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Freud, psikanalizin çocukluk dönemindeki ruhsal yaşamın derinliklerine inme çabasının önemli bulguların elde edilmesine imkan verdiğini ifade etmektedir. Freud, özellikle çocukluğun ilk yıllarında edinilen izlenimlerin bireyin ileride izleyeceği yaşamsal doğrultuyu etkileyeceğini düşünmektedir. Yetişkin bireyin ruhunun ocuk ruhunun bir uzantısı olduğunu ileri süren Freud'a göre çocukluktaki ruhsal oluşumlar ileri dönemlerdeki bütün gelişmelere rağmen

⁷³ Allport, **a.g.e.**, s. 31-32.

⁷⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 33.

yetişkinlerde asla kaybolmayarak varlıklarını sürdürmektedir.⁷⁶ Çocukluktaki bütün istekler, içgüdüsel kıpırtılar, çeşitli tepki ve davranışlar erişkinlik döneminde de varlığını sürdürüp uygun koşullarda yeniden kendilerini açığa vurabilmekte ve asla yok olmayıp üzerlerine binen yeni katmanların altında saklı kalmaktadır.⁷⁷ Freud'a göre erken dönemlerde güçlü içgüdülerin dışarıdan zorla bastırılması, çocuklarda bunların silinip gitmesini ya da denetim altına alınmasını sağlamadığı gibi ileride bir nevroz eğilimine dönüşecek baskılamaya yol açar.⁷⁸

Allport, Freud'dan farklı olarak kişiliği devamlılığa sahip bir olgu olarak görmemektedir. Çünkü kişilik, sürekli değişim ve gelişim halindedir. Kişiliğin oluşumunda geçmiş çocukluk tecrübelerinin etkilerini birinci derecede öncelikli görmeyen Allport, geçmişten çok bireyin içinde bulunduğu anın önemli olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre çocukluktaki kişilik ile yetişkinlik dönemindeki kişilik birbirinden tamamen farklıdır. Allport, psikanalizin aksine rasyonelliği ve bilinçliliği vurgularken kişiliğin bilinçaltı güçlerin kontrolünde olmadığını düşünmektedir. Ayrıca Allport, kişiliği değerlendirmede anormal ve nörotik çocuksu kişilikleri değil normal ve sağlıklı kişilikleri ölçü olarak almaktadır.⁷⁹

2.4.1.4. Aile ve Çevre

İlk davranış kalıplarını ve dünya hakkındaki ilk bilgileri çocuğa sunan ailesi ve içinde yaşadığı çevredir. Bu hayatın akış süreci içerisinde normal bir durumdur. Bununla birlikte birey sadece ailesinden öğrendiği bilgiler ve davranışlar ile yetinmesi durumunda hep aynı kalıpları tekrar eden ve onlara göre davranan bir kişi haline gelecektir.⁸⁰

Allport göre gerçekte birçok bireyin ahlak ve yaşam anlayışı, yetiştikleri aile ve çevrenin benimsediği değerlerden farklı olarak gelişmektedir. Bireyin çevresindeki ahlak ve görgü kuralları ile ailesinin yaşam tarzını kendi yaşantısına

⁷⁶ Freud, **Psikanaliz Üzerine**, s. 81.

⁷⁷ Freud, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁸ Freud, **a.g.e.**, s. 90.

⁷⁹ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 26-27.

⁸⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 34.

belli bir ölçüde yansıttığı doğrudur. Bunun yanında birey, doğuştan itibaren ailesinin ve çevrenin beklentilerine direnme kapasitesi göstermektedir.⁸¹

Aile ve çevreden edinilen bilgiler ve öğrenilen davranış kalıpları belirli bir dereceye kadar bireysel gelişimi şekillendirmektedir. Ancak birey, içinde yaşadığı toplumun müdahalesini kişisel bütünlüğüne tehdit olarak algılamaya başladığında karşı çıkma davranışları sergileyebilir. Bireyin bütün yaşamı oluş sürecinin çevresel ve bireysel modlarını uzlaştırma çabasıyla geçmektedir.⁸²

2.4.2. Proprium ve Propriumsal Faktörler

Proprium, Latince *proprius* kelimesinin nötr kipteki çekimli halidir.⁸³ İngilizceye “own” (kendi), “individual” (bireysel), “personal” (kişisel), “property” (özellik) vb. olarak çevrilen⁸⁴ *proprium*, bireyin başkaları ile ortak olmayan, kendisine özgü bireysel karakteristik özellikleri anlamına gelmektedir.⁸⁵ Aristoteles (M.Ö. 384-M.Ö. 322) her önermenin ya da her öncül ve problemin yüklemine tanım (definition), özellik (*proprium*), cins (genus) ve ilinti-araz (accident) olmak üzere dört sınıfa ayrıldığını ifade etmektedir.⁸⁶ Burada “*proprium*”, bir şeyin kendine özgü, ayırt edici özelliği anlamında kullanılmıştır.⁸⁷

Kişilik psikolojisinin temel kavramlarından olan “ego” ve “self” terimlerini diğer kişilik teorisyenleri tarafından atfedilen anlamlarının karmaşıklığı nedeni ile reddeden Allport, bunların yerine *proprium* terimini tercih etmiştir. Ona göre

⁸¹ Allport, **a.g.e.**, s. 34.

⁸² Allport, **a.g.e.**, s. 35.

⁸³ Francis Edward; Jackson Valpy, **An Etymological Dictionary of the Latin Language**, New York, Baldwin Co., 1828 s. 373.

⁸⁴ G. Richard Crooks; A. Jacob Schem, **A New Latin-English School-lexicon**, Philadelphia, Lippincott Co., 1861, s. 740.

⁸⁵ Charles Anthon, **A Latin-English and English-Latin Dictionary**, New York, Harper & Brothers Pub., 1859, s. 725.

⁸⁶ Edward Feser , **Aristotle on Method and Metaphysics**, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013 s. 71.

⁸⁷ Arthur Schopenhauer, **Eristik Diyalektik Haklı Çıkma Sanatı**, çev. Ülkü Hıncal, İstanbul, Sel Yay., 2014, s. 7.

proprium bireyi diğerlerinden ayırt eden, bireyin kendine özgü kişilik özelliklerini kapsayan bir kavramdır.⁸⁸

Aynı zamanda bir din bilimci ve filozof olan İsveçli bilim adamı Emanuel Swedenborg (1688-1772)'un en favori teriminin *proprium* olduğuna dikkat çeken Allport, onun bu terimi daha çok bencillik ve gurur anlamında kullandığını ifade etmektedir.⁸⁹ Swedenborg, *proprium* terimini aynı zamanda bireyin hayatını Tanrı'dan bağımsızmış gibi yaşama kapasitesi için kullanmaktadır. Swedenborg, yenilenme ve ruhsal gelişim için sunduğu modelde ise ilahi kurtuluş yolunda geçilmesi gereken aşamalar arasında “egoic self-centredness” (benmerkezcilik) olarak tanımladığı “*proprium*”un birey tarafından algılanması ve kabul edilmesini saymaktadır.⁹⁰

Allport, kişiliğin oluşumuna etki eden faktörler arasında saydığı çevresel, ailevi ve fizyolojik alışkanlıklardan ibaret olan ilk dönem faktörlerini yaşam tarzını karakterize etmelerine rağmen sadece bireyin uyumu için gerekli olan bilinçli ve bilinçsiz davranışlar olarak görmektedir. Ona göre bu davranışlar bireysel varlığın merkezi ile ilişkili değildir. Bunun yanında kişiliğin oluşum sürecinde birey için daha önemli olan, bireysel varlığının merkezi ile doğrudan ilişkili, kendisine ait ve sıcak olarak algıladığı yaşam alanlarının etkileri söz konusudur. Allport kişiliğin bu yanını *proprium* terimi ile ifade eder. *Proprium*, içsel bütünlüğü sağlayan bütün kişisel özellikleri kapsamaktadır. *Proprium* terimi yerine psikologların bazen benlik ya da ego kavramlarını kullandıklarını ifade eden Allport için önemli olan özellikle bireye ait olanın esas alınmasıdır.⁹¹

2.4.2.1. Oluş Sürecinde Ben Kavramı ve Proprium

Gelişim psikolojisi açısından en önemli problemin “ben” kavramının gerekliliği konusu olduğunu ifade eden Allport, modern psikolojinin

⁸⁸ Duane Schultz; Sydney Schultz, **Theories of Personality**, Belmont, Wadsworth, 2013, s. 200.

⁸⁹ Allport, **Becoming**, s. 44.

⁹⁰ Emanuel Swedenborg, **Essential Readings**, ed. Michael Stanley, California, North Atlantic Books, 2003, s. 28.

⁹¹ Allport, **Becoming**, s. 40.

kuruluşundan beri benlik ve ruh kavramlarının sorunlu kavramlar olarak algılanmış olduğunu dile getirmektedir. Benlik ve ruh kavramlarındaki belirsizliğin psikolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesine engel olacağını düşünen psikologlar çoğunluktadır. Allport, kendi yaşadığı döneme kadar bu yaklaşım tarzına direnerek bu kavramları anlamaya çalışan çok az psikolog bulunduğunu aktarır.⁹²

Allport, psikolojinin ilk dönem çalışmalarında yer verilmeyen benlik kavramının ele alınma sürecinde Freud'un "ego" kavramını kullanmasının büyük rol oynadığını ifade eder. Freud, egoyu dış çevrenin, bilincin ve güdülerin çatışmalarını planlama ve savunma görevine sahip rasyonel bir birim olarak görmüştür.⁹³

Benlik ve ego kavramlarının kullanımı başına getirildikleri benlik imajı, benliğin gerçekleşmesi, ego katılımı, egosal çaba gibi birçok yeni kavramın türetilmesine de imkân vermiştir. Bununla birlikte deneysel pozitivistlere göre bu kavramlar bilimsel gelişime engeldir. Allport, tam olarak anlaşılamayan gizemli psikik kavramları kullanmak ve onlara fonksiyonlar ekleyerek bu öğelerin kişilik gelişimi üzerinde etkili olduğunu söylemenin bazı bilim adamlarına çekici geldiğini aktarmaktadır. Ancak Allport'a göre sadece pozitivistlerin bilim anlayışına karşı çıkma düşüncesi ile bireyin oluş sürecinde sadece benlik ya da ego kavramının temel gerçeklik olarak algılanması da çok doğru bir düşünce değildir.⁹⁴

Allport, "ben" kavramına bilimin gecikme yaşamadan ilerlemesini sağlayacak şekilde yaklaşmayı arzu etmiştir. Bu uzlaşmacı çözümü için Adler'in "Ego olarak adlandırılan şey, bireyin yaşam stilinden başka bir şey değildir"⁹⁵ sözünün bir ipucu olabileceğini düşünmektedir.

⁹² Allport, **a.g.e.**, s. 36.

⁹³ Allport, **a.g.e.**, s. 37.

⁹⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 38.

⁹⁵ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 75.

Allport'a göre bireyin yaşam tarzını öğrenmek, birey için sıradan öneme sahip konular ile hayati ve merkezi öneme sahip konuları birbirinden ayırmayı gerektirmektedir. Çevresel, ailevi ve fizyolojik alışkanlıklar yaşam tarzını karakterize etmelerine rağmen bunların birçoğu bireyin uyumu için gerekli olan bilinçli ve bilinçsiz davranışlardır. Bu davranışlar bireysel varlığın merkezi ile ilişkili değildir.⁹⁶

2.4.2.2. Propriumun Temel Fonksiyonları

Allport, bireyin kişilik gelişimi ve oluş sürecinde merkezi öneme sahip olduğunu ileri sürdüğü propriumun temel fonksiyonlarının ayrı ayrı ele alınması gerektiğini ifade eder. Bu fonksiyonlar Allport tarafından fiziksel duyumsama, öz kimlik, egonun gelişimi, egonun uzanımı, rasyonel etmen, öz imaj, proprium arayışı ve bilen ben olmak üzere sekiz grupta ele alınmıştır.

2.4.2.2.1. Fiziksel Duyumsama

Propriumun temel fonksiyonları arasında bireyin karşılaştığı ilk özellik “bedensel ben” dir. Fiziksel duyumsama, organizmanın değişik bölgelerinden akan duyuların oluşturduğu bir kompozisyonudur. İnsan bedenindeki bu duyusal akım genellikle kendini belli etmeden gerçekleşmektedir. Fiziksel duyumsama bedensel hareketler, bedensel zevk ve acılarla bilinç düzeyine çıkar.⁹⁷

Nedeni belli olmayan bir rahatsızlıktan dolayı ilk olarak ağlayan bebek, gelişim süreci içerisinde o rahatsızlığın kendisine ait olduğunu fark etme yeteneği geliştirmeye başlar. Dolayısıyla fiziksel duyumsamanın, gelişen benlik bilincinin önemli bir temelini oluşturur.⁹⁸

Fiziksel duyumsama, bireyin kendi farkına varması için hayat boyu onunla birlikte kalan bir boyutudur. Bununla birlikte Allport, fiziksel duyumsamanın bireyin benlik anlayışının tamamını içermediğini ifade etmektedir. Oysa psikologlar, dikkatlerini benliğin bu bölümüne diğer bölümlerden daha fazla

⁹⁶ Allport, **Becoming**, s. 39-40.

⁹⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 42.

çevirmektedirler. Allport’a göre bize ait olanın sadece fiziksel duyumsamalardan oluştuğunu düşünmek çok ciddi bir hatadır.⁹⁹

2.4.2.2.2. Öz Kimlik

Birey, çocukluk döneminin ilk aylarında hatırlama kapasitesine sahiptir. Fakat bu sırada hatırladığı şeyler öz kimliğini anlaması için yeterli değildir. Çocuğun öz kimliği konusundaki anlayışı, çocuğa verilen isim ve giydirilen giysiler sonucunda aşama aşama şekillenmeye başlar. Daha sonra sosyal etkileşim ve çevredeki insanların davranışları çocuğu kendisinin diğerleri gibi olmadığını, kendi başına bir kimliğe sahip olduğunu anlamaya zorlar. Özellikle oyun ve konuşmalar sırasında çocuğun, kendi kişiliğinden arınmış olarak hareket etmesi, çocuktaki öz kimliğin gelişimi ile ilgili zorluğu ortaya koyan bir durumdur.¹⁰⁰

Allport, çocuktaki bireysel kimlik algılamasının dört ya da beş yaşına kadar istikrarsız bir şekilde devam ettiğini ifade etmektedir. Birey ancak bu yaşlardan sonra bağımsız kişiliğinin farkına ciddi bir şekilde varmaya başlar.¹⁰¹

2.4.2.2.3. Egonun Gelişimi

Allport’a göre propriumun en meşhur özelliği bencil oluşudur. Bencillik, hayatta kalma güdüsü ile yakından ilgilidir. Bu yönüyle ben kavramı bencillik; ego kavramı ise egoizmle birlikte kullanılmaktadır. Gurur, aşağılanma, benlik değeri ve narsizm gibi faktörler, “ego” ya da “ben”den konuşurken kişiliğin bu yönünü ifade etmede kullanılır. Allport, bireyin kendisini sevmesinin onun doğasının bir parçası olduğunu fakat bu duygunun bireye egemen olmaması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰²

⁹⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁰⁰ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 79.

¹⁰¹ Allport, **Becoming**, s. 44.

¹⁰² Allport, **a.g.e.**, s. 44.

Allport'un bireysel oluş sürecinde fiziksel duyumsama ve öz kimliğin farkına varılması ile birlikte egonun gelişimi, propriumun bütünü karakterize eden ve göreceli olarak erken olan gelişmelerdir.¹⁰³

2.4.2.2.4. Egonun Uzanımı

Öğrenme sürecinin başlamasıyla bireyde şeylere, sevilen objelere ve ideal amaçlara yüksek düzeyde bir ilgi belirtmeye başlar. Bunlar bireyin “benim” (*mine*) olarak nitelendirdiği her şeydir.¹⁰⁴

Kendisini ebeveynleri ile özdeşleştiren bir çocuk, canlı ve cansız oyuncaklara karşı duyduğu sevgi ile benlik hissini genişletmektedir. Birey büyüdükçe kendisini gruplarla, ulusla, objeler, giysiler ve evle özdeşleştirir. Diğer insanların sahip olduklarından farklı olarak birey kendi sahip olduğu ve özdeşleştiği şeylere daha fazla önem verir.¹⁰⁵

Allport, somut değerlere olan ilginin yanı sıra dini ve ahlaki değerlere olan bağlılıklar aracılığı ile sonraki dönemlerde genişleme sürecinin daha ileri noktalara ulaşacağını ifade eder. Allport, soyut ideallere benliğin kendini katma duygusunu olgunlaşmanın bir işareti olarak değerlendirir.¹⁰⁶

2.4.2.2.5. Rasyonel Etmen

Freud'a göre organizmanın realite ile ilişkisinin korunması, bilinçdışı itkiler ve dış dünya arasında aracılık yapmak egonun görevidir. Allport, Freud'un rasyonel egosunu kaygıyı azaltan ya da harekete geçiren savunmalar icat edip kullanma dışında bir işe yaramadığı gerekçesi ile yetersiz bulmaktadır.¹⁰⁷

Allport, propriumun rasyonel fonksiyonu sayesinde bireyin gerçek çözümler üretebileceği ve uygun uyumları gerçekleştirebileceğinin göz ardı edildiğini ifade

¹⁰³ Allport, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 46.

eder. Bununla birlikte, geçmişten beri birçok filozofun kişiliğin en belirleyici özelliği olarak rasyonel doğasını ele aldıklarını aktarmaktadır.¹⁰⁸

2.4.2.2.6. Öz İmaj

Öz imaj (self-image) bireyin kendisi hakkında genel olarak sahip olduğu düşünce ve anlayış olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Öz imaj, bireyin kendi kişisel değerleri, yetenekleri ve amaçları üzerine yaptığı değerlendirmeleri içermektedir.¹¹⁰

Allport, propriumun bir fonksiyonu olarak gördüğü öz imajın psikiyatrik terapi süreçleri açısından da önemli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu tür terapilerde hastanın kendi öz imajını inceleyip düzeltmesini sağlamak psikiyatristlerin temel yöntemleri arasında yer almaktadır. Allport'a göre öz imajın iki özelliği bulunmaktadır. İlki, bireyin mevcut yeteneklerini ve rollerini algılaması; ikincisi ise bireyin ne olmak istediği ve kendisi ile ilgili arzularıdır.¹¹¹

Öz imajın, Karen Horney tarafından “idealize olmuş öz imaj” (idealized self-image)¹¹² olarak adlandırılan, bireyin geleceği hakkındaki düşünceleri ve arzularından oluşan ikinci özelliği terapi süreci açısından daha önemlidir. Allport'a göre bu özelliklere sahip ideal öz imaj, propriumun hayali özelliğidir. Propriumun hayali imajı doğru ya da yanlış, gerçekleştirilebilir ya da gerçekleştirilemez olabilir. Bununla birlikte o, kişiliği yönlendirme ve terapötik gelişmenin sağlanması açısından oldukça önemlidir.¹¹³

Modern psikolojik terapilerin çabası büyük ölçüde öz imajın incelenmesi, düzeltilmesi ve genişlemesini sağlamaktır. Bireyin gelişiminin büyük bölümü öz imaj yardımı ile gerçekleşmektedir. Allport, öz imajın şu andaki bakış açımızı

¹⁰⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁰⁹ Colman, **Oxford Dictionary of Psychology**, s. 682.

¹¹⁰ Raymond J. Corsini, **The Dictionary of Psychology**, USA, Brunner/Mazel Publishing, 1999, s. 878.

¹¹¹ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 82.

¹¹² Corsini, **The Dictionary of Psychology**, s. 467; Allport, **Becoming**, s. 47.

¹¹³ Allport, **Becoming**, s. 47.

geleceğe yönelik bakış açımızla aynı hizaya getirmeye yardımcı olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴

2.4.2.2.7. Proprium Arayışı

Proprium, Allport tarafından kişiliğin birbiri içine geçmiş olan merkezi operasyonlarını ifade etmek üzere kullanılan nötr bir terim olarak ifade edilmiştir. “Ben” ya da “ego”ya atfedilen bütün psikolojik fonksiyonlar propriumsal fonksiyonlardır. Bu fonksiyonlar benlik fonksiyonları olarak da adlandırılabilir. Bu fonksiyonlar kişiliğin özel nitelikleridir.¹¹⁵

Allport’a göre oluş sürecinde egonun uzanımı ile sahiplenme ve özdeşim kurma yeteneği kazanan kişilik, farklı bir motifler düzeni ve proprium arayışı sergiler. Buna rağmen özellikle hayvanlar üzerinde çalışmaya alışmış psikologlar, oluşun, bireysel varlığın merkezi ile ilişkili propriumsal motiflerinden çok periferik, yani merkezi olmayan, proprium dışındaki çevresel motifleri ve sıradan düzeylerini araştırmışlardır.¹¹⁶

Allport, motivasyon (isteklendirme, davranışların kaynağı) konusunda psikologların tek bir niteliği gözönünde bulundurduklarını ileri sürmektedir. Buna göre güdü ya da öğrenme ile davranışta bulunma yatkınlığına sahip organizma, rahatsızlık hissettiği anlarda gerilimi azaltacak şekilde eylemlerde bulunur.¹¹⁷

Bu bakış açısına göre kişilik, gerilimi azaltıcı etkiye sahip alışkanlıkların toplamıdır. Allport, bu durumun propriumsal arayışın doğasını sunma konusunda başarısız olduğunu düşünmektedir. Çünkü propriumsal arayışın merkezi özelliği dengeye direnmesi ve gerilimin azaltılmayıp korunmasıdır. Öte yandan motivasyonu salt güdüler ve şartlanma açısından ele alan bir psikoloji, bireyin

¹¹⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 47.

¹¹⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 48.

¹¹⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 48.

ideallerini gerçekleştirme arzusunu içeren propriumsal arayışın kişilik özelliklerini açıklayamamaktadır.¹¹⁸

Allport, bireyin tatmin olmayan ilgi ve arzularının gerilim indirme yolu ile azaltılacađı řeklindeki dūřunceye karřı Spinoza'nın varoluř stilini koruma eđilimi ile Maslow'un kendini gerçekleřtirme doktrinlerini ileri sūrer. Bu doktrinler gerilimi azaltma metodunun tam tersi bir yol önermektedirler.¹¹⁹

Kiřilik için merkezi önem taşıyan uzun vadeli ideallere ve amaçlara sahip olma dūřuncesi insanı hayvandan, yetişkini çocuktan ve sağlıklı kişiyi hasta kişiden ayırmaktadır. Bireyin arayışı hep geleceğe yöneliktir. İnsanlar geleceğe yönelmek isterken modern psikoloji zihinsel durumların geçmişi ile ilgilenmektedir.¹²⁰

2.4.2.2.8. Bilen Ben

Allport'a göre bilişsel fonksiyon "ben" in hayati nitelikteki bir sıfatıdır. Birey, şeyleri bilmenin yanında "*proprium*" unun deneysel özelliklerini de bilir. Bireyin, fiziksel duyumsamalarını hissedeni, öz kimliğini tanıyan, girişimleri ūzerine dūřünen, ilgilerini ve arayışlarını bilen, "ben" dir.¹²¹

Allport, Kant dāhil olmak ūzere birçok filozofun bu biliřsel fonksiyonu, diđer propriumsal iřlevlerden ayırarak onu "saf ego" olarak tanımladıđını; bařta James olmak ūzere bir kısmının böyle bir ayırma gitmeksizin bilinenin bir řekilde bilinen içinde olduđu grūřūnde olduđunu aktarmaktadır.¹²²

Allport, ben ya da saf egoya atfedilen būtūn verilerin bireysel oluř psikolojisi için önemli olduđuna dikkat çekmektedir. Ona göre benlik kavramı propriumun sekiz fonksiyonunu içermelidir. Kiřiliđin zel nitelikleri olan propriumsal fonksiyonlar benlik fonksiyonları olarak da adlandırmak mūmkūndūr. Gerçekte

¹¹⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 50.

¹²⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 51.

¹²¹ Allport, **a.g.e.**, s. 53.

¹²² Allport, **a.g.e.**, s. 53.

yeterli bir psikoloji ancak bir ego psikolojisi olabilir. Propriumsal fonksiyonları tam olarak açıklamak için “ben” gerekli bir psikolojik kavram durumundadır.¹²³ Hume’un izinden giden modern psikolojinin “ego” ya da “ben”i kabul etmemesi oluş psikolojisi için problem oluşturmaktadır.¹²⁴

Allport, fiziksel duyumsama, öz kimlik, egonun gelişimi, egonun uzanımı, rasyonel etmen, öz imaj, proprium arayışı ve bilen ben olmak üzere sekiz grupta ele aldığı oluş sürecini bu fonksiyonlardan sadece biriyle açıklamaya çalışmanın hatalı olacağını ifade etmektedir. Oluşun merkezini sadece bir fonksiyona dayandırmak insan kişiliğindeki büyümeyi açıklamada tek boyutlu bir bakış açısidir. Allport’a göre oluşun her aşaması bu fonksiyonların birleşmesini gerekli kılar.¹²⁵

Ortaya koyduğu kişilik teorisinin daha önceki birçok teori ile aykırılık oluşturduğunu ve yenilikler içerdiğini ifade eden Allport bu farklılıkları beş temel madde halinde özetlemektedir:

a- Kişi ve kişilik kavramları propriumdan daha geniş kavramlardır. Kişilik propriumsal fonksiyonların yanında değişik uyumsal aktiviteleri ve kişisel karakteristiği de içerir.

b- Gelişimin erken modları propriumsal fonksiyonları içermez. İki ya da üç yaşından sonra bu modların propriumsal fonksiyonları içermeye başlama olasılığı vardır.

c- Proprium tek başına bir şey değildir. Proprium, kişiliği özgün kılan fonksiyonlarla birlikte subjektif nitelikli bilişsel fonksiyonu da kapsamak için kullanılan bir terimdir.

d- Proprium zaman içerisinde gelişmektedir. Her insan kendine özgü bir proprium geliştirme kapasitesine sahiptir.

¹²³ Allport, **a.g.e.**, s. 54-55.

¹²⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 58.

¹²⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 56.

e- Proprium kavramı, kişilik psikolojisinin farklı olarak ele alınan felsefi kavramlarla karıştırılmasını engelleyen bir araçtır.¹²⁶

2.4.3. Proprium Dışı Faktörler

Allport, çevresel, ailevi ve fizyolojik alışkanlıklardan ibaret olan ilk dönem faktörler ile yetişkinlik döneminde ortaya çıkmaya başlayan propriumsal faktörlerin etkilerinden ayrı olarak proprium dışı olarak ifade ettiği bazı faktörlere de işaret etmektedir. Allport, şans, fırsatlar, motivasyon ve gerilim ile farklı bilinç durumlarının etkilerini bu kapsamda değerlendirmektedir.

2.4.3.1. Şans ve Fırsatlar

Allport, kısmen propriumsal fonksiyonlar tarafından yönlendirilen büyüme sürecinin aynı zamanda kısmen şansa ve fırsatlara bağlı olduğunu ifade etmektedir. Genlerden kaynaklanan kalıtsal yatkınlıklar, fiziksel görünüm, zeka ve kişiliğin alt yapısını oluşturan etkenler, çocuğun içinde doğduğu çevre ve kültür, şans (tesadüf) faktörleri arasında yer almaktadır. Bütün bunlar bireyin oluşunu etkilemekle birlikte sürecin dışında gelişen faktörlerdir.¹²⁷

Oportünistik (fırsatlara bağlı) büyüme ise bireyin uyumuna yardım eden fakat hayatının merkezine girmeyen çok sayıdaki öğrenme alt sistemidir. Biyolojik sistemler, bireyin günlük hayattaki alışkanlıkları ve yetenekleri bu kapsamda yer alır. Bu kategorideki sistemler ve rutin alışkanlıklar dıştan müdahale olmadıkça bireyin yaşamı boyunca devam eden fakat propriumsal fonksiyonlarla ilişkisi olmayan durumlardır. Bununla birlikte propriumun gelişimi için gerekli olan alt yapıyı bu sistemler sunmaktadır.¹²⁸

Allport, oluş sürecinin sadece tesadüfi ve oportünistik teorilerle açıklamanın mümkün olmadığını ifade etmekle birlikte kendi dönemine kadar psikolojiye bu teorilerin hâkim olduğunu belirtmektedir. Bu süre içerisinde psikologların problemleri olarak gördükleri benlik kavramını ihmal ettiğini düşünen Allport'a

¹²⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 61.

¹²⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 62.

¹²⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 63.

göre büyümenin yeterli bir psikolojisi için bu tutumdan vazgeçilmesi gerekmektedir.¹²⁹

2.4.3.2. Motivasyon ve Gerilim

Allport, oluş sürecinde denge, ödül ve huzurdan ibaret hedonist bir mutluluk anlayışının bireye yardımcı olamayacağını düşünmektedir. Mutluluk durumun kendisi değil motive edici aktivitenin bir ürünüdür.¹³⁰

Bireyin bütün heyecanlarının, arayış ve gerilimlerinin kaynağını organik dengenin bozulması olarak gören motivasyon teorilerine göre gerilimi azaltmanın yollarını öğrenmek dengeli bir hayat için zorunludur. Freud ise bireyin motivasyonu açısından bütün güdülerin zevke doğru bir yönelim içerisinde olduğunu düşünmektedir. Allport güdülerin yeme, içme, cinsellik gibi davranışların tatmini için acil gerilim indirimine ihtiyaç duyduklarını doğrulamaktadır. Bununla birlikte Allport, bireylerin zevk, haz, düzen ve istikrar istedikleri gibi yaşamlarında çeşitliliği de istediklerini; çeşitliliğin ise risk alma ve yeni gerilimleri beraberinde getirdiğini belirtmektedir.¹³¹

Allport'a göre çeşitlilik arzusu içerisindeki bireyin motivasyonu kısmi güdülerin ve oportünistik uyumun etki alanından çıkarak propriumsal arayışa dönüşmektedir. Propriumsal arayış ise bir sakinlik hali ya da gerilim azalması değildir. Aksine bireyin oluş süreci sürekli yeni gerilimlerin ortaya çıktığı bir süreçtir.¹³²

Allport bu konuya Maslow'un eksik ve büyümüş motifler ayrımı ile açıklık getirmektedir. Eksik motifler, gerilimin azaltılıp dengenin kurulmasını; büyümüş motifler ise uzak ve gerçekleşmemiş amaçlar için gerilimin korunmasını istemektedir. Allport insanı hayvani oluştan; yetişkini çocuksu oluştan ayıranın

¹²⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 65.

¹³⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 68.

¹³¹ Allport, **a.g.e.**, s. 66.

¹³² Allport, **a.g.e.**, s. 68.

büyümüş motifler olduğunu belirtmektedir. Büyümüş motifler, gelişim sürecine hâkim olmuş ideallerdir.¹³³

2.4.3.3. Bilinç

Bilinç, büyümüş motiflerin uzun vadeli amaçlarının gerçekleşmesi ve öz imajın tutarlılığı için geçişsel güdüler ve oportünistik uyumu kontrol eden bir süreçtir. Bu bakımdan kişiliğin gelişiminde çok önemli bir ünedir.¹³⁴

Kişilik gelişiminin ilk yıllarındaki öğrenme sürecinde bilincin oluşumu ödülünden çok ceza belirlemektedir. Çocukluk döneminde ebeveyninin kurallarını ihlal ettiği için ceza alan çocuk sonraki her kural ihlalinde otoritenin sesini içinde hisseder. Öğrenme sürecinde otoritenin dış sesi anne ve baba iken oluş sürecinde otoritenin sesi içsel yani propriumsaldır. Yetişkinlik döneminde bilinç duygusu cezalandırılma korkusu ile ilişkili değildir. Bu dönemde bilinç, değerle ilgili bir yükümlülük tecrübesine dönüşmüş durumdadır.¹³⁵

Mevcut psikoloji teorilerine göre bilincin özünü oluşturan zorunluluklar herhangi bir yükümlülüğün yerine getirilmemesi ile karşılaşılacak ceza korkusudur. Çocukların erken bilinç oluşumuna bu korkuların hâkim olduğunu ifade eden Allport'a göre ileriki yaşlarda propriumsal arayış sürecindeki yükümlülük anlayışı zorlama ile aynı değildir.¹³⁶

Allport, bu konuyu dini bilinç üzerinden verdiği örnekle açıklamaktadır. Buna göre bireylerin dini emir ve yasaklara uymaları sadece Tanrı'nın cezalandırmasından duyulan korkuya bağlanamaz. Nitekim dindar insanların çoğunun bilinci korkudan çok sevgi ile ilişkilidir.¹³⁷

Allport'a göre yetişkin birey ceza korkusundan değil, değer ihlali ya da ideal öz imaja aykırı davranmanın yarattığı suçluluk duygusundan kurtulma düşüncesi

¹³³ Allport, **a.g.e.**, s. 68.

¹³⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 68.

¹³⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 69.

¹³⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 72.

¹³⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 72.

ile hareket eder. Yetişkin bireyin suçluluk duygusu ceza korkusu tecrübesine indirgenemez. Propriumsal gelişim sürecinde korku ve zorunluluk yerini öz saygı ve olması gerekeni yapma sorumluluğuna bırakmaktadır.¹³⁸

Allport'un kişilik psikolojisi anlayışına göre farklı karakteristik özelliklere sahip her bireyin kendi özgün durumunun ortaya çıkmasını sağlayan bir "oluş süreci" vardır. Allport, bireysel kişiliğin oluşumunu etkileyen faktörleri çevresel ve fiziki şartlara bağlı *ilk dönem faktörler*, bireysel varlığın merkezi ile doğrudan ilişkili *propriumsal faktörler* ve şans, fırsatlar, motivasyon gibi farklı durumlarının etkilerini içeren *proprium dışı faktörler* olarak üç kategoride değerlendirmektedir. Allport, içsel bütünlüğü sağlayan bütün kişisel özellikleri kapsayan ve bireyin oluş sürecinin merkezinde yer alan propriumsal faktörlerin sekiz ayrı fonksiyonunun tamamlanmış olması ile olgun kişilik özelliklerinin ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Allport, fiziksel duyumsama, öz kimlik, egonun gelişimi, egonun uzanımı, rasyonel etmen, öz imaj, proprium arayışı ve bilen ben olmak üzere sekiz grupta ele aldığı oluş sürecini bu fonksiyonlardan sadece biriyle açıklamaya çalışmayı tek boyutlu bir bakış açısı olarak görmektedir. Allport'a göre oluş sürecinin her aşaması bu fonksiyonların birleşmesini gerekli kılmaktadır. Proprium zaman içerisinde gelişmekte olup her insan kendine özgü bir proprium geliştirme kapasitesine sahiptir.

¹³⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 74.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GORDON ALLPORT'UN DİNE BAKIŞI

Etimolojik açıdan bakıldığında Arapça bir sözcük olan “din” itaat, ceza, mükafat, hüküm, örf, adet gibi anlamlara gelmektedir. Din kavramının batı dillerindeki karşılığına kaynaklık eden Latince “religio” sözcüğü ise bir şeyi vazife edinmek, kutsala karşı saygı, doğruluk ve dürüstlük, ibadet olarak yapılan ayinlerin titizlikle yerine getirilmesi gibi durumları karşılamaktadır.¹

Dinlerin ve benzer sistemlerin çeşitliliği oranında farklı din tanımları ortaya konmuştur. Değişik bakış açıları ve farklı bilim dallarına göre dinin pek çok tanımı yapılmıştır. İlahiyatçılar, filozoflar ve sosyal bilimlerin farklı dallarındaki düşünürler tarafından yapılan din tanımları üzerinde henüz bir görüş birliğine ulaşılmış değildir. Dinin çok yönlü ve karmaşık bir yapı olması onun tam bir tanımını ortaya koymayı zorlaştırmaktadır.²

Bununla birlikte dinlerin çeşitliliği, çözümlenmesi imkânsız bir problem değildir. “Allah”, “ruh”, “ibadet”, “kurban” gibi tamamen aynı manaya sahip olmasalar bile benzer kavramların varlığı sayesinde bir dinî evren ile diğerlerini karşılaştırma imkânımız vardır. Burada karşımıza çıkan asıl problem dini tarif ederken Allah’a, ilahlara ya da eşdeğer varlıklara atıfta bulunup bulunmama meselesidir. Bu tür atıflarda bulunulmadığında oldukça geniş din tarifleri karşımıza çıkar.³

Örneğin T. Parsons’a göre din, “kainat, kainatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve diğer insanlarla ilişkilere bağlı olarak arzu edilir olan ve olmayan şeyler hakkında geliştirilen ve gerçekleştirilen bir anlayıştır”. E. Fromm ise dini, “bir grup tarafından paylaşılan, bireye bir yönelim çevresi ve kendisini verebileceği bir obje sunan, bir düşünce ve eylem sistemi” olarak görmektedir.⁴ Anlaşılacağı üzere her iki din tarifi de ilahi unsurlardan bağımsız

¹ Günay Tümer, “**Din**” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, c. 9, s.312-314.

² Hayati Hökelekli, **a.g.e.**, s. 69.

³ Antoine Vergote, **Din, İnanç ve İnançsızlık**, çev. Veysel Uysal, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 1999, s. 14.

⁴ Vergote, **a.g.e.**, s. 14.

olmaları nedeni ile oldukça geniş kapsamlı, neredeyse tüm anlayışları içeren, her türlü objeye karşı gösterilen ilgiyi kapsayan tariflerdir.

Bunlara benzer tariflere göre hiçbir kurumsal dinle ilgisi olmayan tecrübe ve tutumlar da “dinî” olarak nitelendirilebilmektedir. Belli bir ilgi alanının birey veya grup için merkezi önem kazanmış olması yeterli görüldüğünde para, seks, spor, müzik, komünizm, faşizm, kapitalizm vb. olgu, obje ve sistemler din olarak benimsenebilir.⁵

Allport’un belirttiği gibi birçok insan değişik ideoloji ve sistemlere bütün kalbi ile yakınlık gösterebilir. Bu tür insanlar günlük hayatlarında dine ihtiyaç duymaz gibi gözükmürler. Çünkü onlar hayatlarında dinin yerine geçtiğini varsaydıkları farklı sistemler keşfetmişlerdir. Halbuki özü itibarı ile dindışı olan inanç ve amaçların, dini inanç ve amaçların karşıladığı fonksiyonların bir kısmını karşılamaları onlara dini bir nitelik kazandırmaz.⁶

Farklı bilim dallarına mensup olanlar da değişik din tanımları ve anlayışları ortaya koyabilmektedirler. Bazı din tariflerinde dinin bilgi veren bilişsel yanı ağır basarken psikolojik durumlar ihmal edilmektedir. Bazılarında da ahlak ve duygu konusu ağır basmaktadır. Dini araştırma ve inceleme konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayacak din tarifleri üzerinden yola çıkmaktadır. Bir psikolog çoğu zaman dini yaşanan bir tecrübe; bir sosyolog toplumsal bir müessese; bir ilahiyatçı akıl ve nakille müdafaa edilebilen ilahî bir sistem olarak görmektedir.⁷

Antropolog Geertz’e göre “din, varoluş konusunda genel anlamda kavramlar dile getiren ve insanlarda güçlü, derin ve kalıcı motivasyonlar ve ruhi eğilimler uyandıracak tarzda etkide bulunan bir semboller sistemidir”.⁸ Allport da hem

⁵ Hökelekli, **a.g.e.**, s.71.

⁶ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 78.

⁷ Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, 10. bs., İzmir, İzmir İlahiyat Fak. Yay., 2002, s. 6.

⁸ Hökelekli, **a.g.e.**, s.69-70; Vergote, **a.g.e.**, s. 19.

iletiřim, hem duygu ve dūřūncelerin ifadesi için dini sembollerini gerekli görmektedir.⁹

Fransız sosyoloji ekolünün en önemli temsilcilerinden E. Durkheim’a göre din, “kutsal şeylerle ilgili inanç ve amellerden meydana gelen ve bu inanç ve amellerin ona inanıp bağlananları manevi bir birlik meydana getiren bir cemaatte birleştirdiği dayanışmalı bir sistem” dir.¹⁰

Din psikolojisi alanında çalışmaları bulunan C. G. Jung da Durkheim gibi kutsal kavramına vurgu yaparak dini “kutsal olanın ite yaşanması, insanın ilahi bir kuvvete yönelmesi ve ona iten bağlanması” olarak tanımlamıştır.¹¹ Din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen James’a göre ise din, tek başına bireyin kendisini ilahi olarak kabul ettiği şeyle münasebet halinde hissettiği durumdaki duyguları, davranışları ve tecrübelerinden ibarettir.¹²

Maslow, Fromm ve Allport gibi hümanist yaklaşıma sahip psikologlar dinin bilişsel yönünün yanında olgun ve kendini gerçekleştirmiş bireylerin yaşamlarındaki yerini ve şeklini araştırma konusu haline getirmişlerdir. Maslow, Fromm ve Allport’un düşünceleri günümüz din psikolojisinin önemli ve açıklayıcı görüşleri arasında yer almaktadır.¹³

Çalışmamızın bu bölümünde dinin kaynağı, dini duygunun oluşumu ve gelişimi, dinin gelişim dönemlerindeki farklı boyutları, dini inancın zihinsel sağlığa etkileri, şüphe ve inanç kavramları hakkında Gordon Allport’un düşünce ve görüşlerine yer vererek onun din anlayışını ana hatları ile aktarmaya çalışacağız.

⁹ Gordon W. Allport, **Roots of Religion: A Dialogue Between a Psychologist and His Student**, National Council of the Protestant Episcopal Church, New York, 1944, s. 13.

¹⁰  nver Günay, **Din Sosyolojisi**, 6. bs., İstanbul, İnsan Yay., 2003, s. 223.

¹¹ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, İstanbul, Çamlıca Yay., 2003, s. 53.

¹² Günay, **a.g.m.**, s. 221.

¹³ David M. Wulff, “Din Psikolojisine Genel Bir Bakış –II”, s. 401.

3.1. Dini Arayışın Kökenleri

İlkel kabileler arasında topladıkları birkaç kanıta dayanarak savlar ileri süren bazı antropologlara göre dinsel nitelikli düşünen insanlar ilkel insanlar gibi henüz gelişmenin ilk aşamasını geçirmektedirler. Buna göre insanlar arasında bilimsel yollarla kontrol edilemeyen doğa olayları karşısında dua ve dini ayinlere başvurma davranışı yayılmıştır.¹⁴ Freud, ilkel insanların dünyanın iyilik ya da kötülük yapan ruhsal varlıklarla dolu olduğuna inandıklarını aktarmaktadır. Ona göre ilkel insanlar doğa olaylarının nedenlerini bu ruhsal varlıklara (cinlere ve şeytanlara) bağlamaktaydılar.¹⁵

Allport, antropologların dinin kaynağı hakkındaki görüşlerini hastalık ve ölüm olayları üzerinden verdiği örneklerle çürütmeye çalışmıştır. Tarih boyu hastalıklar karşısında tıbbî bitkiler, ilk yardım teknikleri vb. bilimsel çözümleri kullanan insanlar dini bir yardım elde etmeyi de istemişlerdir. Diğer taraftan hiçbir ilkel ya da medeni toplum dua ve ayinlerin ölü bedeni canlandıracağına inanmadıkları halde bilimsel değildir diyerek cenaze törenleri düzenlemekten vazgeçmemişlerdir. Allport'a göre dini düşünce ilkel ve mantık öncesi düşünce ile eşit sayılacak olursa medeniyetin gelişimi açıklanamaz. Çünkü dini kurumlar mantığın, matematiğin ve bilimsel metotların gelişimine olumlu yönde etki etmiştir.¹⁶

Allport, düşünce hayatı boyunca modern entelektüeller ve akademisyenler arasında din konusunun önemini yitirmeye başladığını, modern dünyada dinin kalıcılığını devam ettirmesinden utanç duyanların bulunduğunu gözlemlediğini aktarmaktadır. İnsanı ve davranışlarını anlama konusunda kendilerine hiçbir şeyin yabancı kalmaması gereken psikologlar bile din konusunda sessiz kalarak benzer bir tavır sergilemişlerdir.¹⁷

¹⁴ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 20.

¹⁵ Sigmund Freud, **Totem ve Tabu**, çev. Hasan İlhan, İstanbul, Sayfa Yay., 2010, s. 96.

¹⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 1.

Allport, din konusunda sessizliği bozma çalışmaları arasında James'in "Dini Tecrübenin Çeşitleri" adlı eserine ayrı bir önem vermektedir. Bununla birlikte geriye kalanların ancak ders kitabı niteliğindeki çalışmalarda birkaç sayfa ile din konusuna yer verdiklerini ifade eden Allport'a göre bu tutumun temel nedeni psikologların dinin özel çalışma yöntemine ve bilgisine çok az şey katacağını düşünmeleridir.¹⁸

Din konusunu sadece psikologların mesleki ilgisizlikleri nedeniyle ihmal edilemeyecek kadar yaygın bir duygu ve inanç sistemi olarak değerlendiren Allport, kurumsal dini insanın kişisel dini duygularından ayırmaktadır.¹⁹ Bu tür bir ayırımı daha önceden James'in de yapmış olduğunu görmekteyiz. Nitekim James'a göre dini temelde iki kategoriye ayırmak mümkündür. İlki bireyin dua, zikir gibi ferdi ibadetlerini içeren bireysel din; diğeri ise kilise içerisinde yapılan ayin vb. etkinlikleri kapsayan kurumsal dindir.²⁰

Allport'a göre batı medeniyetinin oluşumunda rol oynamış olan farklı düşünce yapılarına sahip kiliselerin temsil ettiği kurumsal dinin kaderi ne olursa olsun kişisel dini duygular canlılıklarını korumaktadır. Çünkü dindarlığın kökleri çok çeşitli ve derinliklidir.²¹

3.1.1. Dini Duygunun Ortak Formu

Kişisel dini duygunun kökenlerine ulaşabilmek için öncelikle dini tecrübenin ortak formunun olup olmadığı üzerinde durulmasını uygun gören Allport, daha önce bu şekilde çalışmalar ortaya koyan düşünürlerden örnekler vermektedir.

Bu düşünürlerden Schleiermacher'e göre dini tecrübenin en ayırt edici özelliği "mutlak bağlılık hissi" şeklinde bireyin yaşamına yansımadır. Din, bir bağlılık ve teslimiyet duygusu olarak anlaşılmaktadır. Bir diğer düşünür Rudolf Otto'ya göre birey kendisinin bağımlı olduğu büyüleyici ve titretici bir gizemli

¹⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 1-2.

¹⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 2.

²⁰ Ali Ayten, "William James ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. 19, sy. 3, 2006, s. 461.

²¹ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 3.

realitenin farkındadır. İnsanın diğer tecrübelerinin hiçbir özelliği bu büyüleyici mutlaklığı içermemektedir. Bu nedenle dini duygu eşsiz olduğu kadar insan tecrübesinin diğer bölümlerinden tamamen farklıdır. Schleiermacher ve Otto'nun bağlılık duygusu düşüncesini yeterli bulmayan Wobbermin ise bütün dini kültürlerde duaların arzu ve güven duygusuna yönelik olduğunu vurgulamıştır.²²

Allport'a göre yukarıda sayılanlar ve bunlara benzer düşünceler sadece düşünürlerin kendi tecrübelerini yansıtmaktadır. Çünkü dini duygu tek bir şekilde düzenlenip formüle edilemez. Bu tarz indirgemeci yaklaşım yerine çoğulcu ve değişken yaklaşımlar tercih edilmelidir. Nitekim din psikologlarının çoğuna göre kendine özgü ve tek diye nitelenebilecek bir dini duygu yoktur. Bununla birlikte bir dini obje üzerine yoğunlaşmış, geniş ve farklı tecrübeler topluluğu vardır.²³

Bir tecrübenin dini duygu taşıyıp taşımadığını alışkanlık ve niyet yönleri belirlemektedir. Allport, bu duruma James'in dini duygularla ilgili ifadeleri ile açıklık getirmeye çalışır. James'a göre dini korku, dini aşk, dini huşu, dini zevk gibi duygular, bireyin günlük yaşantısında karşısına çıkan olaylara verdiği doğal tepkilere benzemekle birlikte dini objeler ve doğaüstü ilişkiler üzerine düşünüldüğü sırada dinsel bir nitelik kazanmaktadır.²⁴

Allport, dini duygu konusunda standart kalıplardan çok bireysel farklılıkların gözönünde bulundurulması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü bireylerin yaşamlarında tamamen kendi zihinsel faaliyetlerine özgü karakteristik duygular ve kavramlar vardır. İnsanlar dini yaşantı konusunda başkaları ile tutarlı olmadıkları halde kendileriyle tutarlıdır.²⁵

Bireysel farklılıklardan dolayı sübjektif dini tecrübenin standart bir modeli olmadığını belirten Allport'a göre dini duygunun da ortak bir kaynağı yoktur. Bazı psikologlar dini duygunun kökenini saygı, korku ve hayranlığın birleşimi

²² Allport, **a.g.e.**, s. 4.

²³ Allport, **a.g.e.**, s. 5.

²⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 5.

²⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 6-7.

olan huşu duygusu ve kendini eksik hissetme, hayret içinde kalma gibi duyguların sonucundaki şükür duygusu olarak görmüşlerdir.²⁶

Korkuyu doğaüstü inancın psikolojik kökenlerinden sadece biri olarak gören Allport'a göre bütün dünyevî kökenler dinin insan duyguları ile rasyonelleştirilmesinden ibarettir. Öte yandan dinin psikolojik kökenlerinin dinin geçerliliği ile ilgili herhangi bir bağı yoktur. Allport, birçok psikoloğun bireyin dini nitelikteki gelişimi üzerine korkunun etkilerini göstermiş olduğu halde, çok az kısmının korku üzerine dini görünümün etkilerine değinmiş olmasını eleştirmektedir.²⁷

Bazı psikologlar ise dini duyguyu bilinçaltı fonksiyonlarla açıklamaya çalışmışlardır. Bu görüşün kâşifi olan Freud'a göre bireyin Tanrı kavramı her durumda baba modelinden esinlenmektedir. Freud bu düşüncesini çok derinlerde bastırılmış olduğunu iddia ettiği çocukluk fikirlerine dayandırmaktadır.²⁸ “Tanrı aslında yükseltilmiş bir babadan başka bir şey olmamıştır” diyen Freud'a göre psikanaliz tarafından aydınlatılamayan bütün köken ve anlamlarına rağmen, babanın Tanrı kavramındaki payı oldukça önemlidir.²⁹ Freud ile birlikte kutsal kitapların “Tanrı insanı kendi imajında yarattı” şeklindeki öğretisi “insan Tanrı'yı kendi imajında yarattı” şekline dönüşerek Tanrı, yaratıcı konumundan adeta insan zihninin bir yaratığı derecesine düşürülmüştür.³⁰

Freud, bireyin dini inanç ve tecrübelerinin temelini çocukluk dönemindeki evrensel tecrübelerden kaynaklandığını savunmaktadır. Freud'a göre ilk yıllarda çocuk, anne-babasını özellikle de babasını her şeyi bilen, her şeye gücü yeten birisi olarak görmektedir. Daha sonraki yıllarda doğanın gücü ya da zorlu hayat şartları karşısında, savunmasız kalma duygularının ortaya çıktığı durumlarda çocuk, babası için beslediği arzuları Tanrısal niteliklere sahip koruyucu bir

²⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 8.

²⁷ Allport, **Roots of Religion**, s. 11-13.

²⁸ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 8.

²⁹ Freud, **Totem ve Tabu**, s. 177.

³⁰ Ali Köse, **Freud ve Din**, 4. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s. 8.

babanın hayal ürünü imajında bulmaktadır.³¹ Ayrıca Freud, bilinçaltı ve bilincin birbirleri ile bütünlük arz etmemelerinden kaynaklanan yanılsamaların bulunduğunu ve bireyin iki alan arasındaki çatışmaları gidermek için savunma mekanizmalarına başvurduğunu ileri sürmüştür. Onun bu psikolojik mekanizmaların varlığına olan kesin inancı, dinin bir yanılsama ve insan düşüncesinin bir vehmi olduğu şeklindeki düşüncesinin temel dayanağını oluşturmaktadır.³²

Dini bilinçaltına bağlayan diğer bir teori ise James'in bireysel zihin ile evrensel zihin arasında ilişki kuran yüksek bağlantı teorisidir. Psikolojik olmaktan çok metafiziksel bir değere sahip olan bu teori bireysel zihnin evrensel zihnin bir parçası olduğunu ve ilahi bilincin bireysel zihne girmesini sağlayabilecek bir kanalın bulunduğunu ileri sürmektedir. Allport, psikolojik açıdan bilinçaltı teorilerini ispat etmenin ya da çürütmenin zor olduğunu ifade etmekle birlikte bu teorileri tek taraflı bulmaktadır.³³

3.1.2. Dini Duygunun Oluşumunda Arzuların Rolü

İnsan hayatı, arzular ve bunların tatmini etrafında sürüp gitmektedir. İnsanların yeme, içme, barınma gibi temel arzularının yanı sıra korkularından kurtulup güven içinde olma arzusu da vardır. Allport, düşman korkusu, hastalık korkusu, fakirlik korkusu, ölüm korkusu gibi korkularına karşı kendisini güvence altına almak isteyen bireyin bu arzusunu dualarla dile getirdiğini ifade etmektedir.³⁴

Bireyin yaşamının kritik dönemlerinde güvence arzusu yoğun olduğunda dini bilinç de yoğun hale gelmektedir. Allport'a göre zamanlarının çoğunu rahat ve tanrısız olarak geçirerek dini duygularını atıl halde bırakan birçok insan sadece kriz dönemlerinde dindardır. İçinde bulundukları kriz durumundan kurtulmayı arzulayan birey dualar yoluyla dindarlaşmaktadır. Bu durum bireylerde canlı dini

³¹ David M. Wulff, "Din Psikolojisine Genel Bir Bakış -I", s. 258.

³² Köse, **a.g.e.**, s. 11.

³³ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 9.

³⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 10.

tecübelerin doğmasına neden olmaktadır. Bireysel din çeşitli şekillerde karışık duyguları, istekleri ve hayatın tatmin edilmemiş arzularını aynı noktada bir araya getirebilmektedir.³⁵ Allport bu durumu dindar bireylerin karşı karşıya kaldıkları duygusal ve entelektüel problemlerin çözümü için dini anlamda tatmin aramaları şeklinde özetlemektedir.³⁶

Allport, bireylerin farklı arzularının farklı Tanrı anlayışlarında kendini gösterdiğini ileri sürmektedir. Buna göre korkular karşısında Tanrı güvenlik ve güç kaynağıdır; sevgi ve ilgiye ihtiyaç duyulduğunda Tanrı aşk, bilgi ve her şeyi bilendir. Günahlar karşısında kurtarıcı ve affedicidir. Birey kendisinin Tanrı'ya olan yaklaşımının kendi ihtiyaçları tarafından belirlendiğinin farkında olmasa da ilahi sıfatlar ile arzularının genel görünümü birbiriyle uygunluk göstermektedir.³⁷

Allport, bireyin davranışlarına yön veren arzuları organik arzular ve psikojenik arzular olarak iki kısımda ele almaktadır. Beslenme, barınma, dinlenme, cinsellik ve fiziksel güvenlik arzuları insanların hayvanlarla benzer olarak paylaştıkları organik arzulardır. Psikojenik arzular ise bedensel arzuların dışında yer alan, insanı hayvandan ayıran arzulardır. İnsanın iyiyi, doğruyu, güzeli arzulaması bu türden arzulardır. Psikojenik arzuların tatmin edilmesi sürecinde değerler ön plana çıkmaktadır.³⁸

Allport'a göre değerlerin egoist düzeyin üstüne çıkmadığı zaman ortaya çıkacak olan din çıkarları korumayı amaçlayan dindir. Bireyin egosu ile başlayıp kişiliğinin bütününe yayılan psikojenik arzular, ahlak ve teolojiyi kapsayan bir şekilde gelişir. Bu durumda birey kendi çıkarlarının korunmasından çok yaşadığı dünyada iyi ve güzel olan değerlerin Tanrı tarafından korunması düşüncesi ile dine yönelmektedir.³⁹

³⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 11.

³⁶ Allport, **Roots of Religion**, s. 15.

³⁷ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 11-12.

³⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 14.

³⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 17.

İnsanlar organik ya da psikojenik seviyedeki arzularının tatmini amacıyla dine yönelmektedir. Bununla birlikte Allport, bireyin ilk anda rahatsızlık içerisinde olan arzularının tamamen ya da direkt olarak din tarafından tatmin edilmediğine şahit olduğumuzu belirtmektedir. Nitekim dünya hayatının devamı olarak hâlâ yiyecek, içecek ve barınma gerekmede; adalet, güzellik ve doğruluk aranılmaktadır. Buna rağmen insanların arzularının tatmin yolu olarak dini seçmesi bir anlam arayışını beraberinde getirmiştir.⁴⁰ Allport, dinin kökeninde insanların her zaman kapasitelerinin üzerinde şeyler yapmayı deneme çabasının yattığını dile getirmektedir. İnsan zihni kendi yetkinliğinin ötesine uzanan muhteşem bir özelliğe sahiptir. İnsanlar evrensel barışa ya da iyi bir sosyal düzene tam olarak ulaşamamaları bile bu yetersizlik onların bir çözüm için çalışma ve başarıya ulaşma umutlarını engellememektedir.⁴¹

Allport'a göre evreni bütün olarak anlamak pek mümkün değildir. Evrenin bazı parçaları iyi anlaşılmasına rağmen parçalar arasındaki ilişkiler anlaşılmamıştır. Her insan hayatının çoğu döneminde yaratılışa neden olan bu boşluk ile kendisinin anlık hayret durumu arasındaki bağlantıları merak eder. Birçok insan için din her şeyden önce kusursuz bilgi ve gerçek için yapılan keşifsel bir çabayı içermektedir.⁴²

3.2. Dini Düşünce Üzerine Önyargılar

Yaratılışın amacı ve kötülük probleminin insanın anlam arayışının iki temel konusu olduğunu vurgulayan Allport, çağlar boyunca bunların çözümü için dini sistemlere başvurulduğunu ifade eder. Birey, kendisinin ve çevresindekilerin niçin yaratıldığı ya da kötülüklerin neden var olduğu gibi rahatsızlık verici sorulara karşı cevaplar bulma arayışı ve arzusundadır. Dindar insan dini düşüncelerinin etkisi ile bu sorular için yaklaşık ya da yarım çözümler bularak yaşamını bu anlaşılabilirlik ve iyimserlik yönünde bir değişime koyar. Allport'a göre dindar

⁴⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 19.

⁴¹ Allport, **Roots of Religion**, s. 14.

⁴² Allport, **The Individual and His Religion**, s. 19.

insanın tatmin metodundaki anlaşılabilirlik ve iyimserliğe önyargı ile yaklaşarak ortadan kaldırmak onların varlıklarının dayandığı temeli yok etmek gibidir.⁴³

Allport, dindar bireyin yaşadığı tecrübeye ve dinsel perspektife anlaşılabilirlik önyargısı içinde yaklaşmanın yanlış olduğunu düşünmektedir. Allport'a göre dindar bireyin anlayışının doğrulanabilir kanıtlara dayanmadığı önyargısına sahip olanlar, bu bakış açısıyla hareket ederken, aslında dindar olmayan bireylerin anlayışlarının da aynı şekilde değerlendirilebileceğini göz ardı etmemelidirler. Zira ister dindar ister dinsiz olsun tüm bireyler dünyayı aynı kalıp düşüncelerle algılamaktadırlar.⁴⁴

Allport, dikkat çektiği bir başka önyargı türünü iyimserlik önyargısı olarak tanımlar. Bu önyargı türü dindar bireylerin dine yönelerek gelecekte mutlu ve huzurlu olma planlarının belirsizliği üzerine kuruludur. Hâlbuki belirsizlik insan hayatının her aşamasında mevcuttur. Örneğin bir doktor hastalarının her birisini kaybetme riski ile karşı karşıya olsa bile mesleğini iyimserlik içerisinde sürdürür. Aynı şekilde ölüm genç ya da yaşlı tüm insanlar için muhakkak olduğu halde hiçbir genç insan gerçekten öleceğine inanmaz. Bu örneklerde görüldüğü gibi belirsizlikler bireyin umutlarını sonsuz ve sınırsız bir şekilde canlı tutmaktadır. Ayrıca mutlu bir sonu arzulama ve planlama konusunda herhangi bir dine inanmayanlar en az dindar olanlar kadar çaba göstermektedirler.⁴⁵

Allport, dinin sadece fantezilerin tatmini olarak anlaşılmasına da karşı çıkmaktadır. Esas olarak dinle ilişkili umutlar ve açıklamaların karakteri günlük hayatın rahatsızlık veren istekleri ile çok az ilgilidir. Sadece günlük hayatın anlık isteklerini benmerkezci şekilde tatmin amacıyla dine yönelen bireyin çok verimsiz ve başarısız bir din duygusu ile karşılaşması kaçınılmazdır. Oysa bütün büyük dinlerin mensuplarından istediği teslimiyet ve disiplin içerisindeki bağlılıktır.⁴⁶

⁴³ Allport, **a.g.e.**, s. 23.

⁴⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 24-25.

⁴⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 24.

3.3. Kùltür ve Çevrenin Dini Yaşantıya Etkileri

Dini düşünceinin gelişiminde bireyin içinde yaşadığı toplumun dini ve kültürel değerleri etkili olmaktadır. Özellikle çocukluk çağında toplumun kültürel değerlerinin benimsenmesi dini arayışın önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde belli bir dini gelenek içerisinde büyüyen çocuğun sonradan başka dinlerin teolojik inançlarını kavrayabilme ihtimali zayıftır.⁴⁷

Her ülkede sunulan sosyal eğitim, çocuğun toplumsal ritüelleri kişisel alışkanlıklara dönüştürmesini amaçlar. Allport, ilk başlarda çocuğa öğretilen dini ritüellerin onun için bir anlam taşımadığına ve bunları sonradan sahip olması gereken bir anlayış olarak görmediğine dikkat çekmektedir. Çocuk, dini pratikleri ailesi ya da çevresindekiler tarafından uygulandığını gördüğü için öğrenme davranışı içerisine girmektedir. Çünkü çocuk öğrenip uygulayacağı dini pratikleri kendisine sevgi, güven ve destek veren kişilerle özdeşleşmesini sağlayacak güçlü bir araç olarak görmektedir. Çocuklar oruç tutma, tesbih çekme, dua etme, dini toplantılara katılma gibi ritüelleri katılmayı bu ritüellerin amaçlarını içeren mitleri öğrenmeden önce öğrenmektedirler.⁴⁸ Bu durum çocuk için ilk başta temel dini pratiklerin özünün bir anlam ifade etmediğini göstermektedir. Çocuk için önemli olan ailesinin ve çevresinin takdirini ve sevgisini kazanmak için dini pratikleri şekil olarak öğrenmek ve uygulamaktır.

Çocuğun dini ritüeli sorgulamadan uygulamasını sağlayan sebepler bu ritüellerin özünü içeren mitleri öğrendiği zaman yapılan mitsel açıklamaları da sorgusuzca kabul etmesini sağlamaktadır. Çünkü grup içinde olmak grubun yaptıkları ve söylediklerinin iyi ve doğru olarak benimsenmesini gerektirmektedir.⁴⁹ Birey artık herhangi bir eleştiride bulunmadan ve hiçbir şüphe duymadan, grubun sevgisi, güven ve desteğinin devamı için, dini ritüelleri iman derecesinde benimser.

⁴⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 26.

⁴⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 26.

Allport, kültürün dini yaşantıya etkisi hususunda kültürel antropolojinin üç temel prensibi bulunduğunu aktarmaktadır. İlk olarak dünyadaki bütün kültürler ritüele ve mite büyük önem vermektedirler. İkincisi, dini sistemler ortadan kaldırıldığında benzer inanç sistemleri onların yerine geçmedikçe bireyler için zor durumlar ortaya çıkmaktadır. Son olarak, dini sistemler bir kültürün diğer parçalarından tamamen bağımsız değildirler. Bu yüzden kültür tamamen değişmedikçe bir din diğer bir dinin yerine geçemez. Mevcut dinin dinamikleri kültürel ve sosyo-ekonomik yapı ile iç içe geçmiş durumdadır.⁵⁰

Sosyal bilimcilerin çoğu, kültürel antropolojinin yukarıda sayılan temel prensiplerinden hareketle, bireyin dini duygusunu kendisine sunulan kültürel bir modelin kopyası olarak görmektedir. Allport ise bireysel inançların ebeveynlerin, öğretmenlerin ya da din adamlarının inançlarının kopyası olmadığını düşünmektedir. Zira bireyler, yetiştikleri toplumun kültürü içerisinde kendilerine büyük bir özenle öğretilen inancı eşit seviyelerde uygulamamaktadırlar. Bunun nedeni bireysel hayatta dinin yerinin temel olarak toplumsal konumundan farklı olmasıdır. Birey, benimsediği dini ritüelleri kendisine özgü gerekçelere dayanarak ve kendi özel hayatı içerisinde önemli olan unsurlarla uygunluğunu değerlendirerek uygulamaktadır.⁵¹

Sonuç olarak Allport, her bireyin kişisel dini düşünce ve davranışları başka bir bireyinkinden tamamen farklı olduğunu düşünmektedir. Allport'a göre dinin kökenleri çoktur ve bireyin hayatı üzerindeki etkileri çok değişkendir. Dinin kökenleri hakkındaki rasyonel açıklama biçimleri de çok çeşitli olmakla birlikte ortaya çıkan sonucu tek bir şekilde formüle etmek imkânsızdır. Esas olarak bireylerin sadece bazı temel biyolojik fonksiyonları birbirine benzemektedir. Bu durumun aksine kişiliğin yüksek derecedeki organizasyonları ise özgündür. Bu organizasyonların en karmaşık kısmını oluşturan dini hissin gelişimi kısmı da

⁵⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁵¹ Allport, **a.g.e.**, s. 27.

mutlak anlamda farklılıklar içermektedir. Yeryüzündeki dindar eğilimli insan sayısı kadar dini tecrübenin özgün çeşidi olduğunu söylemek mümkündür.⁵²

3.4. Gelişim Dönemlerine Göre Din

Allport'a göre kişilik devamlılığa sahip bir olgu değildir. Kişilik bütüncül bir organizasyon olarak sürekli değişim ve gelişim halindedir. Bireyin her aşamada yeni ve öncekinden farklı bir kişiliğe sahip olmasını dikkate alan Allport, bu düşüncesine bağlı olarak dini gelişimi; çocukluk dini, ergenlik dini ve olgunluk dini gibi kategorilere ayırmıştır.⁵³

3.4.1. Erken Çocukluk Döneminde Dini Duygunun Gelişimi

Çocukluk dönemindeki dini duygunun tam olmadığını belirten Allport'a göre çocuğun zekâsı ve bilinci "his" denilebilecek olguları ortaya çıkarabilecek yeterlilikte değildir. Dolayısıyla erken çocukluk döneminde birey, dini duygu gibi yüksek bir zihinsel organizasyonu üretebilecek olgunluğa da sahip değildir. Allport, çocuğun ilk belirgin dini tepkilerinin dinsel olmaktan çok toplumsal olduğunu düşünmektedir. Sosyalleşmenin temel basamaklarına cevap verme özelliğine sahip olan çocuğun ilk dini tepkileri aile içerisinde edindiği birtakım basit alışkanlıklar ve tekrar edilen dualardan ibarettir. Bütün bunlar çocuğa göre sıradan davranışlardır. Çünkü çocuklar dini ritüelleri onların içerdği manayı kavramadan tekrar edip dururlar.⁵⁴

Çocukluk döneminde bireyin düşünceleri benmerkezci özellikler taşımaktadır. Bu dönemde her türlü algılama ve duygu ben bilinci etrafında döndüğü için çocuk düşünce ve duygularını dış dünyanın gerçekliğinden ayıramaz. Kendi düşündükleri ve kafalarında canlandırdıkları nesnelerin dış dünyada da gerçekten var olduklarını düşünürler. Bu durum dini gelişim açısından da benzer şekildedir. Örneğin çocuklar karşılaştıkları dini sembolleri ve

⁵² Allport, **a.g.e.**, s. 29.

⁵³ Allport, **Olmaktan Oluşa**, s. 26.

⁵⁴ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 31-32.

kavramları kendi anlayışlarına göre hayal gücünün etkisi ile farklı şekillerde tanımlayabilmektedirler.⁵⁵

Erken çocukluk dönemindeki Tanrı tasavvuru da hayal gücünün etkisi ile gelişir. Çocuk, Tanrı'yı kendi zayıf sınırlarının ötesinde hayal eder. Kendi anne-babası güçlüdür ancak Tanrı onlardan da güçlüdür. Çocuğun gözünde Tanrı adeta çizgi filmlerdeki bir süper kahraman gibidir. Çocuğa ait erken dini kavramların en belirgin özelliği ise antropomorfizmdir. Kendi tecrübe dünyalarındaki bütün güçlü figürler insan olduğu için çocuklar Tanrı'yı çoğu zaman yaşlı bir adam, zengin birisi, Süpermen ya da kral olarak hayal ederler. Bunların yanında çocuklar fiziksel babalarının taşıdığı özellik ve sıfatları da Tanrı'ya atfedebilmektedirler.⁵⁶

Benmerkezci ve hayalci düşünce yapısı ile antropomorfizmin karmaşası içindeki çocuğun dini düşünceleri yetişkin çevreden gelen karşı görüşler ve baskılarla değişime uğramaya başlar. Yaşadığı kültürün standart inanç değerleri ve ahlaki normları yavaş yavaş çocuğun hayatına girerek benmerkezci düşüncenin yerini alır. Öte yandan öğrendiklerinin içeriğinden ayrı olarak çocuk anne babasının samimiyeti hakkında bir izlenim edinerek onların örnek davranışlarının etkisinde kalır. Allport, çok dindar yetişkinlerin çok dindar anne-babalar tarafından yetiştirildiğini gösteren bulguların varlığına işaret etmektedir.⁵⁷

Yetişkinlik öncesi dönemde dini hissin gelişimi üzerinde etkili olan diğer bir durum çocuğun yaşadığı hayal kırıklıkları ve olumsuzluklardır. Bu durumların olumlu yönde değişimi için çocuk faydacı bir yaklaşımla yoğun olarak benmerkezci dualara sığınmaktadır. Allport, bu gibi durumlar karşısında dinin kendisine beklediği faydayı sağlamadığını görmesi durumunda bireyin sadece bu yüzden dinden bütünüyle vazgeçebileceğini ifade etmektedir. Çocuğun dini soyut kavramların anlamını yeterince kavrayabilecek seviyeye ulaşması dengeleyici bir etkide bulunur. Böylece çocuğun dini inançları yavaş yavaş büyüklerinkine yakın

⁵⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁵⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 34.

duruma gelir. Yetişkinlik öncesi dönemde çocuğun kendisini grup içiyle özdeşleştirme arzusu yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu nedenle aile içerisinde gerçekleştirilen dini pratikler çocuk tarafından normal olarak karşılanır ve sorgulanmaksızın taklit edilir.⁵⁸

3.4.2. Ergenlik Döneminde Dini Duygunun Gelişimi

Dini hissin gelişiminde ergenlik dönemine kadar çok ciddi değişiklikler meydana gelmemektedir. Allport, ergenlik döneminde bireyin ikinci elden kazandığı alışkanlıkları bırakıp birinci elden alışkanlıklar elde etme amacıyla bütün dini ve dini olmayan tutumlarını değiştirme çabası içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Bu çaba içerisindeki dönem, ergen bireyin artık anne ve babasının kendisi için düşünmesine izin vermediği bir isyan dönemidir.⁵⁹ Ergen birey, erken çocukluk döneminde sorgulamadan öğrendiği ve taklit yoluyla uyguladığı dini pratikleri sorgulamaya başlayacaktır.

Allport, ergenlerde görülen isyankârlık halinin birçok biçimi olduğuna işaret etmektedir. Bu isyankârlık bazen anne ve babadan inandığından farklı bir dini gruba dâhil olma şeklinde gerçekleşebilir. Bazen de ailesinden edindiği dini düşünceleri kendi mantık süzgecinden geçirerek tatmin edici bir rasyonel inanca sahip olabilir. Bu süreçte bazı şüphelerle karşılaşması durumunda ergen birey tercihini fırsatçılık ve faydacılıktan yana kullanabilmektedir. Bu şüpheler düşünce birikiminden çok cinsel çatışmaların meydana getirebileceği kaygı, suç, utanç vb. duygulardan kaynaklanmaktadır.⁶⁰

Ergen bireyin isyankârlık dönemini Allport'un "*conversion*" olarak tanımladığı dini uyanış dönemi izlemektedir. Allport, dini uyanışın üç temel formundan söz etmektedir. Birincisi kesin kriz, ikincisi duygusal motivasyon, üçüncüsü de kademeli uyanış tecrübesidir. Kesin kriz ve duygusal motivasyon bireyi bir yön arayışına motive etmeleri bakımından önemlidir. İçinde canlı bir

⁵⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 35.

⁵⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 36-37.

dini uyanışı tecrübe eden birey hayatı boyunca aynı motivasyonu tekrar elde etme arzusu içerisindedir.⁶¹

Ergen bireylerin yetişkinlik dönemlerine doğru yaşadıkları dini tecrübe farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde birey bazen dini hissi bazen de şüpheyi yoğun bir şekilde yaşar. Kazandığı ahlaki değerleri garanti altına almak isteyen birey Tanrı'nın mutlak varlığına inanmaya başlar. Öte yandan yaşadığı acı ve baskılar dikkatleri kötülüğe ve adaletsizliğe yönelterek tükenmeye başlayan şüpheyi yeniden aktif hale getirebilir. Bu gibi durumlarda birey kötülük problemlerine karşı dini çözümler geliştirme çabası içine girmektedir.⁶²

Allport'un dikkat çektiği diğer bir husus dini duygunun ergen birey büyüdükçe yayılarak diğer duygularla bütünleşmesidir. Birey hayatının belli dönemlerinde ilk kez karşılaştığı duyguları dini duygu ile kıyaslayabilir. Örneğin aşık olma durumunda genç birey yaşadığı benliğinden vazgeçme halinin dini anlarda yaşadığı mistik tecrübe gibi olmadığını düşünebilir. Öte yandan başarıma idealleri bireyin zihnini meşgul etmeye başladığı durumlarda yoğun olarak hissettiği başarıma arzusu dini arzu ile bütünleşebilmektedir. Aynı şekilde sanat bir yetişkinlik arzusuna dönüştüğünde genç birey, dini yüksek bir sanatın, uyum ve bütünlüğün anahtarı olarak görebilmektedir. Allport, birçok ergen ve yetişkin için sanatsal ve dini hislerin birbirinin devamı olduğunu ifade etmektedir.⁶³

Allport gençlik döneminde ergenlerin dini inancı üzerine 1946-1947 yıllarında Amerika'da kolej öğrencileri ile II. Dünya Savaşı gazilerinden oluşan örneklem grubu üzerinde bir araştırma yapmıştır. Dini hissin araştırılmasında geleneksel anket metodunu kullandığını belirten Allport, elde edilen sonuçların bütün Amerikan gençliği için geçerli olmayabileceği gibi başka milletlerin gençliği için de geçerli olmayabileceğini öncelikle ifade etmektedir. Allport'un gençler üzerinde yaptığı araştırmanın en temel sorusu "Tam bir hayat felsefesi

⁶¹ Allport, **a.g.e.**, s. 37-38.

⁶² Allport, **a.g.e.**, s. 38.

⁶³ Allport, **a.g.e.**, s. 39 .

oluşturmak için dini inancın gerekliliğine inanıyor musunuz?” şeklindedir.⁶⁴ Gençlerin dünya görüşlerini oluştururken dini his ve inançlardan etkilenme derecelerini değerlendirmek araştırmanın amacı olarak görülebilir.

Yaptığı bu araştırmada Allport, her on öğrenciden yedisinin hayat felsefelerini oluşturmada dini inancı gerekli gördükleri sonucuna ulaşmıştır. Allport, dini inancın gerekliliği hakkındaki anket sorusuna olumsuz cevap veren bireyler arasındaki cinsiyet farkına dikkat çekmektedir. Nitekim bir dini inanç ve yönelime ihtiyaç duyanlar kategorisinde sayısal oranlar kız öğrencilerde %82, savaş gazisi olmayan erkek öğrencilerde %76 ve savaş gazileri arasında %64 olarak ölçülmüştür.⁶⁵

Diğer taraftan Allport, cinsiyet farklılığı ve savaş tecrübesi faktörlerinin yanında yaş faktörünün de önemli bir etken olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Aynı araştırma sonuçlarına göre yirmi yaş altındaki gençler dini bir yönelime yirmi bir yaş ve üzerinde olanlara göre daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Allport, bu durumu yirmili yaşların başından itibaren bireylerin anne-babalarının öğretilerinden tamamen yabancılaşma dönemine girmelerine bağlamaktadır. Ayrıca gençler hayattaki amaçlarını gerçekleştirmek için kendilerini bu yaş döneminden itibaren daha güvenli hissedebilmektedirler. Bununla birlikte genç birey, salt kendi yeteneklerinin ulaşmak istediği amaçlara her derecede eşit olarak uygun olmadığını fark ettiğinde sarsıcı bir şok yaşayabilmektedir. Allport, yirmili yaşların başında ve ortalarında bulunan bir gencin henüz kendi büyümesi ile anne-babasının davranışlarını belirleyen samimiyet ve dindarlığı değerlendirebilecek yeterli bir bakış açısını geliştirememiş olduğunu düşünmektedir. Genellikle otuz yaşından sonra bireyler anne-baba modelinin o kadar da kötü bir model olmadığını karar vermektedirler. Genç birey ancak hayatın zorlukları ve sürprizleri ile karşı karşıya kaldığında yaşlıların ellerinden geldiği kadar bilgece davrandıklarını fark etmeye başlamaktadır.⁶⁶ Araştırmaya katılan gençlerin yaş

⁶⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁶⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 41-42.

aralıklarına göre dini yönelime ihtiyaç duyup duymama sorusuna verdikleri cevaplar bu yaş aralıklarında anne-babanın fikirlerine ihtiyaç duyup duymama konusu ile paralellik taşımaktadır.

Hayatlarında dini bir yönelime ihtiyaç duymadıklarını söyleyen bireylerin çocukluk dönemlerindeki etkilere de dikkat çeken Allport, yaptığı araştırmada sanılanın aksine dini etkinin geçmişe ait bir durum olmadığı sonucuna ulaştığını belirtmektedir. Büyüme süreçlerinde dinin etkisini Allport'un araştırmasına katılan deneklerin %19' u çok baskın, %42'si orta şekilde, %33'ü çok az, %6'sı hiçbir şekilde olarak derecelendirmişlerdir. Allport, bu araştırma sonunda ortaya çıkan dini etkinin dereceleri konusunda bazı istisnaların bulunduğunu ifade etmektedir. Örneğin dinin büyüme süreçlerine etkisini "baskın etki" olarak tanımlayanlardan bazıları dine karşı çok sert tepkiler göstermektedirler. Öte yandan bu tarz bir etkinin varlığı için "hiçbir şekilde" ifadesini kullananların bazıları anket çalışmasının uygulandığı ana kadar dini yönelimin gerekliliği şeklinde bir ihtiyaç geliştirmemiş olan kişilerdir. Allport'a göre salt bir psikolojik ya da çevresel faktör dinsel ihtiyaç yaratma konusunda eğitim kadar önemli olmamakla birlikte bu faktör tek başına asla belirleyici değildir.⁶⁷ Zorlayıcı ve baskıcı aile ortamı içinde verilen dini eğitim, bireyin hayatında dini yönelime ihtiyacı konusunda olumsuz etkilere yol açabilmektedir.

Allport, araştırmasında dini hissi bir ihtiyaç olarak yaşayan bireyleri etkileyen faktörleri de ele almıştır. Bu faktörler ergenlik döneminde yaşanan dini duygunun kaynağı hakkında ipuçları vermektedir. Araştırmaya katılan deneklerin %67'si anne-babalarının etkisini, %57'si diğer insanların etkisini, %51'i korku duygularının etkisini dini hayatlarında temel faktör olarak belirtmiştir. Ayrıca geleneğin katı baskısının kendilerini dini uymaya zorladığını ifade edenlerin oranı %27, din hakkında yapılan çalışmalardan etkilenenlerin oranı %25, gizemli mistik tecrübelerden etkilenenlerin oranı %17, yaşadıkları cinsel kaoslardan sonra dine yönelenlerin oranı %16 olarak belirlenmiştir. Allport'a göre bu araştırmanın en

⁶⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 42.

önemli sonucu dini duygunun kaynaklarının sayısız olduğu ve dindarlık eğilimi içerisinde olan bir kimsenin tecrübelerinin çeşitli biçimlerde ortaya çıkabildiğidir.⁶⁸ “İnsanların başlarının üzerinde skeptisizm bulutlarının dolaştığı bu teknoloji ve sosyal parçalanma çağında bile genç öğrencilerin ezici çoğunluğu hala hayatlarında bir çeşit dinsel arzu ihtiyacı içerisinde.”⁶⁹ Allport, geleneksel teistik anlayışı tam olarak benimsemeseler de araştırmasına katılan gençlerin büyük bir bölümünün Tanrı’ya inandığına ve dua dahil olmak üzere bir çok geleneksel dini uygulama formunu koruduklarına dikkat çekmektedir.⁷⁰

3.4.3. Savaş Gazisi Gençlerde Dini Düşünce

Savaş dönemini yaşamak insanları derinden etkileyen bir tecrübedir. Savaşı cephede yaşayan gazilerin tecrübeleri ve psikolojik durumları ise başlı başına bir araştırma konusudur. Bu gerçekten hareketle Allport, savaş gazisi gençlerden oluşan bir grup üzerinde savaş ortamının dini inançlara etkisini araştırmıştır. Bu araştırmalar sonunda elde edilen verilere göre gazilerin %55’i savaşın kendilerini daha önceki döneme göre ne daha dindar ne de daha dinsiz yaptığını ifade etmiştir. Gazilerin %26’sı savaşın kendilerini daha dindar yaptığı, %19’u da savaşın dindarlıklarını azalttığı iddiasında bulunmuşlardır.⁷¹

Allport, duyguların daha hassas bir şekilde yaşandığı savaş atmosferinde gazilerin kendi psikolojik durumlarına göre birtakım çıkarımlarda bulunduklarını dile getirmektedir. Bazı gaziler dini inançlarının kendilerini ayakta tuttuğunu belirtirken, bazılarına göre Tanrı yoktur ve din başarısızlıktır. Allport, savaş sırasında çatışma tecrübesi yaşamış ve Protestan geçmişe sahip gazilerin şu sözleri ile bu durumu aktarmaktadır:

“Savaş son kanıtı: (1)Tanrı yoktur; (2) din bir başarısızlıktır. Milyonlarca masum insan boşu boşuna ölürlen merhamet sahibi bir Tanrı’nın olduğuna nasıl

⁶⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁹ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 58.

⁷⁰ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 49.

⁷¹ Allport, **a.g.e.**, s. 54.

inanabilirsin? Eğer din etkili olsaydı savaş, nefret, zulüm, ırkçılık, açlık, bencillik, emperyalizm ve sömürgecilik olmayacaktı...”⁷²

Allport, savaş sırasında en çok tekrar edilen dini ritüelin, içinde bulunan şiddetli durumdan kurtulma arzusu ile yapılan dualar olduğunu aktarmaktadır. Bir savaş gazisinin şu ifadeleri zorluk altında duanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir: “Avrupa’daki sekiz aylık savaş tecrübem beni daha da dindar yaptı. Bazı günler durmadan dua ediyordum. ... uyanık kalmak, tetikte olmak ve yaşamak için savaştım, yedim ve dua ettim.”⁷³

Savaş gibi zor durumlar karşısında dualar umutla devam etmekte öte yandan korkular umudu beslemektedir. Allport’a göre savaş sırasında siperde yapılan dua dini bir hareket olmakla birlikte duanın öğrenme yeri olarak siper çok zayıf bir yerdir. Çünkü korku durumunda gelişen dini hisler tehlike durumu ortadan kalkar kalkmaz yok olacaktır.⁷⁴ Ayrıca bir kişisel korunma yolu olarak görülen dua ritüelinin etkileri konusunda birtakım kaygıları olanlar da mevcuttur. Allport, bir gazinin şu sözlerini aktarmaktadır:

“Ben ve yakın bir arkadaşım asla dua etmedik ve asla yaralanmadık. Birini dua ederken gördüm ve dua anında Almanlar bizi bombardımana tutmuşlardı ve bu esnada hayatını kaybetti.”⁷⁵

Savaşın zorlukları şüphe ve reddedişleri beraberinde getirmektedir. Nitekim artan gerilim ve yaşanan olumsuzluklar ile ortaya çıkan şüpheler bazı gazilerin çocukluk dönemlerinde kazandıkları bütün dini izlerin yok olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte her şeye rağmen birçoğunda hala kalıcılığını devam ettiren dini ihtiyacın tatmini Allport’a göre olgunluk dinini yaşamakla mümkün

⁷² Allport, **Birey Ve Dini**, s. 65.

⁷³ Allport, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁷⁴ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 57.

⁷⁵ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 70.

olacaktır.⁷⁶ Allport'un olgunluk dini kavramı ile dile getirdiği esasları ayrı bir bölüm halinde ele almaya çalışacağız.

3.4.4. Olgunluk Döneminde Dini Düşünce

Allport, çocukluk ve gençlik dönemlerindeki benmerkezci dini duyguların yetişkin bireyin zihninde uğradığı değişim sürecini olgunluk dini kavramı etrafında ele almaktadır. Gelişim dönemlerine göre bireyde değişik dini duyguların farklı birtakım arzulara göre şekillendiği bir gerçektir. Kişiliğin gelişimi ile hayata ve olaylara yeni pencerelerden bakmaya başlayan bireyin mensubu olduğu dinden beklentileri ve dini pratikleri uygulama nedenleri belli aşamalardan geçmektedir.

Bununla birlikte dini tecrübe bakımından bireyin gelişim dönemleri arasında sert çizgiler bulunmamaktadır. Allport, bu durumu “kişiliğin hiçbir bölgesinde yetişkinlerin dini tavırlarındaki kadar çocukluk izlerinin kolaylıkla bulunabileceği bir alan yoktur”⁷⁷ sözü ile özetlemektedir.

Nitekim yetişkin bireyler çocukluk dönemindeki dini inanç ve davranışları küçüklüklerinin başka güzellikleri ile birlikte korumayı şu anda sahip oldukları durumun ve sosyal pozisyonların garantisi olarak algılayabilmektedirler. Bu nedenle “bireyler atalarının dinini bilimle, ızdırapla ve eleştiriyile çok yakın bir ilişkiye sokmayı rahatlarını kaçıran bir şey olarak düşünebilmektedir”.⁷⁸

Allport'a göre dini olgunluk bireyi memnun eden standart bir inanç ya da uygulamanın belirlediği bir düşünce ile ölçülmemelidir. Ayrıca bireyin kendi dini görüşlerinin olgun olduğunu söyleyerek bunları diğer görüşlerin üzerinde bir olgunluk ölçüsü olarak dayatması da saygısızlık olarak değerlendirilmektedir. Allport olgunluğun kriterlerini daha objektif ve insan doğası ile uyumlu bir teori ile ortaya koymaya çalışmıştır. Bu teori olgun kişiliğin şu üç özelliğini içermektedir: Birincisi çeşitli psikojenik ilgiler ideal objeler ve değerlerle

⁷⁶ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 57.

⁷⁷ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 71.

⁷⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 71.

ilişkilendirilmelidir. Anlık biyolojik güdülerin düzeyinden uzaklaşmadıkça bireyin hayatı küçülür ve çocuklaşır. İkinci özellik bireyin kendini somutlaştırma yeteneğine ve kendi hayatı konusunda bağımsız düşünebilme gücüne sahip olmasıdır. Düşünebilen bir birey kendini başkalarının gördüğü gibi görebilir. Üçüncü özellik ise olgun bir kişiliğin bütünleştirici bir hayat felsefesi olmasıdır.⁷⁹

Allport olgunluğun bu özelliklerini büyüme yolunda olan her insana açık olan üç ana bulvar olarak görmektedir. Bunlar “ilgilerin genişlediği bulvar (genişleyen benlik), kendi kendiyi kalma ve düşünme bulvarı (kendi kendini somutlaştırma) ve entegrasyon bulvarı (kendi kendini bütünleme)” şeklindedir.⁸⁰

Bununla birlikte kendisinde olgun kişilik özelliklerini taşıyan her olgun birey dini bir duyguyu şekillendirmemektedir. Bu durumda olgun bireyi tatmin eden şey dini duygudan çok başka bir hayat felsefesi olabilir. Bu hayat felsefesi sanatsal, ahlaki ve felsefi karakterler taşıyabilmektedir. Olgunlaşmış kişilikte gelişen olgun bir dini his ise bireye diğer hayat felsefelerine göre daha ağır görevler yüklemektedir. Örneğin sanatkar bir kişi kendisi için yeterli olan bir yaşam tarzı belirleyip sanatsal yetenekleri ile mevcut durumunu koruyabilir. Böyle bir birey hayatın birçok metafizik ve ahlaki çözümlerini bir problem olarak algılamayabilir. Öte yandan olgunlaşmış dini his kendisini bütün gerçeklere, değerlere ve değersizliklere açarak onların teorik ve pratik boyutlarını bir hayat görüşüne dönüştürme iddiası içindedir.⁸¹

Allport dine yönelik eleştirilerin çoğunluğunun aslında dinin gelişmemiş biçimlerine yönelik olduğunu altını çizmektedir. Kendi kendini tatmin güdüsünün ötesine geçememiş ve olgunlaşmamış dindarlık biçimlerinin eleştiri konusu olması kaçınılmaz bir durumdur. Bencil çıkarlar ve arzuların tatminini

⁷⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 71-72.

⁸⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 72.

⁸¹ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 61.

hedefleyen olgunlaşmamış dindarlık biçimleri kişilik üzerinde bütünleştirici rol oynamaktan uzaktır.⁸²

3.5. Dini Hissin Doğası

Allport, kendi dönemindeki psikoloji anlayışının, duygusal ve bilişsel süreçleri birbirinden bağımsız olarak ele almasını olumsuz bir durum olarak değerlendirmektedir. Allport'a göre zihinsel yaşamın birinci ünitesi, organize olmuş güdü ya da güdülenmiş organizasyondur. Bu bakımdan Allport, dindarlıkla ilgili kullandığı temel kavramlardan biri olan “*sentiment*” kavramını zihinsel yaşamın güdülenme ve organizasyon gibi merkezi ve hayati işlevlerinin sonuçları olarak açıklamaktadır. İngilizce’ de, his, duygu, seziş, his inceliği, aşırı hassasiyet gibi anlamlara gelen “*sentiment*” kavramı Allport’a göre belirli değer objelerine yönelmiş bir duygu (feeling) ve düşünce (thought) bütünlüğünü karşılamaktadır. “*Sentiment*” somut bir nesne gerektirebildiği gibi soyut değerlerle de ilgili olabilmektedir. Bununla birlikte olumlu ve olumsuz duygularda söz konusu olabilmektedir. Allport “dini his” (religious sentiment) kavramını ise bireyin öznel yaşamında büyük önem attığı kavramsal nesne ve ilkelere gösterdiği tepkilerin sonucu edindiği deneyimler olarak tarif etmektedir. Allport’a göre dini his, hem duygusal hem de bilişsel süreçleri içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır.⁸³

Zihinsel yaşamın ilk ünitesinin organize olmuş motif (güdü) olduğunu ifade eden Allport’a göre bir hazırlık sistemi olan bu ünite davranışın ana doğuş yeridir. Uygun motivasyon ve bağlantılar olduğu zaman bireyi uygun davranışlar için hazırlayan bu sistemdir.⁸⁴

Araba sürme ve benzeri örneklerde olduğu gibi hazır olma sistemi iyice oturmuş ve özelleştirilmişse bu durum “*alışkanlık*” olarak tanımlanabilir. Eğer bu hazır olma sistemi daha geniş bir tarzdaki uyum davranışlarını ifade etmekle birlikte kibarlık, saldırganlık, güvensizlik gibi özel motivasyonlara referans

⁸² Allport, **a.g.e.**, s. 61.

⁸³ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 122.

⁸⁴ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 62.

vermiyorsa **“karakteristik”** olarak adlandırılır. Hazır olma sistemi bireyin sosyalleşmiş karakteristiklerinden ayrı ve onlarla çatışma halindeki bir eğilimi temsil ediyorsa bu durumda **“nevroz”** dan söz etmek mümkündür. Bu sistem anne, oğul, komşuluk, vatan gibi tanımlanabilen bir değer objesine yönelen duygu ve düşünce organizasyonunu temsil ediyorsa buna da **“his”** denilmektedir. Pozitif hislerin yanında negatif hislerin de varlığına dikkat çeken Allport bireyin değersiz olarak algıladığı kişi, obje ve fikirlere nefretini yöneltmesini negatif his olarak değerlendirmektedir. Örneğin ateist birinin dini olan her şeye ayırım yapmaksızın nefret duyması bir çeşit negatif histir.⁸⁵

Kişilerin bağlandıkları objeleri daha soyut hisler düzeyinde tam olarak belirlemenin zorluğuna dikkat çeken Allport’a göre dini hissin üzerinde yoğunlaştığı objeyi belirlemek mümkün değildir. Tanrı’nın bir özelliği üzerine yoğunlaşan birey daha sonra kötülüğün doğası, ölümsüzlük gibi konular üzerine düşünebilir. Bu sırada bir ibadet anı düşünceye müdahale edip bireyin dikkatinin başka bir kutsalın önemi üzerinde yoğunlaşmasını sağlayan Tanrı’nın başka bir özelliği ortaya çıkabilir. Zihinde sayısız objeler ve değerler hazır olduğu için bu durum sonsuz olarak devam eder. Dini his birçok tavır ve objeleri içermesine rağmen zihinsel hayatın düzenli bir birimini temsil etmektedir.⁸⁶ Kişilerin bilişsel ve duygusal bireyselliğinin yansıması şeklinde tezahür eden dini duygu kişiden kişiye değişmektedir. Bu nedenle her bireyin öznel din duygusu diğer bireyin öznel din duygusundan farklıdır.⁸⁷

3.6. Dindarlık Türleri

Dinin belirlediği hayat tarzı olarak tanımlayabileceğimiz dindarlık, belli coğrafi, sosyo-politik ve ekonomik faktörlerden oldukça etkilenmektedir. Öte yandan bireyin dindarlığının niteliği, dini inançları özümsemesi ve içselleştirmesi

⁸⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁸⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁷ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 122.

ya da içinde yaşadığı toplumun din anlayışını olduğu gibi benimsemesi de gözönünde bulundurulması gereken faktörler arasındadır.⁸⁸

Farklı inanışları, uygulamaları ve yaşayış biçimlerini içeren din olgusunun kavramlaştırması konusunda herkesin kabul edebileceği ortak bir görüş mevcut değildir. Aynı durum dindarlığın tanımlanmasında da söz konusu olduğu için, dinsel yaşayışın farklı görüntülerinden hareketle farklı dindarlık tiplerinden bahsedilmektedir. Bu noktada bazı psikologlar kişilik ve dini yaşantı arasındaki ilişkiden yola çıkarak farklı dindarlık tipolojileri ortaya koymuşlardır. Örneğin Fromm'a göre bir dinin Tanrı ve insan anlayışına bağlı olarak gelişen dünya görüşü bireyin kişiliği üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Allport ise bireyin kişilik özelliklerinin onun dindarlık şeklini biçimlendirdiğini düşünmektedir.⁸⁹

Dini yaşantının gelişim dönemleri ve boyutları farklı olduğu gibi, kalitesi de farklı seviyelerde olabilmektedir. Bireyler, aynı din mensubu olsalar bile durum bu şekilde gerçekleşmektedir. Bu yöndeki farklılıkları ilk kez Allport tarafından teklif edilen ve din psikologlarının çoğunluğu tarafından kabul gören iki farklı dindarlık modeli çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.⁹⁰

Allport'a göre dindarlık, olgunlaşmakta olan bireyde zamanla kademeli olarak gelişmektedir. Birey, çocukluk döneminde içeriklerini her zaman anlayamasa da dini yaşantının içselleştirilmiş pratiklerini uygulamaya başlamaktadır. Dindarlık türlerini önceleri olgunlaşmış ve olgunlaşmamış dindarlık şeklinde ayıran Allport, sonraları içsel ve dışsal dindarlıktan bahsetmiştir.⁹¹

⁸⁸ Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama Üzerine", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. 19, sy. 3, 2006, s. 469.

⁸⁹ Hasan Kayıklık, Asım Yapıcı, "Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma", **Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi**, c. 14, sy. 1, 2005, s. 414.

⁹⁰ Hökelekli, **a.g.e.**, s. 76.

⁹¹ Nils G. Holm, **Din Psikolojisine Giriş**, çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul, İnsan Yay., 2004, s. 115.

3.6.1. Olgunlaşmış ve Olgunlaşmamış Dindarlık

Allport'a göre dini yaşayış, bireyin yaşamında *olgunlaşmış (mature)* ve *olgunlaşmamış (immature)* dindarlık olarak iki türde kendini gösterir. Benliği memnun etmeye yönelik dürtülerin ilerisine geçemeyen olgunlaşmamış dindarlık biçimine sahip bir insan, ruhsal değerlerle ilgilenmek yerine benmerkezli bir arzunun uyutucu işlevleri ile ilgilenir. Olgunlaşmamış dindarlığın kişilik üzerinde bütüncül bir etkisi yoktur. Aynı zamanda bu tür dindarlık biçimi insanın bütün deneyimlerini kuşatamaz, gelip geçici ve parça parçadır. Daha çok alışkanlık şeklinde kendini gösteren olgunlaşmamış dindarlığın gereklerini yerine getirirken birey basit çıkarların peşinde koşmaktadır.⁹²

Olgun dindarlık biçimi ise bireyin yaşamında daha çok üst düzey amaçsal özellikler şeklindedir. Dini duygu zamanla ilk kaynağından bağımsız hale gelerek işlevsel bağımsızlık kazanır. Bu sayede dini duygu ana işlevini korur ve üst düzey olanların dışındaki amaçlara hizmet etmez.⁹³

Allport'un olgunlaşmış ve olgunlaşmamış dindarlık ayrımı, onun olgunlaşmış ve olgunlaşmamış kişilik ayrımına dayanmaktadır. Nitekim Allport'a göre olgun bireyin ilgileri fizyolojik arzulardan çok ruhsal alana yönelir. Olgun birey kendini başkalarının bakış açısıyla değerlendirebilecek iç görüye sahiptir. Kendisini kozmik bir bakışla değerlendirebilme yeteneği olan olgun birey aynı zamanda bütüncül bir yaşam felsefesine sahiptir.⁹⁴

Allport'a göre bencil çıkarlar ve arzuların tatmini peşinde koşan olgunlaşmamış dindarlığın kişilik üzerinde bütünleştirici bir etkisi olamaz. Allport, kendi kendini tatmin etme güdüsünden öteye geçemeyen olgunlaşmamış dindarlık biçimlerinin sıklıkla eleştiri konusu haline geldiğini ifade etmektedir.⁹⁵

⁹² Kayıklık, "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", s. 121.

⁹³ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 129.

⁹⁴ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 133.

⁹⁵ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 73.

3.6.2. İçsel (İç GÜdümlü) ve Dışsal (Dış GÜdümlü) Dindarlık

Allport'un dindarlıkla ilgili düşüncelerinin içeriğini değiştirmese de adlandırma konusunda bir değişikliğe gittiğini görmekteyiz.⁹⁶ Allport, J. Michael Ross ile geliştirdiği, dindarlık tipolojilerinin belirlenmesi ve dini yönelimlerin ölçümü konularında din psikologları tarafından halen kullanılan “*The Religious Orientation Scale (ROS)*” da içsel (*intrinsic*) ve dışsal (*extrinsic*) dindarlık kavramlarını kullanmaktadır.⁹⁷

Allport, bu yeni kavramları önyargılar ve dini yönelimle ilgili olarak gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde benimsemiştir. Ona göre içsel (iç güdümlü, içe yönelik) dindarlık ile dışsal (dış güdümlü, dışa yönelik) dindarlık, dindar bireylerin çoğunun orta düzeyde toplandığı bir ölçeğin iki ucunda, zıt kutuplarında, yer almaktadır.⁹⁸

Allport'un içsel (*intrinsic*) ve dışsal (*extrinsic*) dindarlık şeklinde iki zıt kategoriye ayırdığı dindarlık tipolojisine göre dışsal dindarlık, bireyin dini kendi çıkarları için bir araç olarak kullanmasına dayanmaktadır.⁹⁹ Bu dindarlık modelinde din, davranışların birinci derecede belirleyici unsuru değildir. Dini kendi kişisel amaçlarına ulaşma aracı olarak gören bireyler, dini inanç ve düşüncelerine çıkarlarına uygun bir şekil vermektedirler.¹⁰⁰ Ona göre insanların birçoğunda dini duygu açısından bir içsel arzu eksikliği mevcuttur. Bu durum bireylerin kendi çocukluk dönemlerindeki dini sürekli rahatlatıcı, güven verici bir faktör olarak sürdürme istekleri ile açıklanabilir.¹⁰¹ Dışsal dindarlık modelindeki birey için din; korkuları hafifleten, teselli ve güven veren, statü sağlayan bir araçtır. “Bu durumda insan, gerçekte kendisinden uzaklaşmadan, Tanrı’ya yaklaşmaya çalışır”.¹⁰²

⁹⁶ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 133.

⁹⁷ Allport; Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, s. 432.

⁹⁸ Holm, **a.g.e.**, s. 115.

⁹⁹ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 13.

¹⁰⁰ Hökelekli, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁰¹ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 71.

¹⁰² Holm, **a.g.e.**, s. 116.

Dışsal dindarlığın zıt kutbunda yer alan içsel dindarlıkta ise birey yaşam amacını bulduğu dinini zevkle yaşamaktadır. Dini inancını tamamen içselleştirerek ona uygun bir yaşam sürme arzusundaki birey için din, araç değil amaçtır.¹⁰³ Bu dindarlık modelindeki birey için en başta gelen motivasyon kaynağı ve birinci derecedeki ihtiyaç dindir. Dini içselleştirmiş dindar, gücü nispetinde diğer ihtiyaçlarını dini inanç ve esaslara göre karşılamaya çalışmaktadır. “Bu anlamda, öncekiler dinden faydalanırken, bunlar dinlerini yaşarlar”.¹⁰⁴

Allport dini önyargıların arka planında dindarlık oryantasyonlarını olgunlaştırmamış, bir bakıma dini içselleştirememiş bireylerin bulunduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰⁵ Nitekim Allport ve Ross’un geliştirdiği dindarlık ölçeğine bağlı kalarak yapılan çeşitli araştırmalar, dindarlığın içsel motivasyonunun daha iyi ruh sağlığı ve daha düşük düzeylerde önyargı ile; dışsal motivasyonunun ise önyargı ile bağlantılı olduğunu göstermiştir.¹⁰⁶

3.7. Olgunlaşmış Dini Hissin Özellikleri

Allport, dini hissin olgun dini his olarak tanımladığı biçimini olgunlaşmamış dini histen ayıran özellikleri şu şekilde sıralamaktadır: “... olgun his (1) çok farklılaşmıştır; (2) türeyen bir tabiatla olmasına rağmen dinamik bir karaktere sahiptir; (3) tutarlı bir ahlakın üreticisidir; (4) tam olarak bütündür; (5) entegre olma yeteneği vardır; (6) temelde hristiyanıdır”.¹⁰⁷ Bu özellikler kişiliğin olgunluğu için dini alana uygulanan özel ilkelerdir.

3.7.1. Olgunlaşmış Hissin Farklılaşması

Allport dini hissin farklılaşması ile onun zenginliği ve kompleks oluşunu kastetmektedir. Genel sınırları çizilmiş tek bir din tanımının ötesinde olgun dini

¹⁰³ Holm, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁰⁴ Hökelekli, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁰⁵ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 13.

¹⁰⁶ Mehmedoğlu, **a.g.m.**, s. 470.

¹⁰⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 75-76.

his özünde daha karmaşık, daha kapalı ve kişiseldir.¹⁰⁸ Bireyin zihninde eleştiri süzgecinden geçirilerek kabul edilen sayısız obje ve değerlerin gerçekte bireye özgü olduğu söylenebilir.

Allport'a göre farklılaşmış his gelişimi göstermeyenler genellikle eleştiri olmaksızın bir benimseme tavrı içerisinde olan kişilerdir. Bu tür insanlar tavırlarını genelde şu şekilde ifade etmektedirler: “Ben dinimi tamamen duygusal temelde benimsiyorum” ya da “Bana ne öğretiliyse ona inanırım ve bu benim için yeterlidir”.¹⁰⁹ Dini hissin olgunlaşmasına olumlu katkıda bulunan eleştiri bireyin olgunlaşması bakımından önemlidir.

Dini eleştiri ve düşünme olmadan kabul edenlerin aynı düşüncesizlik içerisinde anne-babalarına, politik konulara ve sosyal kurumlara da tepki gösterdikleri çeşitli bulgularla ortaya konulmuştur. Bu kişilerin genellikle baskı altına alınmış çatışmaları olduğu sonucuna varılmıştır. Allport, psikolojik metotlar yolu ile bu kişilerdeki düşmanlık, kaygı ve önyargı durumlarının tespit edilebileceğini ifade etmektedir. Dini hisleri körü körüne kurumsal, dışlayıcı ve benmerkezci değerlerin etrafında şekillenen kişiler arasında ırkçılık saplantısının daha fazla görülmesi bu duruma örnek verilebilir. Öte yandan dini hisleri düşünmeye ve farklılaşmaya dayanan kimseler arasında ırkçılık gibi önyargılar hemen hemen hiç bulunmamaktadır.¹¹⁰

Allport, farklılaşmış bir hissi başarılı ayırımların ve devamlı yeniden organize olmaların bir sonucu olarak görmektedir. Birey olgunlaşma yolunda yüzeysel zihniyetin ve ikinci el kazanımların sonucu olan inancın yeniden gözden geçirilmesi gereğinin farkına varmaktadır. Bu sayede olgun birey köklerini çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde bulan ilk benmerkezci düşünmenin ürünlerini, kurumların ve anne-babanın görüşlerini, körü körüne benimsemeyi

¹⁰⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁰⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹⁰ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 67.

ortadan kaldıracaktır.¹¹¹ Böylece eleştiri ve düşünmenin etkisi ile olgun bireyin dini hisleri de olgunlaşıp farklılaşacaktır.

Olgun hissin farklılaşması sürecinde birey, insanlığın büyük bölümünün boş dini ritüelleri uygulamaya ya da tabiatüstü bir güce inanmaya devam ettiklerini gözlemler. Bu durum bireyin içinde yaşadığı toplumun dini değer yargıları ile zaman zaman çatışma yaşamasına yol açabilmektedir. Çevrenin kurumsal dini yapısı, dini savaşlar, engizisyonlar, baskı ve önyargılar bireyin dinden uzaklaşmasına da neden olabilmektedir. Diğer taraftan birey kendi hislerinin ortalama bir tatminini dine bağlanmada bulabilir. İnsanın kontrol edilmez güdülerinin güçlü bir disipline teslim edilmesine duyulan ihtiyaç bu noktada etkili olabilmektedir. Allport olgunlaşma yolunda bireylerin yüzleşmek zorunda kaldıkları konuların kişilere ve içinde yaşadıkları kültüre göre değişiklik gösterebileceğini ifade etmektedir.¹¹²

Olgunlaşmış dini his için önemli olan “...farklılaşmış, birçok alt tavrı uzlaştırmış, eleştirel olarak kendisine ulaşılmış, esnek olarak korunulmuş ve genişleyen bir tecrübe alanı olmasıdır”.¹¹³

3.7.2. Olgunlaşmış Hissin Dinamikliği

Allport’a göre olgunlaşmış ve olgunlaşmamış dini his arasındaki temel fark bu hislerin dinamik karakterlerinden kaynaklanmaktadır. Çocuğun ya da yetişkinin olgunlaşmamış dini sadece büyüsel düşünme, kendini haklı çıkarma ve geçici rahatlıkla ilgilenmektedir. Bu yüzden olgunlaşmamış din, beden arzuları ve güçleri gibi kendisine canlılık veren motiflerden vazgeçer. Olgunlaşmış din ise hayatta mahkum olmaktan çok hakim olma tavrı içerisindedir. Güdü, korku ve istek gibi şeylere yönlendirilmeyen olgunlaşmış din bu tür motifleri bencil çıkarların ötesinde kendisinin kontrol ettiği bir amaca yönlendirme

¹¹¹ Allport, **a.g.e.**, s. 67-68.

¹¹² Allport, **a.g.e.**, s. 68.

¹¹³ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 81.

eğilimindedir.¹¹⁴ Bireyin bencil düşüncelerle değil tüm insanlık için ulaşmayı hedeflediği amaçları ve idealleri olgunlaşmış dini hissin dinamik yapısını ortaya çıkarmaktadır. Olgunlaşmış dini hisse sahip olan birey güdülerinin, korku ve isteklerinin geçici bir süre tatmin bulması düşüncesi ve durağanlığı içerisinde değildir.

Dini bakış açısının kaynakları bakımından çok türeyen bir nitelikte olduğunu belirten Allport, benmerkezci çıkarlar ve gelişmemiş açıklamalardan doğan dini hissin gelişme süreci içerisinde yoğun değişimlere uğradığını ifade etmektedir. Çocukluktan ileriye doğru olan gelişim süreci takip edildiğinde her aşamanın birbirinin devamı olduğu, yeni anlamların ve motiflerin ortaya çıktığı görülmektedir.¹¹⁵ Dini hissin başlangıçtaki fonksiyonu diğer hislerle aynı düzen içerisinde olsa bile bağımsız bir karaktere sahip olduğundan diğer arzuların kölesi değildir. Hayatı yaşanılır kılacak motivasyonel bir gücü sağlama ve yaşamsal çerçevenin genişletilip enerjik hale getirilmesi gibi görevleri dini hisse yükleyen bireysel benlik için dini his yaşamla ilişki kurmada en iyi araçtır.¹¹⁶

Allport, dinin hayatı etkileme ve dönüştürme gücünü dini hissin baskın özelliği olarak nitelendirildiği fonksiyonel otonominin bir sonucu olarak görmektedir. Bu his kişilik yapısında aktif rol oynamaya başladığında kapsayıcı etkisini gösterebilmektedir. Bu etki sonucunda insanların davranışları, değer yargıları ve kişinin günlük hayattaki algılara verdiği tepkiler dini his tarafından yönlendirilip belirlenmektedir. Örneğin alkolizm gibi zarar verici davranış biçimleri güçlü ve otonom olan bir dini his yardımı ile değiştirilebilir.¹¹⁷

Allport'un sözünü ettiği olgunlaşmış his ne kontrol dışılıktır ne de aşırılıktır. Fanatizm olarak değerlendirilen aşırılık eleştirel olmayan ve farklılaşmamış hissin içine giren bilinçaltı güçlerden yükselen ani ihtiyaçlardan beslenir. Fanatizm eleştiri ve farklılaşma sürecinin gerekliliğini kabul etmediği için dini hissin

¹¹⁴ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 72.

¹¹⁵ Allport, *a.g.e.*, s. 72.

¹¹⁶ Allport, *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁷ Allport, *a.g.e.*, s. 73.

olgunlaşmasına engel olan bir davranış biçimidir.¹¹⁸ Böyle bir davranışı sergilemek olgunlaşmış hissin dinamik olma özelliğini de ortadan kaldıracaktır. Eleştiri, düşünme ve farklılaşma süreci ile ulaşılan olgunlaşmış hissin dinamik olduğu kabul edilmektedir.

3.7.3. Olgunlaşmış Hissin Tutarlı Ahlaki Sonuçları

Allport'a göre olgunlaşmış hissin bir özelliği de ahlaki sonuçlarının gösterdiği tutarlılıkta ortaya çıkmaktadır. Dini hissin yoğun olduğu zamanlarda karakteri değiştirme yeteneğine sahip olduğuna işaret eden Allport olgunlaşmamış hislerin ortaya çıkaracağı değişimin düzensiz ve geçici olacağını ifade etmektedir.¹¹⁹

Allport, tutarlı ve olumlu davranışlara yönelme konusunda bireysel dini inançlara ihtiyaç olmadığını ileri sürenlerin olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte savaşta, suçta ve boşanmada meydana gelen artışların dini inancın gerilemesine bağlanması da sıkça rastlanılan bir durumdur. Allport'a göre düşüncenin, duygunun ve özel dünyanın aksiyona çevrilmesi inancı güçlendirir. Bireyin sahip olduğu dini inanç bireyi, toplumun daha iyileştirilmesi için çaba harcamaya yönlendirebiliyorsa güçlülüğünü koruyabilir.¹²⁰

Allport, dini hislerin artık yüksek ve tutarlı standartlarda davranışlar üretemeyeceği şeklindeki düşüncelerin hatalı olduğunu düşünmektedir. Zira her zaman olgunlaşma içinde olan yeni dini hisler yeni ahlaki arzular uyandırabilmekte ve insani amaçlarda tutarlılığı teşvik etme tutumu içinde olabilmektedir.¹²¹

3.7.4. Olgunlaşmış Hissin Bütünsel Karakteri

Olgunlaşmış birey yaşadığı dünyanın düzensizliklerini bir düzen altına alabilmek için zihninde bütüncül bir hayat felsefesi gerçekleştirme eğilimindedir.

¹¹⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 73.

¹¹⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 74.

¹²⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 75.

¹²¹ Allport, **a.g.e.**, s. 76.

Allport, düzenin gerekliliğini isteyen gerçeklerin sadece maddi nitelikte değil aynı zamanda duygular, değerler ve mükemmelleşme arzusu gibi manevi nitelikte eğilimleri de içerdiğini düşünmektedir.¹²²

Bahsedilen türde bütüncül bir hayat felsefesini olgunlaşmış dini hisle elde etmek mümkündür. Bunun yanında bazı bireyler hümanizm, komünizm ya da başka bir felsefi düşünceyi din olarak değerlendirebilmektedirler. Allport’a göre bu tür felsefi düşüncelerin bazı özellikleri dinle aynıdır. Çünkü samimi olan her çeşit inanç ve amacın çok yüksek düzeyde motivasyon sağlayıp tatmin edici olması, birey için önemli olan varlıksal bütün özellikleri kapsaması mümkündür. Bütün güçlü idealler zihne bütünlük verir ve bireylerin hayatlarını değerli kılar.¹²³

Öte yandan dinin farklı tanımlarına göre farklı değerlendirmelerde bulunmak da mümkün gözükmektedir. Örneğin James’a göre din, “bireylerin ilahi olarak algıladıkları her şeyle yalnızlıklarında yaşadıkları hisler, davranışlar ve tecrübeler yoluyla kurdukları ilişkidir”. Bu tanım dini his için bir çeşit ilah kavramına yönelmeyi gerekli kılarak birçok kapsayıcı dünya görüşü ve ideolojiyi inanç sınıflamasından dışlamaktadır. Whitehead’a göre ise din, “insanın iç hayatının teorisi ve sanatıdır. Din insanın ve objelerin doğasında kalıcı olan ne ise ona bağlıdır”. Bu tanıma göre de ideolojik düşünce biçimleri objelerin doğasında olan kalıcı elementle kısmi olarak ilgilendiklerinden din kategorisinde değerlendirilemezler.¹²⁴

Allport, konuya psikolojik açıdan yaklaşıldığında birçok insanın değişik ideolojilere samimi bir yakınlık gösterdiğinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu tür insanlar dinin dengi olan bir şey keşfetmiş olmalarından dolayı dine ihtiyaç duymuyor gözükabilirler. Allport’a göre ideolojik bir yaklaşım çok kapsayıcı gibi gözükse de olgunlaşmış bir bireyin bakış açısını bütün olarak içermesi zordur. Her şeyden önce dini hissin kapsayıcı olma isteği kişiyi

¹²² Allport, **a.g.e.**, s. 76.

¹²³ Allport, **a.g.e.**, s. 77.

¹²⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 77-78.

hoşgörülü hale getirmektedir. Zira bir kişi tek başına kendi hayatının bütün ihtimal dâhilindeki değerleri içermeyeceği ve anlamın bütün boyutlarını kapsayamayacağını bilir.¹²⁵ Olgunlaşmış dini his ideolojik düşüncelerde görülen ayrıştırıcı, fanatik unsurları içermez. Hoşgörüyü içeren olgunlaşmış dini hissin bütüncül ve kapsayıcı bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.7.5. Dini Hissin Entegral (Uyumlu) Doğası

Allport, olgunlaşmış hissin bütüncül ve kapsayıcı olma özelliğinin sonucu olarak bireyin kendi dini hissini homojen bir model oluşturmasını arzuladığını ifade etmektedir. Kapsayıcılığın tam olmasının yanında dizaynının entegre (uyumlu) olması da olgunlaşmış hissin bir özelliğidir. Öte yandan birbiriyle uyum içindeki bir modeli oluşturmak hayat boyu sürececek bir çabayı gerektirebilir.¹²⁶

Allport, bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: “Modern dünyaya arkamızı dönemeyeceğimize göre bizim bağlandığımız din ne bilim öncesi ne de bilim karşıtı olabilir; o bilimle dayanışma içerisinde olmak zorundadır”.¹²⁷ Allport’a göre böyle bir dayanışmayı sağlayarak çağlar boyu süregelen dini öğretilerin modern çağa uygulanması için özellikle kişilik ve insan ilişkileriyle ilgilenen bilimlerin yardımına ihtiyaç vardır. Bu yardımı din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi sahip oldukları inançlar açısından bireyi ve toplumu inceleyen bilim dalları sağlayabilir.

Bahsedilen türdeki uyum ve dayanışmanın önünde bazı engeller olduğu da gözönünde bulundurulmalıdır. İnsanın özgürlüğü, evrendeki kötülük gibi problemler bilim ve din arasındaki uyumu engelleyebilmektedir. Allport, insanın özgürlüğünün farklılaşmış bir dini hisle harekete geçtiğini, bu özgürlüğünün sınırlarının da kabul ettiği inanca bağlı olduğunu dile getirmektedir. Elindeki olanakları kullanmakta özgür olduğunu düşünen kişi, hiçbir hareket özgürlüğü

¹²⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 78.

¹²⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 79.

¹²⁷ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 88.

olmadığını düşünen kişiye göre daha esnek ve uyumlu davranışlar gösterebilmektedir.¹²⁸

Allport'a göre entegre olmuş bir hissin kötülük problemini kapsamaması zordur. Gerçekte birçok dini his olgunlaşma aşamasında bu problem ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda bazı kişiler dinin etkili bir şekilde uygulanması halinde insanın davranışlarından kaynaklanan kötülüğün ortadan kalkacağı düşüncesini benimsemektedirler. Bazıları ise bu tür bir anlayışın yetersiz olduğunu ve kötülüğün aslında gelişmede bir basamak olarak algılanması gerektiğini düşünmektedirler. Kötülük problemi bir şekilde çözülsün bile birçok kişi masum insanların çektiği acıları bir dini hisle bağdaştırmakta zorlanmaktadır. Allport, her şeye rağmen bu sorunla yüzleşilerek çözümü için çaba sarf edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Dini hissin olgunlaşması da sarf edilecek bu çabaya bağlıdır.¹²⁹

3.7.6. Olgunlaşmış Hissin Höristik (Sezgisel) Özelliği

Olgunlaşmış hissin son karakterinin höristik özellik taşıması olduğunu belirten Allport bu özelliği şu şekilde tanımlamaktadır: “Höristik inanç doğruluğu onaylanana kadar ya da bizim daha geçerli bir inancı keşfetmemize yardım eden, kendisine geçici olarak bağlandığımız inanç biçimidir”.¹³⁰ Allport'a göre bireyin böyle bir inanca sarılma nedeni bu inancın bütün zaman ve mekanda mutlak geçerliliğini göstermesinden çok bireyi zor durumda bırakan sorulara daha mükemmel cevaplar bulmada yardımcı olacağı düşüncesidir.¹³¹

Allport, mutlak kesinlik olmadan bile bireyin bütün samimiyeti ile davranışlarda bulunmasını olgunlaşmış zihnin bir karakteristiği olarak görmektedir. İnsan ertesi güne kadar bile yaşayacağından hiçbir zaman emin olamadığı halde ileriye dönük yaklaşımlarda ve planlamada bulunabilmektedir. Bu noktadan hareketle Allport “inanç bir risktir fakat herkes bir şekilde bu riski

¹²⁸ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 80.

¹²⁹ Allport, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹³⁰ Allport, *Birey Ve Dini*, s. 90.

¹³¹ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 81.

almak zorundadır” demektedir.¹³² Höristik  zellik taşıyan dini hissin ve inancın mutlak doğru olup olmadığı tam olarak bilinemez.  nemli olan bu şartlar altında bireyin samimi olarak bağlandığı inanç prensiplerini en iyi biçimde şekillendirmesidir.

Bireyin hayatını genellikle olasılıklar yönlendirmektedir. Bazı durumlarda olasılıkların sayısal derecelerini belirlemek mümkün olsa da dini alanda bu mümkün değildir. Dini alandaki olasılıklar sayısal değerlerle ifade edilemese de bireyin bir inanca bağlılığı, hayatını yönlendirme konusunda kendisi için yeterli olan kesinliği sağlamaktadır.¹³³

Öte yandan dini his ve inancın mutlak kesinlik içermediğini savunarak agnostik bir tavır sergileyen inançsız kişiler dindarların gözü kapalı bir şekilde inandıklarını düşünmektedirler. Allport ise inançlı bireyin son tahlilde mutlak bir kesinliğe sahip olmadığını bildiğini ifade etmektedir. Dahası, dindar kişi agnostik pozisyona d   n ld ğ nden daha yakındır. Buradaki temel fark  u şekilde özetlenebilir: “Agnostik kişi de aynı açıklıkla varlığın doğasının bilinemeyeceğini kabul eder; fakat dindar kişi ihtimal cephesinde yer almakla birlikte inancın ürettiği enerji ve koruduğu değerleri göz önüne alarak bunları tasdiğin kararsızlıktan üstün olduğunun ispatı olarak düşünür”.¹³⁴

Allport’a göre dini his, bütün nedenlerinin farkında olduğu   phenin risklerini soğukkanlı bir şekilde kabul eder. Böyle hareket ederek faydalı sonuçları olan başarılı davranışları keşfeden dindar bireyin inancı güçlenmeye ba lar ve   pheler derece derece ortadan kalkmaya ba lar.¹³⁵

Allport bazı kimselerin günlük hayatın birçok olasılığına bağlanmalarına rağmen, kesinlik derecesini düşük buldukları için dini fikirlerle meşgul olmak istemediklerini dile getirmektedir. Olgunla mı  dini hissin h ristik özelliği bu

¹³² Allport, **a.g.e.**, s. 81.

¹³³ Allport, **a.g.e.**, s. 82.

¹³⁴ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 92.

¹³⁵ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 83.

aşamada devreye girmektedir. Allport'a göre bütün olasılıkların geçerliliği ispat edilmediği sürece dine karşı geliştirilen eleştiriler temelden yoksundur. Dini bağlılık kesinlikler üzerine ispat edilemeyeceği gibi onun temelsizliğini ispat etmek de mümkün değildir.¹³⁶

3.8. Dini İnancın Zihinsel Sağlığa Etkisi

Bireyin zihinsel sağlığını olumlu yönde geliştirme ya da tedavi etme anlamında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu farklı görüşler arasında bireyi mükemmel olmaktan çok eksik yönleri bulunan bir varlık olarak gören psikiyatri ile din eksenli yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır.

Çeşitli bilim adamları yaptıkları çalışmalarda dindar kimselerin dindar olmayanlara oranla daha yüksek bir mutluluk ve yaşam memnuniyeti seviyesine sahip olduklarını, hayatı etkileyecek travmatik olayların olumsuz sonuçlarından daha az etkilendiklerini gözlemlemişlerdir. Dini inanç ve uygulamaların kişide güvenli bir kimlik duygusu meydana getirerek anksiyete (kaygı) oranını düşürdüğünü ve stres altındayken gerekli olan esnekliği artırdığını, öznel dindarlık algısı arttıkça depresyon düzeylerinin düştüğünü gösteren araştırma sonuçları da mevcuttur.¹³⁷

Yüzyıllardır dinin zihinsel sağlığı iyileştirme yönündeki çabasının daha fazla olduğuna dikkat çeken Allport, kendi dönemi açısından bakıldığında psikiyatrinin bu konudaki çalışmalarının yeni yeni başladığını ifade etmektedir. Allport bu duruma 1880'lerde Charcot tarafından tıbbi psikoterapinin kurulması, 1890'larda Kraepelin tarafından belli başlı zihinsel hastalıklar için bir sınıflandırmanın düzenlenmesi, Freud tarafından geliştirilen metotların bütün psikoloji dünyasına yayılması ve 1930'larda psikosomatik tıbbın gelişmesi gibi olayları örnek olarak

¹³⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 83.

¹³⁷ Ümit Horozcu, "Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", **Milel ve Nihal**, 7 (1), 2010, s. 217-221.

göstermektedir. Bu tür gelişmeler bireyin inançlarının onun zihinsel ve bedensel sağlığını derin bir şekilde etkilediği gerçeğini kabule dayanmaktaydı.¹³⁸

3.8.1. Zihinsel Sağlık ve Psikoterapi

Zihinsel sağlığın normal seyri konusunda psikiyatrinin kaydettiği aşamalar insanın bakış açısını da geliştirmiştir. Psikiyatri sayesinde birey kendini zihinsel problemler içinde acı çekmeye terk etmiyor, fiziksel stres alanındaki baskıyı azaltan bilimin insana acı veren zihinsel stresi de azaltacağı bekleniyordu. Allport'a göre zihinsel sağlığın korunmasında psikoloji ve din kabul edilebilir iki amaçtır. Fakat genellikle dinin mutlaka yardımcı pozisyonda olması ve psikoloji ile asla zıtlaşmaması beklenilmektedir.¹³⁹ Gerçekte ise psikoloji ve psikoterapinin kullandığı teknikler bu tarz bir uyuma engel teşkil edebilmektedir.

Bu konuya dikkat çeken Holm'e göre psikiyatri tedavi yöntemi, dinsel-zihinsel sistemleri çok az dikkate almaktadır. Bu nedenle din psikolojisi sorunlarına yönelik bir yaklaşımı yoktur.¹⁴⁰

Allport, zihinsel sağlık ve hastalığın büyük ölçüde bireyin içinde bulunduğu sosyal duruma bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Allport'a göre psikiyatristler bireyin sosyal dünyasından izole olmuş bir şekilde çalışarak yoğun çaba isteyen problemleri asla çözemezler. Zihinsel sağlık alanında kaydedilen gelişmeler psikiyatristin etkili bir şekilde devlet adamıyla, sosyologla, din görevlisiyle, eğitimciyle, antropologla, psikolog ve doktorla çalışmasını zorunlu kılmaktadır.¹⁴¹ Psikiyatristin sadece kendi mesleki birikimini kullanması bireyin zihinsel problemlerini çözmede yeterli değildir. Bireyin sosyal hayatta temasta bulunduğu diğer meslek mensuplarının tecrübeleri de dikkate alınmalıdır.

Allport, zihinsel sağlığın korunmasında psikoterapi disiplininin uygulayıcısı olan psikiyatristlerin mensubu oldukları tıp camiasından yeterli desteği

¹³⁸ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 86.

¹³⁹ Allport, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁴⁰ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 142.

¹⁴¹ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 86-87.

alamadıklarını düşünmektedir. Zira doktorların çoğu bireyin sahip olduğu inançların onun sağlığını derinden etkilediği gerçeğinin farkında değildirler. Doktorlar genellikle hasta kişi yerine hasta organı tedavi etmeye odaklanmaktadır.¹⁴²

Allport'a göre psikoterapi, kendi yaşadığı dönem itibarıyla, hala genç bir disiplindir. Ayrıca psikoterapistlerin kullandıkları uygulama yollarının çoğu kiliseden ödünç alınmıştır. Son zamanlara kadar sadece kilisenin kişilik problemleriyle ilgilenmiş olması böyle bir etkileşime neden olmuştur. Kilisede görülen dinleme, öğüt ve itiraf ritüeli gibi uygulamalar bir terapi seansından farklı olmasına rağmen aralarında büyük benzerlikler bulunmaktadır.¹⁴³

3.8.2. Psikoterapi ve Din

Allport'un psikoterapi ve din arasındaki ilişkiye bakış açısının Hristiyanlığın kurumları ve sembolleri ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Allport'a göre terapistin uyguladığı teknikler papazın metotları ile benzerlik gösterse de ruhların tedavisi konusundaki çalışmalar kilisenin elinden çıkarak psikiyatristlerin kontrolüne girmektedir. Modern bilimin popülerliği ve tıp alanındaki başarılar bu duruma neden olmaktadır. Öte yandan bireyler bazı seküler nedenler de öne sürebilmektedirler. Bu düşünceler etrafında birey, modern psikiyatriyi benimserken şöyle bir karar verilebilir: "İşte bilimin yeni bir branşı. Eğer Tanrı diye bir şey varsa o sadece doğa yasalarıyla çalışmayı seçti. Doğa tarihi kutsal literatürün sınırlarını terk etti ve kendisini tamamen doğal bilime bıraktı. Bunun gibi biz de zihnin tarihini ve fonksiyonunu yeni psikoloji biliminin eline bırakmalıyız".¹⁴⁴

Allport, tamamen seküler olan bu çözüme karşı ağırlığı olan tek gerçeğin insanın inancının onun zihinsel ve fiziksel sağlığını büyük ölçüde belirlemesi olduğunu düşünmektedir. "Kişinin işi, yakınları, eşi ve yakın geleceği hakkındaki

¹⁴² Allport, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁴³ Allport, **a.g.e.**, s. 87-88.

¹⁴⁴ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 96.

inancı önemlidir; hayatın amaç ve dizaynı hakkındaki inancı daha da önemlidir. Dini inanç temel olan hususlarla ilgilendiğinden dolayı genellikle bütün inançların en önemlisi olarak ortaya çıkmaktadır”.¹⁴⁵

Bu gerçeği kabul eden bazı psikiyatristler dini uzun vadeli bir tedavide en etkili faktör olarak görmektedirler. Bazı terapistlerin her türlü nevrozu çözülmemiş bir metafiziksel konu olarak görme yaklaşımı içinde olduğunu ifade eden Allport, bu durumla ilgili olarak Jung’un 35 yaş üzerindeki hastalarında tespit ettiği dini etkiyi aktarmaktadır: “Son aşamada bütün bu insanların problemi hayatta bir dini perspektifi keşfetmektir”.¹⁴⁶

Yeni dönem psikoterapistlerden birisi olan L. R. Wolberg de dine kişiliği destekleyici bir işlev yüklemektedir. Korku belirtileri altında sıkıntı çeken birisi için dine dayalı bir hayat düzenlemesi hafifletici olabilmektedir. Aynı şekilde, acı veren pek çok tecrübe dinî bir inanç sisteminin yardımı ile atlatılabilir.¹⁴⁷

Allport, din ve terapi arasında ortak noktalar olduğunu vurgulamaktadır. Din ve terapi, kişilikte büyük bir bütünlük ve düzende ısrar etmeleri açısından benzerlik taşımaktadır. Ayrıca her ikisi de sağlıklı zihnin hisleri hiyerarşik bir düzen içerisinde olması ve bu hislerden birinin diğerlerinden üstün his olarak baskın durumda bulunması görüşünü paylaşmaktadır. Bununla birlikte Allport, psikoterapinin güçlü ve merkezi nitelikteki bir amacın dini bir karakter taşıması konusunda ısrarcı olmadığını belirtmektedir. Psikoterapi açısından hayata düzen ve enerji vermeleri şartı ile aile, sanat, spor ve işle ilgili hisler aynı ölçüde iyidirler.¹⁴⁸

Allport, din ve psikoterapinin zihinsel sağlığın iyileştirmesinde kullandıkları metot farklarına dikkat çekerken “aşk” kavramına atıfta bulunmaktadır. Ona göre “en büyük psikoterapötik güç olan aşk profesyonel psikiyatrinin yaratabileceği,

¹⁴⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁴⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁴⁷ Holm, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁴⁸ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 97.

merkezileştirebileceği ya da serbest bırakabileceği bir güç değildir”.¹⁴⁹ Aşkın iyileştirici gücünü bilmesine rağmen teorik olarak psikoterapi bu konuda insani bir hassasiyete sahip gözükmemektedir. Nitekim psikoterapistler hastalarının ihtiyaç duyduğu sevgi paylaşımını sağlamakta çok başarılı olamamaktadırlar. Oysa sevmeye ve sevilmeden kaynaklanan güven içinde olma duygusu hayatın her döneminde bütün varlığın temeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikoterapik metotların aksine din, hayatın tamamen aşka dayalı bir yorumunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁰

Bu tür farklılıkların bilimin analitik doğasından kaynaklandığını düşünen Allport’a göre ruhların tedavisinde psikoterapi, dini yaklaşımı reddederek zihnin reaktif durumları olan nefret, saldırganlık, kontrol dışı cinsellik üzerinde yoğunlaşmayı daha gerçekçi bir tavır olarak algılamaktadır.¹⁵¹

3.8.3. Zihinsel Sağlık Açısından Çatışma ve Bilinç

Bilinç, bireyin düşünme, karar verme ve dikkatle ilgili düşünce süreçlerini ilgilendiren zihinsel aktivite ve yüksek beyin fonksiyonlarını ifade etmektedir. Bilinç, bireyin soyut kavramları fark edebilmesi anlamına da gelmektedir. Bu bakımdan bir yetişkini çocuktan ayıran şey bilince sahip olması, yani kendisinde gerçeklik düşüncesinin yerleşmiş olmasıdır.¹⁵²

Kişilik içindeki çatışmanın yansımaları bireyde birtakım zihinsel rahatsızlıklara neden olmaktadır. Zihinsel sağlığa zarar veren çatışmaların çoğu bireyin ahlaken zorunlu olarak algıladığı davranış tarzından kaynaklanmaktadır. Süper ego (vicdan) ya da bilinç olarak adlandırılan ahlak, her türlü ciddi çatışma ile bağlantılıdır. Bu noktada Allport, ihlalkâr bilincin ve süper egonun sonuçlarının farklı şekillerde adlandırıldığına şöyle işaret eder: “İhlalkâr bilincin

¹⁴⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁵⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁵¹ Allport, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁵² Tarhan, **a.g.e.**, s. 145.

sonuçları geleneksel olarak ‘günah’ olarak adlandırılır. İhlalkâr süper egonun sonuçları modern jargonda ‘suçluluk fiilleri’ diye terimlendirilir”.¹⁵³

Sonuçları farklı şekillerde adlandırılmakla birlikte süper ego ve bilinç bireye birtakım sorumluluklar yükleyen, bunların ihlali durumunda vicdani rahatsızlık hissetmesine neden olan mekanizmalardır. Bununla birlikte neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkındaki özel fikirler doğal değildir ve geneli ilgilendirmemektedir. Allport’a göre bu durum kültürler ve bireylerin çok değişken olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin dini bilincin günah, tövbe, affedilme gibi özellikleri evrensel nitelik taşımakla birlikte bir dinin yasakladığı bir durum başka bir dini bilinci rahatsız edecek bir emir olmayabilir.¹⁵⁴

Allport, bilincin erken dönem oluşumunda ebeveyn tutumlarının etkilerine değinmektedir. Anne-babanın zaman zaman ceza veya tehditle güçlendirdiği öğretim tarzı ile yetişen çocuk, bazı davranışları yapması bazı davranışlardan da kaçınması gerektiğinin nedenlerini bilmemektedir. Çocuk karşılaştığı kısıtlamaları bir karışıklık ve dışarıdan yapılan dayatmalar olarak algılamaktadır. Bu nedenle Allport, çocukluk dönemindeki süper egoyu anne-baba kaynaklı emirlerin problemleri bir deposu olarak görmektedir.¹⁵⁵

Kişiden kişiye değişen bir süre sonunda birey, çocukluk döneminden itibaren karşılaştığı kısıtlamaları içselleştirerek bunları dışarıdan dayatılan emirler olarak değil yapılması gereken doğru şeyler olarak algılamaya başlamaktadır. Olgunluk döneminden itibaren de bir şeyin emir olduğu için yapılması ile doğru olduğu için yapılması arasındaki katı farklılık hissi artmaya başlayacaktır. Bu noktadan itibaren doğru olduğu için yapılması gerekli bir şeyin ihlali durumunda bireyin duyduğu rahatsızlık hissi, toplum yasalarının ihlali durumunda duyduğu fiziki ceza görme korkusundan tamamen farklı hale gelmektedir.¹⁵⁶ Burada bireyin

¹⁵³ Allport, **Birey ve Dini**, s. 104.

¹⁵⁴ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 98.

¹⁵⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁵⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 100.

çocukluğundan itibaren almış olduğu ahlaki terbiye unsurlarını içselleştirmesi ve bunları ihlal ettiği zamanlarda vicdani rahatsızlık duyması durumu söz konusudur.

Konuyu dini bağlamda sorgulayan Allport'a göre bilinç, hiçbir şekilde tamamen dinin tekelinde olan bir fenomen değildir. Nitekim güçlü bir bilince sahip oldukları halde kendilerini ateist olarak tanımlayan insanlar da mevcuttur. Bu gibi durumlarda toplumsal değerlere olan inanca bağlı toplumsal bilincin varlığından söz etmek mümkündür. Aynı şekilde bireylerde mesleki değerlere olan inanca bağlılıktan kaynaklanan mesleki bilinç durumları da görülebilir. Bilim adamının bilimsel bilince ya da sanatçının sanatsal bilince sahip olması bu türden durumlardır. Bireyler sahip oldukları bilincin kendine özgü temel değerlerini korumaya çalışırlar. Böylece bilinç, bireyin davranışları ve sahip olduğu değer yargıları arasındaki uyumun bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁷ Bireyler sahip oldukları farklı toplumsal, mesleki ve ahlaki değer yargılarına uyumlu davranışlar gösterme eğilimindedirler. Bu nedenle Allport, sadece dini bilinçten söz etmenin doğru olmayacağını düşünmektedir.

Bununla birlikte farklı türleri bulunsa bile Allport'a göre bilinç parçalara bölünmemelidir. Çünkü birey bütün olduğu gibi bilinç de bütündür. Zihinsel sağlık için bilincin diğer hisler kadar olgunlaşmış olması gerekir. Olgunlaşmış bilinç gerçek anlamda yetişkinlik ve çocukluk konularını birbirinden ayırt edebilir. Allport, bu ayırım gerçekleşmediğinde çocukluk dönemindeki suçluluk duygularının izlerinin bireyi rahatsız etmeye devam edeceğini düşünmektedir. Bu açıdan psikoterapistin en önemli görevi, bireyin bilincinin olgunluk değerlerini yeniden oluşturmak için, rahatsızlık veren çocukluk kalıntılarını ortadan kaldırarak bireyi bunlardan özgürleştirmektir.¹⁵⁸

Bilinç konusunda değinilmesi gereken noktalardan biri de bu kavramın zihinlerimizde din kavramı ile sık sık karıştırılmasıdır. Allport, bu durumun bireyin hayatında dini hissin önemli olması ve hayatının her alanını

¹⁵⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁵⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 101-102.

kapsamasından kaynaklandığına işaret etmektedir. Gerçekte dinsiz insanların da kendilerine özgü bir bilinçleri olduğu mutlaklıdır. Bu yüzden bilinç ve din aynı anlamları karşılayan kavramlar değildir. Ayrıca dini hissin birçok özelliği bilinçle doğrudan ilgili değildir. Örneğin tapma, güven, sükuna erme gibi zihinsel nitelikli birçok dini durum ahlakı içermemektedir.¹⁵⁹

3.9. Şüphenin Doğası

Şüphe her şeyden önce iman ve güvene götüren yolda aşılması gereken bir mesafe olarak bireyin karşısına çıkmaktadır. Şüphe, bir hüküm verme durumu olan inançtan önce gelen, başka bir alternatifin farkında olmanın bir sonucu olarak iki alternatif arasında gidip gelen zihinsel bir durumdur.¹⁶⁰

İnanç ve inançsızlık arasındaki çatışma insanlık tarihi boyunca karşımıza çıkan bir durumdur. Tarihsel süreç içerisinde bazı dönemlerde dini inanç formları hâkim güç haline gelirken bazı dönemlerde de şüphe yükselen taraf olmuştur. Allport, içinde bulunduğumuz modern çağın bir şüphe ve inkâr dönemi olduğunu ifade etmektedir.¹⁶¹

Tarhan'ın da belirttiği gibi çağımızda “Tanrı'nın varlığını kanıtlarıyla bilmek istiyorum. Neden ibadet etmek zorundayım? Öldükten sonra hayat var mı?” şeklindeki sorular, geçmiş çağlardan daha fazla gündeme gelebilmektedir. Öte yandan günümüzde inanç sistemleri, Tanrı'nın varlığını tartışamaz ve ibadetlerin nedenlerini sorgulanamaz kabul etmeleri durumunda pozitif bilimin ağır eleştirilerine de maruz kalabilmektedir.¹⁶²

İnanç ve inançsızlık arasındaki çatışmanın bütün dönemlerde görülebilen ortak bir zihinsel durum olduğu psikolojik bir gerçekliktir. İnanç, bireyin kendisine saygı duyduğu duygusal bir objenin tasdik edilmesi olarak ifade edilebilir. Allport, duyguların eşlik ettiği inancın yanında objelere bir çeşit

¹⁵⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁶⁰ Hanifi Özcan, **Epistemolojik Açıdan İman**, 3. bs., İstanbul, İfav Yay., 2002, s. 47.

¹⁶¹ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 113.

¹⁶² Tarhan, **a.g.e.**, s. 92.

primitif güven duyma şeklinde ayrı bir inanma biçiminin de bulunduğunu belirtmektedir. Bu çeşit inanç biçimi özellikle çocukluk döneminde daha belirgin durumdadır. Zira bu dönemde birey kendisine söylenilen her şeye güven duyma ve inanma eğilimi göstermektedir. Bu şekilde primitif güvene dayanan inanç, inançsızlık ya da şüphe durumlarından daha önce ortaya çıkmaktadır.¹⁶³

İnançsızlık ise genel olarak negatif ve reddedici bir tavır biçimidir. İnançsızlık, inanç diye sunulan şeye duyulan arzunun tecrübe edilmesinden sonra gelmektedir. Şüphe de inançsızlık gibi zihinsel hayatın ikincil bir durumudur. Fakat bu durum kanıtın önceki bir inançla ya da bir inancın diğeri ile çatışması sonucu ortaya çıkan düzensiz ve tereddütlü bir reaksiyondur. İnançsızlığın şüpheden daha kesin ve bütünsel olduğu söylenebilir. Allport'a göre şüphenin inançsızlığın erken bir aşaması olması ve ikisinin de aynı psikolojik kaynaktan gelmesi nedeni ile zihnin bu iki durumu birlikte incelenmelidir.¹⁶⁴

Allport, şüphenin öncelikli olarak primitif güvenden kaynaklandığını düşünmektedir. Primitif güven duygusunun olduğu çocukluk döneminde inançların sağlam olarak şekillenmesi güç bir durumdur. Yetişkin birey için ilk inanç ve şüphelerin nedenlerinin gerçekçi olmaması çok önemli değilken çocuk için bu durum çatışmalara yol açabilmektedir. Özellikle yetişkinlik öncesi dönemde benmerkezci bir duaya karşılık alamama, gelişen tecrübe ile teolojik fikirlerin dezavantajlarını test etme gibi durumlarda bu çatışmalar daha belirgin hale gelmeye başlamaktadır.¹⁶⁵ Benmerkezci tutumlara sıkça rastlanılan dini gelişimin ilk aşamalarında kişisel çıkarların ihlali sonucunda şüphe ortaya çıkabilmektedir. Dualarının kişisel beklentileri için anında tatmin edici sonuçlar alamadığını gören bir çocuk, bütün algılamalarına ve dini arayışına güvensizlik duyarak bunları bir seferde durdurabilir.¹⁶⁶

¹⁶³ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 114.

¹⁶⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 114-115.

¹⁶⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁶⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 119-120.

İnanca karşı yetişkinlik döneminde takınılan katı negatif tutumlar da benzer şekilde aşırı bir duygusallık tarafından belirlenmektedir. Allport, dua ederken yanında bir bombanın patlaması sonucu kör olan bir askerin yaşadığı travmayı bu duruma örnek göstermektedir. Bir savaş gazisinin duanın mermileri durdurmadığı, hem dindarı hem dinsizi vurduğunu dile getirmesi de aynı türden başka bir örnektir. Diğer insanlar da kendi hayatlarında sahip oldukları dini hisleri alt üst eden olaylarla karşılaşabilmektedirler. Bu gibi durumlarda yaşanan şiddetli travmalar bireyin dini inanç bağlamındaki olumlu tavrını olumsuzla çevirebilmektedir.¹⁶⁷

Nitekim Vergote'a göre de "dini tutum ve davranışları canlandıran insanî güdülenmeler hayal kırıklığı, isyan ve inançsızlık haline dönmeye hazırdırlar". Bu nedenle dini inanç bağlamında düş kırıklığına uğramış insanlar mevcuttur. Onların anlayışlarına göre, dünyadaki kötülük Tanrı'ya imanı imkânsız veya şüpheli hale getirmektedir.¹⁶⁸

Allport, hayatın birçok döneminde din konusunun güçlü kişisel ihtiyaçların ortaya çıktığı anlarda bireyin aklına gelebildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte kişisel çıkarlar etrafında odaklanan inanç kırılmaya mahkûmdur. Bu nedenle Allport'a göre inancın devamlılığını sürdürmesi için kişisel ihtiyaçların ötesinde bir evrene uzanması ve çıkarları aşan değerlere dayanması şarttır.¹⁶⁹

Şüphenin ardından gelen inançsızlığın boyutlarından biri de ateizmdir. Allport'a göre kendilerini ateist olarak adlandıran kişiler, genel kabul gören Tanrı anlayışına inanmamaktan başka hiçbir neden ileri sürmemektedirler. Bu bakımdan ateizm aslında dinin bir antitezi değildir. Dine karşı saldırganca tavır gösteren ateist gerçekte hayatındaki derin dini ilgiyi kamufle edip bastırma davranışı sergilemektedir. İnanç ve inançsızlık bağlamında yaygın görülen zihinsel durumlardan biri de dinsel agnostisizmdir. Allport, bu tür bir tavır sergileyen

¹⁶⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 117-118.

¹⁶⁸ Vergote, **a.g.e.**, s. 172.

¹⁶⁹ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 120.

bireylerin zihinlerini özgürce kullanmak için kurumsal dine tepki gösterdiklerini; fakat bireysel ahlaki davranış standartlarını koruduklarını ifade etmektedir. Bu kişilere göre din, zihnin özgürce kullanımını sınırlayan bir kurallar sisteminden başka bir şey değildir. Ayrıca kurumsal dinin tarihi içerisinde geçmişe doğru gidildiğinde görülen bazı din mensuplarına karşı yapılan işkence ve haksızlıklar; inançsızlara karşı girişilen soykırım vb. durumlar da din adına başarısızlık olarak görülmektedir.¹⁷⁰ Din adına başarısızlık olarak görülen bu gibi durumlar bireylerde dini açıdan şüpheyne yol açabilmektedir. Allport bu tür şüpheleri rasyonel, bilimsel ve referansiyel şüphe olmak üzere üç ayrı grupta değerlendirmektedir.

3.9.1. Rasyonel Şüphe

Rasyonel şüphe dini arayışın kökenleri ile ilişkilendirilen bir şüphe biçimidir. Daha çok bireyin şüphelerini aklileştirme çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkan bu durum inancın aklileştirilmesinin tersi bir özellik taşımaktadır.¹⁷¹

Bireyin korku içgüdüsüne karşı koruyan bir Tanrı düşüncesi geliştirmesi, hayatta kaybettikleri şeyler için bunların karşılığını göreceği bir ahiret hayatı kurgulaması, bedensel arzuların tatmini gibi durumlar dini arayışın kökenleri olarak sayılmaktadır. Allport'a göre dinin kökenleri hakkındaki bu tür düşünceleri öğrenen birey kendi öfkesi, korkusu, karakteri ve kültürel telkinin kökenleri konusunda birtakım şüpheler geliştirebilmektedir.¹⁷² Çocukluk döneminden itibaren içinde hissettiği duyguları ve kendisine öğretilenleri incelemeye başlayan birey bunların rasyonel olup olmadığını sorgulamaya başlar. Bu sorgulama sonunda ulaşılan şüphe rasyonel şüphe olarak ifade edilebilir.

Allport'a göre dinin kökenleri hakkındaki bilgileri öğrendikten sonra bireyin bunların geçerli ve rasyonel olmadığını iddia etmesi gerçekçi bir tutum değildir.

¹⁷⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 118-119.

¹⁷¹ Allport, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁷² Allport, **a.g.e.**, s. 123.

Zira dinin kökenleri üzerine yapılan konuşmalar inancın geçerliliği noktasında bir dayanak oluşturmamaktadır.¹⁷³

3.9.2. Bilimsel Şüphe

Bilimsel şüphe, bilim adamının mesleki alışkanlıklarından kaynaklanan şüphe türü olarak ifade edilebilir. Bilim adamının bir özelliği olan şüphe etme onun din hakkındaki bakış açısını da etkileyebilmektedir. Bu şüphe türü bilim adamları ve entelektüellere özgü gibi görünse de evrensel eğitim metotları yoluyla bilimsel düşünce alışkanlıkları bütün topluma yayılmaktadır.¹⁷⁴

Allport, bilimsel şüphenin temel nedenlerini bilim adamının sadece mesleki formasyonları ile sınırlı ilgilerinin bulunması ve gerçeğin keşfedilmesi için kabul edilebilir çok az tekniğe güvenmek zorunda olması şeklinde özetlemektedir. Bilim adamı Tanrı'nın varlığı gibi bir hipotezin, yaptığı bilimsel çalışmalara yardımı dokunmayacağı düşüncesi içerisindedir. Öte yandan bilim adamı teknik bir gereklilik olarak kendisini araştırdığı konunun dışında tutmak zorundadır. Bu yüzden din gibi kişisel ilgilerin bilime müdahalesine izin verilmemektedir.¹⁷⁵

Allport'a göre mesleki alışkanlıklarının yanı sıra disiplinli, çalışkan ve zeki bir kimse olarak bilim adamı büyük bir olasılıkla ahlaklı bir kişidir. Ahlakı kendisinde gören bilim adamı dinin toplumsal anlamda iyi yaşamak için şart olmadığı sonucuna ulaşabilmektedir. Onun inancı kendisine özgü sosyal bir inançtır. Bilim adamına göre barış ve zenginlik eğitimden, yüksek hayat standartlarından ve rasyonel olarak planlanmış sosyal organizasyondan kaynaklanmaktadır. Bu gelişmelerin sağlanması ile insanlar kurtuluş için başka arayışlar içine girmeyeceklerdir.¹⁷⁶

Allport, dini bir çerçeveden bakıldığında bilim adamının mesleki düşüncelerini hayatın diğer parçaları ile koordine etme yeteneklerinin zayıf

¹⁷³ Allport, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁷⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁷⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 126-127.

¹⁷⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 127.

olduğunu ifade etmektedir. Bilim adamının sınırlı mesleki alışkanlıklarını uzun süre kullanması da bazı hassasiyetlerini zayıflatabilmektedir. Günlük hayat içerisinde bir amacın benimsenmesi, ahlaki birtakım bağlılıklar, aşkın pozitif gücü gibi kesin olarak bilimsel temellere dayanmayan durumlar söz konusu olmaktadır. Hayatın duygusal hassasiyetleri gibi din de kendisini kesinlik üzerine dayandırmayı düşünemez. Oysa bilim adamının yaptığı doğrulamalar açık, kolay ve kesin türdendir.¹⁷⁷ Her konuda öncelikle bilimsel kesinlik derecesini gözönünde bulunduran bilim adamının kendi mesleki alışkanlıklarına göre konumlandırımadığı duygusal hassasiyetlerden biri de dini konulardır. Bilim adamının bu tür konulara mesleki şüphe ile yaklaşması dini alandaki bilimsel şüpheyi ortaya çıkarmaktadır.

3.9.3. Referansiyel Şüphe

Allport, referansiyel şüpheyi bilimden kaynaklanmakla birlikte daha çok sağduyu ile ilişkilendirilen en yaygın şüphe türü olarak tanımlamaktadır. Referansiyel şüphe bilimsel kanıtın kabul edilebilir standartları ile dini öğretinin özel içeriği arasında devam eden çatışmanın bir ürünüdür.¹⁷⁸

Bu şüphe türü dini yaşam biçimine ya da dini değerlerin yorumuna meydan okuma şeklinde olmamakla birlikte modern çağda yaşayan bireyin zihninde cehennem ateşinin korkutuculuğu, cennetin nimetleri, vücudun dirilmesi, mucizelere dair geleneksel ifadelerin anlaşılması sırasında ortaya çıkabilmektedir. Bu tür ifadelerin motomot bir şekilde anlaşılmaya çalışılması standart normlar içerisinde zordur.¹⁷⁹

Allport'a göre dindarlar kabul ettikleri inanç sistemlerinin bazı ifadelerini anlaşılmaz ve belirsiz bulmaktadırlar. Zira dini öğretinin içeriği üzerinde düşünürken birçok kişi metaforik açıklamalar konusunda tereddüte düşebilmektedir. Allport bu tür tereddütlerin pozitivizmin bireyleri eleştirel

¹⁷⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁷⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁷⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 133.

tavırlara yöneltmesi nedeni ile oluştuğunu ifade etmektedir. Metafizik fikirler, ahlaki ilkeler ve doğaüstü kavramlar üzerinde konuşmayı yasaklayan pozitivizm, gerçeklik hakkında duyular yolu ile doğrulanamayan bütün görüşleri eleştiriye açık hurafeler kategorisine koymaktadır.¹⁸⁰

Allport, bu konudaki problemin temel kaynağı olarak dinin bilimin kullandığı zaman ve mekâna dayalı birçok işareti kullanmak zorunda oluşunu göstermektedir. Örneğin miracın cennete doğru bir yükselme, dünyanın sonunun zaman içinde kesin bir olay, cehennemin bir düşüş, cennetin yükseklerle açılan bir koridor olarak sembolize edilmesi anlayış açısından bazı zorluklara neden olabilmektedir. Kutsal metinlerde ve geleneklerde anlamsız gözüken bazı ifadelerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Öte yandan bu durum kişiden kişiye farklılık gösterebilen bir karakterdedir. Bu nedenle bir dinin özel bir sembolünün açık olmayışına dair şüpheler bireyler düzeyde olmaktadır.¹⁸¹

Şüphenin daha çok dini hissi ifade eden imaj ve sembollerden kaynaklandığına işaret eden Allport'a göre içerikle ilgili problemlerin çözümü bireyin zihninde istikrarlı bir şekilde yer eden dini niyete bağlıdır.¹⁸²

3.10. İnancın Doğası

Günlük hayatta hem kesin olmayan bir bilgi veya kanaat hem de somut gerçeklere dayanan bir hükmün ifadesi olarak kullanılan inanç kelimesi, geniş anlamda ihtimalin bütün derecelerini içerisine alırken daha özel ve dar anlamda şüpheden ayrılmış tam bir kabul ve tasdiki belirtmektedir.¹⁸³

Bilgi ve imanın temelini oluşturan zihni bir aşama olan inanç, muhtemel iki taraftan birinin kesin olarak tercih edilmesi şeklinde de tanımlanmaktadır. İnancın oluşumunda etkili olan faktörler ise iç ve dış faktörler olarak iki grupta ele

¹⁸⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁸¹ Allport, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁸² Allport, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁸³ Peker, **a.g.e.**, s. 71.

alınmaktadır. Zihin, irade ve duygular iç faktörleri; başkalarının sözleri ile bireyin kendi tecrübeleri ve tanıklığı dış faktörleri oluşturmaktadır.¹⁸⁴

Allport'a göre inanç üç aşamalı bir gelişim süreci göstermektedir. Bu aşamalardan ilki daha çok çocuklarda görülen işlenmemiş kabul şeklindeki aşamadır. Çocukların ilk dini inançları “sözlü realizm” olarak ifade edilen, herhangi bir ayırım yapmaksızın her duyduğuna inanma şeklinde gerçekleşmektedir. İnanç gelişiminin ikinci aşaması ilk aşamayı kesen bir karakterdedir. Bu aşamada rasyonel düşünme yeteneğinin etkisi ile bireyin hayatına her çeşit şüphe girmeye başlar. Üçüncü aşama ise üretici düşüncüyü karakterize eden şüphe ve kabullerin dışında büyüyen olgunlaşmış inanç aşamasıdır.¹⁸⁵

Bireyin inançlarının onun değerleri ve hisleri ile birlikte geliştiğine dikkat çeken Allport, bütün pozitif hislerin bir inancı kapsadığını ifade etmektedir. İnsanlar inanç olmaksızın sadece duyguları ile hareket eden varlıklar değildirler.¹⁸⁶

3.10.1. İnanç ve Güven

İnancın gelişim aşamalarını sıralayan Allport, inançla (belief) ilişkilendirilen güven (faith) kavramını da ele almaktadır. Allport'a göre kendilerinden daha az emin olunan inançlardan söz edildiği zaman genelde güvenden bahsedilmektedir.¹⁸⁷ İslamî gelenekteki “tasdik etmek, boyun eğmek, güvenmek” anlamlarına gelen “iman” kavramı güven (faith) kavramı ile aynı durumu ifade etmektedir. İnanç, bilgi, kanaat ve imanı içine alacak şekilde daha genel bir anlam ifade ederken, iman daha özel bir anlamda kullanılmaktadır. Bireyin

¹⁸⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 55-59.

¹⁸⁵ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 139.

¹⁸⁶ Allport, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁸⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 140.

doğrulanmasını bizzat imkânsız bulduğu inançlar iman ya da diğer bir ifade ile güvenin konusunu oluşturmaktadır.¹⁸⁸

Genellikle bu kelimeler birbirinin yerine kullanılsa da iman (güven), inançtan daha çok sevgi ve aşkı anımsatmaktadır. Bu durum dini alanda kullanılan güven ve inanç kavramları karşılaştırıldığında ön plana çıkmaktadır. Örneğin sorulduğunda Tanrı'ya inandığını söyleyen bireylerin bu cevabı mekanik olarak gözükmekte ve dini hissin arkasındaki bu ifade basit olarak algılanabilmektedir. Öte yandan “Tanrı'ya güvenim var” dediği zaman dini hissin bireyin kişilik yapısında önemli bir yer tuttuğu kesinlik kazanmaktadır.¹⁸⁹

Bu noktada Allport, iman (güven) kavramının psikolojik olarak basit inanca göre daha karmaşık bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu kavram her türden hisle bağlantılı olarak kullanılmasına rağmen karakteristik olarak dini his ile ilişkilidir.¹⁹⁰

3.10.2. Dini His ve Dini Niyet

Olgunlaşmış dini his diğer gelişmiş ilgi sistemleri gibi kişilik yapısı içerisindeki bir ilgi sistemidir. Diğer olgunlaşmış duygular gibi dini hissin de iyice farklılaşmış bir karakterde olduğunu vurgulayan Allport'a göre bu durum bireyin değişik zamanlarda dini hissi oluşturan alt parçalarını ve bunların ilişkilerini gözden geçirmesini ifade etmektedir. Bireyin hayatında motive edici bir rol oynaması nedeni ile dinamik sayılan dini his aynı zamanda diğer hislere göre daha kapsayıcıdır. Öte yandan bireyin hayatına bütün olarak yön vermeyi amaçlayan dini his özgün bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹¹

Din psikolojisi açısından dini hisle bağlantılı olan dini niyet kavramını açıklamada Allport, kavramın temelini oluşturan niyet kelimesinden yola çıkmaktadır. Niyet, bireyin kendisi tarafından algılanan bir amaca ulaşmak için

¹⁸⁸ Hökelekli, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁸⁹ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 140.

¹⁹⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁹¹ Allport, **a.g.e.**, s. 141.

gösterdiği zihinsel bir davranıştır.¹⁹² Allport, bir amaca ulaşmak istemenin bu amaca götürecek uygun araçları da isteme anlamına geldiğini belirtmektedir. Dini niyet bağlamında Tanrı'yı istemek gibi büyük amaçlar, uygun araçların kullanılmasını sağlayacak küçük niyetlere eşlik etmektedir. Bu bakımdan bireyin dini pratiklere, dua ve itikâdi konulara karşı özel tavırları bütün hissin daha genel niyetini uygulayacak desteği sağlamaktadır.¹⁹³

Niyet konusundaki önemli durumlardan biri de niyetin vurgusunun geleceğe yönelik olmasıdır. Bu yüzden Allport, niyeti “olgunlaşmış hislerden kaynaklanan geleceğe yönelik arzular” olarak ifade etmektedir. Kişiliğe tutarlılık ve bütünlük kazandıran da bu tür uzun vadeli amaçlardır.¹⁹⁴ Geleceğe yönelik arzu ve amaçların olgunlaşmış dini histen kaynaklanması durumunda niyet kavramı dini niyete dönüşmektedir. Tanrı'yı sevmek, Onun da sevgisini kazanmayı istemek bu tür bir niyettir. Bu niyetlerin gerçekleşmesi için dindar birey dini pratikleri bir araç olarak kullanmaktadır.

Allport'a göre dini niyet, standart bir biçimi olmayan değişken bir fenomendir. Bu değişkenlik dini niyete ulaşma yolunda uygulanan pratiklerin de farklılık göstermesine neden olmaktadır. Örneğin bireyin yoğun olarak ihtiyaç duyduğu bir ilgi dini hisle temasta olduğunda dua; rahatlama ve minnettarlık duyma durumunda şükür; bir suçluluk duygusundan kurtulmayı istemede tövbe ve pişmanlık niyetlerini doğurmaktadır.¹⁹⁵

3.10.3. Dua ve Dini Ritüeller

Bireyin tabiatüstü varlıkla çeşitli şekillerde iletişime girme etkinliği olarak tanımlanan dua, sembolik bir nesne vasıtasıyla dini niyeti uyaran anlamlı bir jest olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁶ Duayı, özellikle de istek duasını (*petitionary prayer*) din psikolojisinin kalbi olarak görenler olmuştur. Tarih boyunca inananlar duayı

¹⁹² Allport, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁹³ Allport, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁹⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁹⁵ Allport, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁹⁶ Vergote, **a.g.e.**, s. 236.

Tanrı ile kendileri arasında bağlantı kurmanın en uygun yolu olarak değerlendirmişlerdir.¹⁹⁷ Görünüşte tek yönlü gibi olan duada, sadece dua eden tarafından anlaşılabilecek bir yol ile karşılık alma beklentisi vardır. Duayı canlandıran anlamlı niyet, insan neye ihtiyacı olduğunu bilmeseyse bile, “eksiklik şuuru” dur. Bu eksikliğin doğurduğu gerginlikler dua yolu ile giderilmeye çalışılmaktadır.¹⁹⁸

Psikolojik bütünlüğünün bozulduğunu hisseden ve şiddetli sıkıntı yaşayan birey, kendisine zihinsel bir sığınak oluşturduğunda kaygılarını azaltabilmektedir. Örneğin ölüm anksiyetesi ve oluşturduğu panik neticesinde beyne doluşan olumsuz düşünceler Tanrı ve koruyucu melek inancı ile aşılabilmektedir. Amerikalıların, “Siperde ateist yoktur” sözü de bu durumu özetlemektedir.¹⁹⁹

Duanın özellikleri ile dua sırasında bireyde meydana gelen psikolojik değişme ve süreçlere bakıldığında genel bir çerçeveye sahip olduğu görülmektedir. Dikkatin dua edilen varlığa çevrilmesi, dua edenin güçsüzlük bilinci içerisinde teslimiyeti ve korunma, bağışlanma, arzularına ulaşma gibi durumları dilemesi bu çerçeveyi oluşturmaktadır.²⁰⁰

Allport, duanın birey tarafından niyetinin son sınırını içeren ve kendisini Tanrı’ya ulaştıran bir araç olarak algılandığını dile getirmektedir. Genellikle dua, bireyin bir yardım beklentisi veya yöneldiği dini objeden gelecek bir cevap umudu ile bağlantılıdır. Karşılıklı olmayan bir ilişkinin benimsenmesinin birey açısından zor olduğuna işaret eden Allport, dua eden bireyin niyetinin objesi olan Tanrı’nın kendisine uzatacağı bir yardım eli olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.²⁰¹

¹⁹⁷ Donald Capps, İstek Duası (Petitionary Prayer) Psikolojisi, çev. Ümit Horozcu, **İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 12, İstanbul, 2005, s. 157

¹⁹⁸ Hökelekli, **a.g.e.**, s. 212.

¹⁹⁹ Tarhan, **a.g.e.**, s. 102.

²⁰⁰ Peker, **a.g.e.**, s. 124.

²⁰¹ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 152.

Allport, duanın genellikle bireyin tamamlanmamışlık duygusunun bir ifadesi olduğunu dile getirmektedir. Hiçbir insan sevmeyi ya da sevlmeyi yeterli görmez. O her zaman daha fazla sevgi ister. Allport bu yüzden bireylerin sık sık dua edip ibadetle meşgul olduklarını düşünmektedir. Öte yandan birey korkunun kendisine üstün geldiği durumlarda da bu korkuyu tanımlama ve ondan kurtuluşa erme niyeti ile dua etmektedir.²⁰²

Dini niyet üzerinde yoğunlaşma araçları olan dua ve dini ritüellerin birçok şekli mevcuttur. Dini niyetin üzerinde yoğunlaştığı dini objeye göre dua ve ritüeller farklı düşünce biçimleri ekseninde ortaya çıkmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde dini niyet, her zaman merkez obje olan Tanrı'nın bireye yardım eli uzatarak cevap vermesi şeklinde bir gereklilik hali arz etmemektedir. Hinduizm'de hiçbir tabiatüstü gücün ibadet ya da duadan etkileneceğinin düşünülmemesi, Jainizmin mekanik ve bilinçdışı bir evrenin dışında hiçbir Tanrı'yı kabul etmemesi, Budizm'de ise Tanrı'nın bireye cevap vermesi şeklinde bir inancın bulunmaması bu duruma örnek gösterilebilir. Bu inanç sistemlerini benimseyen bireyler evrenle uyumlu zihinsel durumları elde etmek, arzu ettikleri duruma yaklaşmak, huzur bulmak gibi amaçlarla kendilerine el uzatılıp yardım edileceği beklentisi içinde olmadan dua etmektedirler.²⁰³

Dini ritüeller de dua gibi niyeti merkez alarak onun bir ifadesi şeklinde ortaya çıkan davranışlardır. Dini ritüeller niyetin somutlaşmış biçimleri olmaları yanında kendisine bağlanan inancın kontrolünde sergilenen davranışlardır. Dini ritüellerde niyeti somutlaştıran ilahi, dini dans vb. semboller kullanılmaktadır. Kaynağını beslenme, ölüm, sarhoşluk gibi durumlardan alan semboller niyetle insanın mükemmelleşmesini sağlayan araçlar haline gelmektedirler.²⁰⁴

Allport, insanların çoğu için dini arayışta yalnız olmanın ağır bir yük olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bireyler, dini fikirlerini diğerleri ile ortak

²⁰² Allport, **Roots of Religion**, s. 17.

²⁰³ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 152.

²⁰⁴ Allport, **a.g.e.**, s. 153.

bir semboller sistemi altında paylaşma düşüncesi içindedirler. Diğer insanlarla yapılan paylaşım bireye dini fikirlerini öğretir. Allport bu durumu dogma ve ritüelin başlangıcı olarak görmektedir. Bu aşamada “birey dogmayı memnuniyetle kabul etmektedir; çünkü dogma kendisini diğer insanlarla beraber ortak bir inanç etrafında bir araya getirmekte ve kendi düşüncesi için açıklayıcı bir model olarak hizmet etmektedir”.²⁰⁵

Bununla birlikte bireylerin dogmadan çıkardığı anlam ve yorumlar kişisel derinliklerde aynı değildir. Bu nedenle dogmatik model bir kişi için açıklayıcı olabilirken bir başkası için açıklayıcı olmayabilir. Allport, toplumlarda ibadet özgürlüğünün temel bir değer olarak kabul edilmesi ve dini hoşgörünün arkasında yatan nedenleri bu durumla ilişkilendirmektedir.²⁰⁶

3.10.4. Bireyin İnancını Geçerli Kılması

Bireyin inancını nasıl meşrulaştırdığı sorusu din psikolojisi açısından önem arz etmektedir. Psikolojik açıdan bireyin inancını meşrulaştırma süreci karmaşık bir durumdur. Allport, bireyin dini niyetleri aktif olsa bile kendi kendisini sorgulama konusunda yetersiz kaldığını belirtmektedir.²⁰⁷

Bu noktada belirleyici olan unsurların başında güven duygusu gelmektedir. Bireyin kendisine niyetlendiği objeye kesin bir şekilde güven duyması her niyette olması gereken bir unsurdur. Birey tekrar ettiği tecrübelerle, ulaştığı amaçlarla kendi çabasının yeterli olup olmadığını değerlendirmektedir. Bireyler inançlarını çabalarının bir yansıması ve bunların gerçeğinden çıkarılan makul bir sonuç olarak keşfederler.²⁰⁸ Tekrarladığı dini davranış ve yönelişlerin sonucunda güven duygusu içinde inandığı, niyetini yönelttiği objeden yardım görmesi ya da bu yolla arzuladığı sonuçlara ulaşması ile birey inancının makul olduğu kanaatine varabilmektedir.

²⁰⁵ Allport, **Birey Ve Dini**, s. 151.

²⁰⁶ Allport, **The Individual and His Religion**, s. 154.

²⁰⁷ Allport, **a.g.e.**, s. 154.

²⁰⁸ Allport, **a.g.e.**, s. 154.

Bireyin inancını makul ve geçerli kılması anlamında Tanrı'nın varlığı için öne sürülen birtakım kanıtlar da mevcuttur. Bu kanıtlardan ontolojik kanıt insandaki Tanrı fikrinin Tanrı'nın varlığını gerekli kıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Bireyin varlığı üzerinde egemen olan mükemmel bir varlık fikrinin Tanrı tarafından zihinlere yerleştirildiği düşünülmektedir. Tanrı inancının geçerli olduğunu kanıtlamada kozmolojik argümanlar da öne sürülmüştür. Kozmolojik argümanlar kullanılarak evrendeki mükemmellik ve düzeni sağlayan; madde, zihin ve değerlerin varlığını açıklayan yeterli bir ilk sebebin varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.²⁰⁹

Allport, bu tür akıl yürütmelerin her duyguda doğal olarak var olan niyet ve onun objesi olan fikir arasındaki ilişkiyi destekleme görevi yaptığını ifade etmektedir. Böyle bir desteği alan inanç duyular, akıl ve başkalarının inançları ile uygunluk arz etmeye başlayarak “bilgi” haline gelmektedir. İncin bu desteklerden yoksun kalması ise “yanılgı” durumuna neden olacaktır. Allport, incin bilgi ve yanılgı sınırları arasındaki olasılıklar üzerine dayanması durumunda ise iman kavramının söz konusu olacağını belirtmektedir. Bilgi ve yanılgı sınırları arasında gerçekleşmesi bakımından bütün inanç halleri potansiyel olarak şüpheyi içermektedir.²¹⁰

Dindar birey bazen de mistik tefekkür ve doğrudan tecrübe yoluyla incinın geçerli olduğuna kanaat getirebilmektedir. İkna derecesinin kişiden kişiye değişebileceğini ifade etmekle birlikte Allport, doğrudan tecrübenin incin doğrulanmasının kabul edilen en yaygın formu olduğu düşüncesindedir. Sahip olduğu incin karşılaştığı çatışma durumlarına gerçek çözümler getirdiğini gören birey, böylece düzen ve huzuru keşfettiğine inanmaktadır. Bir çeşit mistik algılama olan çözüm bulma ve yardım görme tecrübesi bireyi sıra dışı bir gerçekliğin var olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.²¹¹

²⁰⁹ Allport, **a.g.e.**, s. 155.

²¹⁰ Allport, **a.g.e.**, s. 156-157.

²¹¹ Allport, **a.g.e.**, s. 158.

Sonuç olarak bireyin birden çok geçerlilik biçimini kabul edebileceğini belirten Allport’a göre geçerlilik yolları çatışma içinde olmayıp birbirlerini destekler durumdadır. İncanın doğrulanması için yapılan bu destekler bireyin kendi dininin geçerliliğinde önemli bir kesinlik ölüsüne ulaşmasını sağlayabilmektedir.²¹²

²¹² Allport, **a.g.e.**, s. 160.

SONUÇ

Hümanistik psikoloji geleneğinin önde gelen isimlerinden biri olan Gordon Allport, modern psikoloji alanına en büyük katkıyı kişilik üzerine yapmış olduğu çalışmalarla sağlamıştır. Öte yandan Allport, kişilikle ilgili görüşlerini dini alana uyarlaması ile din psikolojisi açısından da önemli bir psikolog haline gelmiştir.

Dini yaşantının bireyin kişiliğine olumlu katkılar yaptığına inanan bir psikolog olan Allport'un din psikolojisi disiplinine de önemli katkıları olmuştur. Allport'un din psikolojisi çalışmalarının temelini, kendi döneminin katı determinist ve pozitivist bilimsel yaklaşım tarzına şiddetle karşı çıkarak, bireyin dini yaşantısı üzerine yapılan araştırmalara yeni bir yaklaşım tarzı getirmesi oluşturmaktadır. Nitekim modern deneysel psikolojinin kendisini laboratuvar ve klinik metotları ile sınırlandırarak “ruhsuz bir psikoloji” olmayı iftihar kaynağı saydığını ifade eden Allport'a göre bu duruma bağlı olarak psikoloji, ilk önce ruhunu, sonra zihnini, sonra bilincini, sonra da bilinçaltını kaybederek sadece görünen davranışları inceleme konusu haline getirmiştir. Hümanist psikolojinin öncülerinden olan Allport, insanı pozitivist bakış açısı ile değerlendirmeye çalışan modern psikolojinin hatalarına işaret ederken yeni bir insan anlayışı geliştirmiştir. Allport, insanın gözlenebilir davranışları yanında ruhsal yaşamı ve özgün bireysel özelliklerine de vurgu yaparak kişilik gelişiminin farklı boyutlarını araştırma konusu haline getirmiştir.

Dinin, kişiliğin önemli bir parçası olduğunu dile getiren Allport, eserlerinde kişiliğin vazgeçilmez bir bileşeni olarak dinin ihmal edilmemesini gerektiğini, dinin psikoloji ve kişilik çalışmaları için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bireyin hayatında dinin yerini keşfetmek mantıksal olarak daha öncelikli bir konudur. Psikolojik olarak dini hissin doğası ve fonksiyonları anlaşılmadan bir yandan karşılıklı işbirliği için yapılanlar diğer taraftan dinin afyon ve hurafe olduğunu iddia eden konuşmalar önyargılı ve boştur. Modern dinamik psikolojinin görüşleri ışığında din hissin doğası hakkında kendi yorumlarını sunan

Allport'a göre kendi hayat felsefesini oluşturmak ve yaradılışına uygun kişisel değerlerini bulmak her bireyin hakkıdır. Bireyin bu hakkını üst seviyede kullanabilmesi ise seçme özgürlüğüne sahip olabilmesine bağlıdır. Bireyin seçme özgürlüğünün güvenliği için kişisel dini arayışta arzusunu kıran ve dar bilimsel anlayıştan kaynaklanan baskıları anlaması gerekir. Diğer taraftan birtakım hurafelerin kutsallaştırılması da dini arayıştaki insan zihnini karartabilmektedir. Bu nedenle biręok kişinin hayatında din, sadece korku ve kaygının belirtisi olmaktadır. Bu tür olumsuz özelliklerin daha çok çocuklar ve kaygılı, tedirgin nörotikler üzerinde baskın olduğu düşüncesinden hareketle Allport, bunların kişiliklerinde dinin oynadığı rol üzerine derinliğine yoğunlaşmamıştır. Din psikolojisi çalışmalarında normal ve olgunlaşmış kişiliklerde dinin gelişim biçimini çok boyutlu olarak araştırmak istemiştir.

Gestalt ekolünden yararlanarak insanı merkeze alan hümanist yaklaşıma mensup bir psikolog olarak Allport, insanı irade sahibi ve kendi potansiyellerini gerçekleştirme arzusunda olan bir varlık olarak tanımlamıştır. Ona göre din, bireyin kendini geliştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Allport, bireyin kendini gerçekleştirmesinden yola çıkarak oluş psikoloji kavramına ulaşmıştır. Ona göre kendini gerçekleştirme, olumlu davranışlar planlama ve sergileme şeklindeki oluş psikolojisinin problemlerini çözmek psikolojinin temel amaçları arasında yer almalıdır.

Allport'un oluş psikolojisine göre bireysel kişilik sürekli değişim halindedir. Her birey kendisine özgü bir ifadeyi temsil ettiğinden kişilik gelişimi sürecinin sonunda ortaya çıkan ürün biriciktir. Oluş psikolojisinin temel başlıklarını bireyin kendi içinde olduğunu ifade eden Allport, kendi içine bakan bireyin kendi özgünlüğü ve diğerleri hakkında ihtiyaç duyduğu bilginin ipuçlarına ulaşabileceğini öne sürmüştür. Allport, dinin kökeninde insanların her zaman kapasitelerinin üzerinde şeyler yapmayı deneme çabasının yattığını dile getirmektedir. Nitekim insan zihni kendi yetkinliğinin ötesine uzanan muhteşem

bir özelliğe sahiptir. Bu durum Allport'un oluş psikolojisi kavramı ile yakından ilgilidir.

Bireylerin tecrübe ettikleri duyguların ve sonuçlarının değişken bir yapıya sahip olduğunu öne süren Allport'a göre kişilikler kişilere özgü olduğu gibi yaşanılan dini tecrübeler de aynı şekilde bireylere özgüdür. Bireysel karakteristik özellikleri vurguladığı kendine has kişilik psikolojisi ile ün yapmış olan Allport'un din anlayışı da yine bireysel farklılıklara dayanmaktadır. Allport, dini duygu konusunda standart kalıplardan çok bireysel farklılıkların gözönünde bulundurulması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü bireylerin yaşamlarında tamamen kendi zihinsel faaliyetlerine özgü karakteristik duygular ve kavramlar vardır. Kişilerin bilişsel ve duygusal bireyselliğinin yansıması şeklinde ortaya çıkan dini duygu kişiden kişiye değiştiği için her bireyin öznel din duygusu diğer bireyin öznel din duygusundan farklıdır.

Allport, bireyin davranışlarına yön veren arzuları organik arzular ve psikojenik arzular olarak iki kısımda ele almıştır. İlki beslenme, barınma, dinlenme, cinsellik ve fiziksel güvenlik arzuları gibi hayvanlarla benzer olarak paylaşılan organik arzular; ikincisi ise bedensel arzuların dışında yer alan, insanı hayvandan ayıran, iyiyi, doğruyu, güzeli istemesi şeklinde ortaya çıkan psikojenik arzulardır. Allport, insanların organik ya da psikojenik seviyedeki arzularının tatmini amacıyla dine yöneldiklerini öne sürmüştür. Allport bu düşüncesinden hareketle bireylerin dine yönelmesindeki farklı arzuların tatminine göre farklı dindarlık türlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Allport'a göre dini yaşayış, bireyin yaşamında olgunlaşmamış ve olgunlaşmış dindarlık olarak iki türde kendini gösterir. Benliği memnun etmeye yönelik dürtülerin ilerisine geçemeyen olgunlaşmamış dindarlık biçimine sahip bir insan, ruhsal değerlerle ilgilenmek yerine benmerkezli arzularla ilgilenir. Daha çok alışkanlık şeklinde kendini gösteren olgunlaşmamış dindarlığın gereklerini yerine getirirken birey basit çıkarların peşinde koşmaktadır. Olgun dindarlık biçimi ise bireyin yaşamında daha çok üst düzey amaçsal özellikler şeklindedir. Dini duygu zamanla ilk

kaynağından bağımsız hale gelerek işlevsel bağımsızlık kazanır. Bu sayede dini duygu ana işlevini korur ve üst düzey olanların dışındaki amaçlara hizmet etmez.

Allport'un olgunlaşmış ve olgunlaşmamış dindarlık kavramları dışında dindarlık tipolojisi ve dini önyargı konularında da çalışmaları vardır. İçsel (intrinsic) ve dışsal (extrinsic) dindarlık şeklinde iki zıt kategoriye ayırdığı dindarlık tipolojisine göre dışsal (dış güdümlü, dışa yönelik) dindarlık bireyin, dini kendi çıkarları için bir araç olarak kullanmasına dayanmaktadır. Dışsal dindarlığın zıt kutbunda yer alan içsel (iç güdümlü, içe yönelik) dindarlıkta ise birey, yaşam amacını bulduğu dinin ilke ve pratiklerini içselleştirmektedir. Allport, dini önyargıların arka planında dindarlık oryantasyonlarını olgunlaştırmamış, bir bakıma dini içselleştirememiş bireylerin bulunduğu dikkat çekmiştir. Allport, dine yönelik eleştirilerin çoğunluğunun aslında dinin gelişmemiş biçimlerine yönelik olduğunu altını çizmiştir. Kendi kendini tatmin güdüsünün ötesine geçememiş ve olgunlaşmamış dindarlık biçimlerinin eleştiri konusu olması kaçınılmaz bir durum olarak gören Allport'a göre bencil çıkarlar ve arzuların tatminini hedefleyen olgunlaşmamış dindarlık biçimleri kişilik üzerinde bütünleştirici rol oynamaktan uzaktır.

Çalışmalarında bireyi merkeze alan, bireyi sadece davranışlardan ibaret bir makine olarak görmeyen hümanist psikolojinin etkilerini gördüğümüz Allport, bireyin kendini tanıması ve oluş sürecini en iyi şekilde tamamlayabilmesi için psikolojinin gerekli olduğunu savunmuştur. Birey, kişiliğini oluşturan kendine özgü karakteristik özelliklere sahiptir. Kişilik psikolojisine ait çalışmalarını bu temel üzerinde yükselten Allport'a göre bireylerin kendilerine has ruhsal, zihinsel ve bilişsel durumları da psikolojinin araştırma konuları arasında yer almalıdır. Ancak böyle bir psikoloji, bireyin oluş sürecinde ona yardımcı olabilir.

Allport, kişilik psikolojisi alanındaki düşüncelerini bireyin dini yaşantısındaki konulara uygulayarak din psikolojisi açısından da önemli bir konuma gelmiştir. Her şeyden önce Allport, dine önyargı ile yaklaşmamış; dini arayışın kökenleri, dini duygunun oluşumunda arzuların rolü, gelişim dönemlerinde dini duygunun

farklı formları gibi konuları dikkatle ele almıştır. Ayrıca dini yaşantının bireyin kişiliğine olumlu katkıları yaptığına inanan bir psikolog olarak, modern dinamik psikolojinin görüşleri ışığında din duygusunun doğası hakkında kendi yorumlarını sunmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Allport , Gordon Willard:	Personality: A Psychological Interpretation , London, Constable & Company, 1956
Allport , Gordon Willard:	Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality , New Haven & London, Yale University Press, 1983
Allport , Gordon Willard:	The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation , New York, Macmillan Publishing Co., t.y.
Allport , Gordon Willard:	Roots of Religion: A Dialogue Between a Psychologist and His Student , National Council of the Protestant Episcopal Church, New York, 1944
Allport , Gordon Willard:	Birey ve Dini , çev. Bilal Sambur, Ankara, Elis Yayınları, 2004
Allport , Gordon Willard:	Olmaktan Oluşa , çev. Bilal Sambur, Ankara, Katkı Yay., 2006
Allport , Gordon Willard; Ross, J. M.:	“Personal Religious Orientation and Prejudice”, Journal of Personality and Social Psychology , c. 5(4), 1967, s. 432-443.
Anthon, Charles:	A Latin-English and English-Latin Dictionary , New York, Harper & Brothers Pub., 1859
Aydın, Mehmet S.:	Din Felsefesi , 10. bs., İzmir, İzmir İlahiyat Fak. Yay., 2002
Ayten, Ali:	Psikoloji Ve Din , 3. bs., İstanbul, İz Yay., 2012
Ayten, Ali:	“William James ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım”, İslami Araştırmalar Dergisi , c. 19, sy. 3, 2006, s. 457-464.
Baymur, Feriha:	Genel Psikoloji , 14. bs., İstanbul, İnkılâp Yay., 2001

Boring, Edwin; Lindzey, Gardner:	“Gordon Allport”, A History of Psychology in Autobiography , New York, Appleton Century, c. 5., 1967, s. 3-14.
Capps, Donald:	İstek Duası (Petitionary Prayer) Psikolojisi, çev. Ümit Horozcu, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi , sy. 12, İstanbul, 2005, s. 157-169.
Colman, Andrew M.:	A Dictionary of Psychology , New York, Oxford University Press, 2009
Corsini, Raymond J.:	The Dictionary of Psychology , USA, Brunner/Mazel Publishing, 1999
Crooks, G. Richard; Schem, A. Jacob:	A New Latin-English School-lexicon , Philadelphia, Lippincott Co., 1861
Edward, Francis; Valpy, Jackson:	An Etymological Dictionary of the Latin Language , New York, Baldwin Co., 1828
Engler, Barbara:	Personality Theories , U.S.A., Harcourt Publishing Co., 2009
Feser, Edward:	Aristotle on Method and Metaphysics , Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013
Fiske, S.; Gilbert, D.; Lindzey, G.:	Handbook of Social Psychology , New Jersey, John Wiley & Sons Inc., c. 1, 2010
Freud, Sigmund:	Totem ve Tabu , çev. Hasan İlhan, İstanbul, Sayfa Yay., 2010
Freud, Sigmund:	Psikanaliz Üzerine , çev. Kamuran Şipal, İstanbul, Cem Yayınevi, 1998
Günay, Ünver:	Din Sosyolojisi , 6. bs., İstanbul, İnsan Yay., 2003

Hjelle, Larry A.; Ziegler, Daniel J.:	Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications , New York , McGraw-Hill Book Company, 1976
Holm, Nils G.:	Din Psikolojisine Giriş , çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul, İnsan Yay., 2004
Horozcu, Ümit:	“Tecrübe Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, Milel ve Nihal , 7 (1), 2010, s. 209-240.
Hökelekli, Hayati:	Din Psikolojisi , 5. bs., Ankara, TDV Yay., 2003
Karacoşkun, M. Doğan:	Erich Fromm Ve Din , İstanbul, İz Yay., 2012
Kayıklık, Hasan:	“Allport’a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım”, Dini Araştırmalar , c. 5, 2003, s. 121-132.
Kayıklık, Hasan; Yapıcı, Asım:	“Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”, Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi , c. 14, sy. 1, 2005, s. 412-423.
Köse, Ali:	Freud ve Din , 4. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2012
Köse, Ali; Ayten, Ali:	Din Psikolojisi , 2. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012
Krapp, Kristine:	Psychologists and Their Theories , U.S.A., Thomson Gale Co., 2005
Mehmedoğlu, Ali Ulvi:	“Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama Üzerine”, İslami Araştırmalar Dergisi , c. 19, sy. 3, 2006, s. 465-478.
Özcan, Hanifi:	Epistemolojik Açıdan İman , 3. bs., İstanbul, İfav Yay., 2002
Peker, Hüseyin:	Din Psikolojisi , İstanbul, Çamlıca Yay., 2003
Pettigrew, Thomas F.:	“Gordon Willard Allport: A Tribute”, Journal of Social Issues , sy. 55(3), 1999, s. 415-426.

Robinson, Oliver C.:	“The Idiographic / Nomothetic Dichotomy: Tracing Historical Origins of Contemporary Confusions”, History & Philosophy of Psychology , c. 13(2), 2011
Sambur, Bilal:	“Din ve Psikoloji İlişkisini Yeniden Düşünmek”, İslami Araştırmalar Dergisi , c. 19., sy. 13., 2006, s. 423-440.
Schopenhauer, Arthur:	Eristik Diyalektik Haklı Çıkma Sanatı , çev. Ülkü Hıncal, İstanbul, Sel Yay., 2014
Schultz, Duane; Schultz, Sydney:	Theories of Personality , Belmont, Wadsworth, 2013
Shook, John R.:	The Dictionary of Modern American Philosophers , Bristol, Thoemmes Pub., c. 1, 2005
Strickland, Bonnie R.:	The Gale of Encyclopedia of Psychology , New York, Gale Group, 2001
Swedenborg, Emanuel:	Essential Readings , ed. Michael Stanley, California, North Atlantic Books, 2003
Tarhan, Nevzat:	İnanç Psikolojisi , 4. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2010
Tümer, Günay:	“Çeşitli Yönleriyle Din”, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi , c. 28, Ankara, 1986, s. 220-232.
Tümer, Günay:	“Din” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi , c. 9, İstanbul, 1994
Vergote, Antoine:	Din, İnanç ve İnançsızlık , çev. Veysel Uysal, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 1999
Wulff, David M.:	“Din Psikolojisine Genel Bir Bakış –I”, çev. Mustafa Koç, İslami Araştırmalar Dergisi , c. 17, sy. 3, 2004, s. 252-263.
Wulff, David M.:	“Din Psikolojisine Genel Bir Bakış –II”, çev. Mustafa Koç, İslami Araştırmalar Dergisi , c. 17, sy. 4, 2004, s. 401-413.

Yaparel, Recep:	“Din Psikolojisi-Sosyal Psikoloji İlişkisi: Sosyal Psikolojide Konu ve Metod Sorunu”, D. E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi , sy. 11, İzmir, 1998, s. 112-123.
Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan:	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri , Ankara, Seçkin Yay., 2011
çevrimiçi:	“Gordon Willard Allport”, http://psychology.jrank.org/pages/23/Gordon-Willard-Allport.html Erişim Tarihi: 19.01.2014
çevrimiçi:	“Gordon Allport”, http://allpsych.com/personalitysynopsis/allport.html Erişim Tarihi: 19.01.2014
çevrimiçi:	“Biography of Gordon Allport, Late Life”, http://shrike.depaul.edu/~kmerz/late_life.htm Erişim Tarihi: 12.01.2014